

Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Όψεις του Γλωσσικού Ζητήματος στην Ελλάδα του
19^{ου} αιώνα- η Καθαρεύουσα και οι Οπαδοί της: η
Περίπτωση του Παναγιώτη Κοδρικά**

Ελευθερία Λιάκου

**Επιβλέπων Καθηγητής
Δρ Πέτρος Καρατσαρέας**

Ιούνιος 2017

Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Όψεις του Γλωσσικού Ζητήματος στην Ελλάδα του

19^{ου} αιώνα- η Καθαρεύουσα και οι Οπαδοί της: η

Περίπτωση του Παναγιώτη Κοδρικά

Ελευθερία Λιάκου

Επιβλέπων Καθηγητής

Δρ Πέτρος Καρατσαρέας

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών του Ανοιχτού Πανεπιστημίου Κύπρου

Ιούνιος 2017

Περίληψη

Το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί ένα σύνθετο κοινωνιογλωσσικό φαινόμενο που έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών, οι οποίοι, ωστόσο, έχουν κυρίως εξετάσει τη μία πλευρά, αυτή της δημοτικής. Θεωρώντας ότι χωρίς τη διερεύνηση του έτερου πόλου, της καθαρεύουσας, είναι αδύνατη η πλήρης και ουσιαστική κάλυψη της γλωσσικής διαμάχης, η παρούσα διατριβή ασχολείται με το φαινόμενο της καθαρεύουσας και τα έργα και τις απόψεις του ενός βασικού της εκπροσώπου, του Παναγιώτη Κοδρικά. Η εργασία μελετά και περιγράφει τη γλώσσα του Κοδρικά και αποπειράται να περιγράψει τις προθέσεις και τις γλωσσικές επιλογές του, με βάση δύο σημαντικά αλλά και διαφορετικά μεταξύ τους κείμενα, ένα επιστημονικό και ένα αυτοβιογραφικό. Επιπλέον, καταγράφει τις απόψεις του ως βασικού ιδεολογικού φορέα της αρχαΐζουσας, ενταγμένες στο ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής του και της πλευράς που αντιπροσωπεύει. Η τελική αποτίμηση του έργου και της γλώσσας του συνδέεται με γενικότερα συμπεράσματα για το τι είναι η καθαρεύουσα και τι υπήρξε για την ελληνική πνευματική ζωή για περισσότερο από δύο αιώνες.

Abstract

The linguistic subject of debate is a complex sociolinguistic phenomenon that has aroused the interest of numerous scholars, who have studied only one aspect of the subject though – the demotic. Considering that lacking the investigation of the other aspect, the katharevousa, the full and essential coverage of the debate remains impossible, the current thesis addresses the phenomenon of the katharevousa, as well as the works and opinions of its major exponent, Panagiotis Kodrikas. The thesis studies and describes Kodrikas' language and attempts to lay out his intentions and linguistic choices, based in two significant albeit different texts, one being scientific and the other autobiographical. What is more, it presents his views as part of the ideological frame of his era and the side he stood for, since he was the main ideological representative of the archaic form of language. The final evaluation of his work and his language is to be associated with some broader conclusions as to what the katharevousa is or has been for the Greek intellectual life for more than two centuries.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	1
Επισκόπηση του γλωσσικού ζητήματος	3
2.1 Τι ορίζεται ως γλωσσικό ζήτημα	3
2.2. Σύντομη ιστορία του γλωσσικού ζητήματος μέχρι τον 19ο αιώνα	4
Ο αιώνας του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.....	6
3.1 Η ελληνική γλώσσα τον 18 ^ο -19 ^ο αιώνα: Φαναριώτες και Εκκλησία	6
3.2. Οι λόγιοι του 19 ^{ου} αιώνα που ασχολήθηκαν με το γλωσσικό	9
3.3. Η εποχή και οι απόψεις του Κοραή	12
Θεματική παρουσίαση του γλωσσικού	16
4.1. Εθνική ταυτότητα και γλώσσα- στάσεις και ιδεοληψίες σχετικά με την αρχαιότητα.....	16
4.2. Κοινωνική διγλωσσία-καθαρεύουσα και κοινωνία	20
4.3. Τι είναι τελικά η καθαρεύουσα.....	22
4.4 Τυποποίηση καθαρεύουσας.....	23
Παρουσίαση και ένταξη του Παναγιώτη Κοδρικά στην πραγματικότητα της εποχής του	27
5.1 Βιογραφικά στοιχεία, εργογραφία	27
5.2 Κοραής και Κοδρικάς – η διαμάχη: το πλαίσιο της <i>Μελέτης</i>	30
<i>Μελέτη τής κοινής ελληνικής γλώσσας και Έφημερίδες: εξέταση των έργων</i>	35
6.1 Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας	35
6.2 Οι γλωσσικές απόψεις του Κοδρικά όπως δηλώνονται στη <i>Μελέτη</i> -ένα γλωσσικό μανιφέστο	40
6.3 <i>Έφημερίδες (1787-1797)</i>	47
Ανάλυση γλωσσικών επιλογών Κοδρικά	48
7.1 Μεθοδολογία.....	48
7.1.1 Κατηγοριοποίηση του Browning.....	48
7.1.2 Κατηγοριοποίηση του Householder	51
7.1.3 Περιορισμός και επιλογή των κριτηρίων.....	56
7.2 Φωνολογία και ορθογραφία	57
7.2.1 Το τελικό -.....	57
7.2.2 Συμφωνικά συμπλέγματα της καθαρεύουσας	65
7.2.3 Συμφωνικά συμπλέγματα της δημοτικής	68
7.2.4 Μετακίνηση τόνου	70
7.3 Φωνολογία και μορφολογία	72
7.3.1 Αντικατάσταση της πρόθεσης για	72

7.3.2 Η πρόθεσης εις.....	73
7.4 Μορφολογία.....	74
7.4.1 Κλίση ονομάτων.....	74
7.4.2 Επίθετα.....	79
7.4.3 Το άρθρο.....	80
7.4.4 Αντωνυμίες.....	80
7.4.5 Λυϊκός αριθμός.....	82
7.4.6 Κλίση ρημάτων -Ρηματικοί τύποι.....	82
7.6 Λεξιλόγιο.....	90
Συμπεράσματα.....	92
8.1 Η γλώσσα του Κοδρικά.....	92
8.2 Η καθαρεύουσα.....	96
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	98
Α. Μελέτη τής Κοινής Έλληνικής Διαλέκτου.....	98
Β. Έφημερίδες.....	101
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	102

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Το γλωσσικό ζήτημα αποτελεί ένα σύνθετο κοινωνιογλωσσικό φαινόμενο που έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών, οι οποίοι έχουν προσεγγίσει το θέμα με πολλαπλές εστιάσεις. Τις τελευταίες δεκαετίες δίνεται έμφαση στην καταγραφή της σταδιακής επικράτησης της δημοτικής, ενώ γενικότερα οι απόψεις των οπαδών της ομιλουμένης έχουν αποτελέσει κυρίαρχο αντικείμενο ερευνών. Ελάχιστα, ωστόσο, έχει μελετηθεί το γλωσσικό ζήτημα από τη σκοπιά του έτερου πόλου, της καθαρεύουσας, δημιουργώντας, με αυτόν τον τρόπο, ανισορροπία στην πλήρη και ουσιαστική κάλυψη αυτής της διαμάχης. Επιπλέον, εκκρεμεί η μελέτη της γλωσσικής πολιτικής, δηλαδή του θεωρητικού σχεδιασμού της καθαρεύουσας, όπως αναφέρει ο Peter Mackridge στο έργο του *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976* (2013: 47), καθώς και η καταγραφή του τρόπου με τον οποίο η καθαρεύουσα γράφτηκε, τελικά, στην πράξη. Όπως θα δούμε στα οικεία κεφάλαια, αντίστοιχα ερωτήματα τίθενται από πολλούς μελετητές, διαπιστώνεται, όμως, κυρίως η ανάγκη για περαιτέρω έρευνα.

Η συγκεκριμένη παρατήρηση στάθηκε το έναυσμα για την παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή, στην οποία θα ασχοληθούμε με τα έργα και τις απόψεις του βασικού αντιπάλου του Κοραή, του Παναγιώτη Κοδρικά, από τη σκοπιά που προαναφέρθηκε. Ο Κοραής, εμβληματική φυσιογνωμία στην ελληνική πνευματική ιστορία, πρότεινε ως συμβιβασμό ανάμεσα στους οπαδούς του αρχαϊσμού και της ομιλουμένης τη μέση οδό: Την κοινή γλώσσα του λαού, «τὴν Γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἐθηλασαμεν μὲ τὸ γάλα», πρέπει να «τὴν καλλύνωμεν», να τη διορθώσουμε μορφολογικά (Ανδριώτης, 1995: 147). Ο Κοραής ήρθε, με αυτόν τον τρόπο, αντιμέτωπος και με τις δύο γλωσσικές παρατάξεις της εποχής, και κυρίως με τους αρχαϊστές, ανάμεσα στους οποίους τοποθετείται και ο Κοδρικός. Ο Κοδρικός, ωστόσο, αποδεικνύεται με τη σειρά του

ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση, καθώς πρεσβεύει και υπερασπίζεται με τις αρχαϊστικές απόψεις, αναπτύσσει, ωστόσο, και ενδιαφέροντα γλωσσολογικά επιχειρήματα που ανήκουν στη σύγχρονη γλωσσολογία, όπως η ανάλυση των υφολογικών διαφορών γραπτής και προφορικής γλώσσας· οι γλωσσικές του επιλογές, επιπλέον, καταδεικνύουν την περιπλοκότητα και τις δυσκολίες που παρουσιάζει η περιγραφή της γλώσσας που ονομάζεται καθαρεύουσα.

Στη μεταπτυχιακή διατριβή θα μελετήσουμε και θα περιγράψουμε τη γλώσσα και τις γλωσσικές επιλογές του Παναγιώτη Κοδρικά, θα εξηγήσουμε τις απόψεις του ως βασικού ιδεολογικού φορέα της αρχαϊζουσας, όπως μπορούν να ανιχνευθούν στα κείμενά του, θα προβληματιστούμε σχετικά με τη γλωσσολογική περιγραφή της καθαρεύουσας και θα ελέγξουμε κατά πόσο τα ίδια τα κείμενα συμφωνούν με τις διακηρύξεις του συντάκτη τους.

Θα πρέπει να θυμόμαστε πως οι θεωρίες και οι πρακτικές των πρωταγωνιστών του γλωσσικού ζητήματος αποτελούν ιδεολογικά και ιστορικά γεγονότα, και δεν μπορούν να κριθούν με γνώμονα τις νεότερες γλωσσικές αντιλήψεις (Μοσχονάς, 2013: 61). Συχνά οι απόψεις που διαβάζουμε στα κείμενα των πρωταγωνιστών του γλωσσικού κρίνονται με βάση τη σημερινή κατάσταση, όπου η ζέση με την οποία αντιμετωπίζονταν ανάλογα ζητήματα μοιάζει ακατανόητη και πολλές από τις αντιλήψεις των πρωταγωνιστών φαντάζουν σήμερα παντελώς αστήρικτες. Είναι, επιπλέον, εύκολο οι απόψεις των οπαδών της αρχαϊζουσας να αντιμετωπιστούν στο σύνολό τους απαξιωτικά, ως γραφικά απομεινάρια μιας άλλης εποχής. Έχει, ωστόσο, και εδώ εφαρμογή η γνωστή αρχή που διατείνεται πως η ιστορία γράφεται από τους νικητές. Στην περίπτωση του γλωσσικού οι νικητές είναι πλέον, τουλάχιστον τις τελευταίες δεκαετίες, από την πλευρά του δημοτικισμού· το παράδοξο, ωστόσο, είναι πως η ιστορία του γλωσσικού ζητήματος μοιάζει να είναι γραμμένη, κατά κύριο λόγο, από τους ίδιους τους δημοτικιστές πριν ακόμα από την οριστική επίλυσή του. Στην περίπτωση αυτή, η ιστορία δεν γράφτηκε απλώς από τους νικητές, αλλά ξεκίνησε να γράφεται από τους προσωρινά ηττημένους πριν ακόμα ολοκληρωθεί ο πόλεμος τον οποίο τελικά κέρδισαν (Μοσχονάς, 2013: 61).

Κεφάλαιο 2

Επισκόπηση του γλωσσικού ζητήματος

2.1 Τι ορίζεται ως γλωσσικό ζήτημα

Ως γλωσσικό ζήτημα ορίζονται δύο διαφορετικές αλλά ιδιαίτερα συναφείς μεταξύ τους καταστάσεις:

α. Αρχικά, γλωσσικό πρόβλημα ονομάζεται η διαμάχη των λογίων σχετικά με το ποια μορφή γλώσσας πρέπει να καθιερωθεί ως η επίσημη γλώσσα του νέου ελληνικού κράτους· η διαμάχη αυτή ταλάνισε την ελληνική κοινωνία από την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και, πιο επιτακτικά, από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Οι απόψεις ως προς το θέμα μπορούν να ομαδοποιηθούν σχηματικά σε δύο κατηγορίες: τη δημοτική και την καθαρεύουσα, ή, αλλιώς, τη ζωντανή γλώσσα του λαού ή την αρχαία γλώσσα ή κάποια αντίστοιχη γλωσσική μορφή.

β. Το πρακτικό αποτέλεσμα της παραπάνω κατάστασης υπήρξε η δημιουργία παρατεταμένης διγλωσσίας, η οποία τερματίστηκε –τουλάχιστον τυπικά– το 1974 με την καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του ελληνικού κράτους (Παπαναστασίου, 2008: 119).

Τη συγκεκριμένη μεταπτυχιακή διατριβή ενδιαφέρει η πρώτη πλευρά του ζητήματος: το γλωσσικό, δηλαδή, ζήτημα που αναδύθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα και αφορούσε, αφενός, την επιλογή και την ανάδειξη μιας γλωσσικής ποικιλίας σε γλώσσα παιδείας, ώστε να υπηρετήσει την εθνική αφύπνιση και χειραφέτηση, και, αφετέρου, από το 1830 με την ίδρυση του πρώτου ελληνικού κράτους, την παγίωση μιας εθνικής, μοναδικής, γλώσσας (Διατσέντος, 2007: 1). Σχηματικά, μπορεί να ειπωθεί πως στο γλωσσικό

ζήτημα συγκρούονται από τη μια ο καθαρευουσιανισμός - αρχαϊσμός, απότοκος μακραιοσύνης παράδοσης από την εποχή του αττικισμού, και από την άλλη ο δημοτικισμός και η υπεράσπιση της ομιλουμένης (Χριστίδης, 2001: 10).

Στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή θα μελετηθούν κείμενα ενός βασικού εκπροσώπου του καθαρευουσιανισμού – αρχαϊσμού, στα οποία αναπτύσσονται, πέρα από τις απόψεις του για τη γλώσσα, επιχειρήματα οξείας αντιπαράθεσης ενάντια στον μεγάλο γλωσσικό -αλλά και, τελικά, προσωπικό του- αντίπαλο, η οποία δεν περιορίζεται στη γλώσσα, αλλά επεκτείνεται σε κοινωνικοπολιτικές αναλύσεις. Ο συντάκτης των κειμένων –κάτι που ασφαλώς ισχύει και για την άλλη πλευρά- φτάνει στο σημείο να επικαλείται, μεταξύ άλλων, το μέλλον του έθνους και την επιβίωση του ίδιου του Ελληνισμού για να υπερασπίσει την επιλογή του, όπως ακριβώς συμβαίνει με την πλειοψηφία των εμπλεκομένων στο γλωσσικό. (Φραγκουδάκη, 2001: 15). Το γλωσσικό, άλλωστε, δεν αφορούσε καθαρά και μόνο λεξιλογικές και μορφολογικές επιλογές, όπως θα γίνει φανερό και κατά την επεξεργασία των κειμένων· αντιθέτως, η σύγκρουση συνδέθηκε με πολιτικά επιχειρήματα, καθώς η επιλογή της μιας ή της άλλης γλωσσικής μορφής συνεπαγόταν την εθνική επιβίωση ή την απόλυτη καταστροφή (Φραγκουδάκη, 2001: 103-4).

2.2. Σύντομη ιστορία του γλωσσικού ζητήματος μέχρι τον 19ο αιώνα

Οι ρίζες του γλωσσικού ζητήματος βρίσκονται στα χρόνια των λογίων της ελληνιστικής και, κυρίως, της ρωμαϊκής εποχής, οι οποίοι απέδιδαν τη χαμηλή ποιότητα της σύγχρονης τους λογοτεχνικής παραγωγής στην εξέλιξη και διαφοροποίηση της γλώσσας της εποχής τους σε σχέση με την κλασική αττική. Πίστευαν, λοιπόν, ότι η επαναφορά των αρχαίων αττικών τύπων, όπως, για παράδειγμα, του δυϊκού αριθμού ή της ευκτικής, θα αρκούσε να αποκαταστήσει τη χαμένη λάμψη της γραμματείας των κλασικών χρόνων (Ανδριώτης, 1995: 57-58). Η προσπάθεια αναβίωσης της γλώσσας της αρχαίας Αθήνας ονομάζεται αττικισμός (Καζάζης, 2001: 901). Το αποτέλεσμα ήταν η παγίωση μιας διγλωσσίας στον γραπτό λόγο που ξεκινά από τον 1^ο αιώνα μ.Χ., με την ταυτόχρονη ύπαρξη δημόδους και λόγιας γραμματείας. Επιπλέον, ως συνέπεια, γιγαντώθηκε το χάσμα ανάμεσα στην προφορική και τη γραπτή γλώσσα των

ελληνόφωνων πληθυσμών και χρωματίστηκαν οι ποικίλες γλωσσικές μορφές με ταξικά κριτήρια, καθώς για αιώνες η γνώση της αττικίζουσας γλώσσας ταυτιζόταν με την πνευματική και κοινωνική ελίτ (Καζάζης, 2001: 908).

Η διγλωσσία συνεχίστηκε κατά τη βυζαντινή εποχή, όπου ο αρχαϊσμός υιοθετήθηκε από τους λογίους της εποχής και από την επίσημη Εκκλησία (Τριανταφυλλίδης, 1993: 26-28). Η γλώσσα που γραφόταν κατά τη μεσαιωνική εποχή παρουσίαζε διαφορές, βέβαια, ανάλογα με το λογοτεχνικό είδος και την παιδεία του συγγραφέα (Rotolo, 2001: 918-919). Στα χρόνια της τουρκοκρατίας, και κυρίως τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα, γεννιέται η καθαρεύουσα ως προσπάθεια συμβιβασμού ανάμεσα στο ιδανικό της αρχαίας γλώσσας και στην πρακτική ανάγκη της καλλιέργειας μιας γραπτής γλώσσας πρόσφορης για την εκπαίδευση και την καθημερινή χρήση (Τριανταφυλλίδης, 1993: 82-84). Με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους τον 19^ο αιώνα, καθιερώθηκε ως επίσημη γλώσσα αυτή η νεότερη εκδοχή του αττικισμού, η επονομαζόμενη καθαρεύουσα, η οποία σφράγισε την ελληνική πνευματική ζωή για τα επόμενα εκατόν πενήντα χρόνια (Καζάζης, 2001: 908).

Κεφάλαιο 3

Ο αιώνας του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

3.1 Η ελληνική γλώσσα τον 18^ο-19^ο αιώνα:

Φαναριώτες και Εκκλησία

Όπως ειπώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εποχή του ΝΕ Διαφωτισμού υπήρξε η αφετηρία του γλωσσικού ζητήματος. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα οι Έλληνες λόγιοι αρχίζουν, επηρεασμένοι από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, να εδραιώνουν πνευματικά την ελληνική εθνική ταυτότητα. Τα χρόνια από το 1760 μέχρι το 1821 αποτελούν μια περίοδο κρίσιμων κοινωνικών αλλαγών, απαραίτητων για τη γέννηση των προϋποθέσεων που θα οδηγούσαν στην Επανάσταση (Mackridge, 2013: 17). Την εποχή εκείνη η γλώσσα αναδεικνύεται ως το βασικό εθνικό χαρακτηριστικό στη θέση της θρησκείας (Mackridge, 2013: 30) ως αποτέλεσμα, η επιλογή της κατάλληλης γλωσσικής ποικιλίας ως επίσημης γλώσσας αναδείχτηκε σε θέμα εθνικής σημασίας. Επιπλέον, η γλώσσα ως όργανο παιδείας και φορέας της γνώσης αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο ιδεολογικό πλέγμα του Διαφωτισμού και προστίθεται, μαζί με την εκπαίδευση, στα πολιτισμικά κριτήρια των κοινωνικών ταξικών διακρίσεων (Λιάκος, 2007: 1-2).

Τον 18ο αιώνα επικρατούσε κατάσταση ανταγωνιστικής πολυγλωσσίας στα Βαλκάνια που αποτελούσαν τμήμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στην περιοχή αυτή ζούσαν πληθυσμοί δίγλωσσοι ή πολύγλωσσοι, που μιλούσαν γλώσσες και ιδιώματα με ρευστά μεταξύ τους όρια (Λιάκος, 2007: 1). Η ελληνική γλώσσα φαίνεται να βρίσκεται σε προνομιακή θέση μέσα στο οθωμανικό «μιλλέτ» (Hamilakis, 2009: 21), καθώς κυριαρχεί έναντι των υπόλοιπων βαλκανικών γλωσσών. Το «μιλλέτ» δηλώνει μια μη

μουσουλμανική κοινότητα που προσδιορίζεται βασικά από τη θρησκεία και όχι από την εθνικότητα, η οποία ζει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπό την ηγεσία του θρησκευτικού της ηγέτη (Belge, 2008: 1). Η γραπτή επίσημη ελληνική, στην κοινότητα των Βαλκανίων, έχει ιδιαίτερη αίγλη ως, καταρχήν, γλώσσα της Εκκλησίας, ενός θεσμού διαχρονικά σταθερού με ιδιαίτερο γεωγραφικό εύρος (Λιάκος, 2007: 1), ως η γλώσσα των Γραφών, η γλώσσα δηλαδή της Καινής Διαθήκης, της ορθόδοξης Θείας Λειτουργίας και του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Είναι, επιπλέον, η *lingua franca* των αξιωματούχων και η γλώσσα που χρησιμοποιεί η αστική τάξη που αναδύθηκε τον 17ο αιώνα στη ΝΑ Ευρώπη, η οποία ασχολείται με το εμπόριο και τη ναυτιλία και παρακολουθεί ταυτόχρονα τις εξελίξεις στην πολιτιστική και επιστημονική κοινότητα (Hamilakis, 2009: 21 και Mackridge, 2013: 100).

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα οι ορθόδοξοι χριστιανοί στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δήλωναν θρησκευτική πίστη και υποταγή στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και δέχονταν ως πνευματικό ηγέτη τους τον Πατριάρχη, ο οποίος εξουσίαζε όχι μόνο τη θρησκευτική τους ζωή αλλά και την εκπαίδευση και τη γενικότερη κουλτούρα τους (Mackridge, 2013: 56-7). Οι κύριες περιοχές, επιπλέον, όπου οι Έλληνες ασκούσαν πολιτική εξουσία πριν από την Επανάσταση ήταν η Κωνσταντινούπολη και οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Η ελληνική γλώσσα κυριαρχούσε, συνεπώς, και στην εκπαίδευση και, γενικότερα, ως γλώσσα κουλτούρας στη Βλαχία και τη Μολδαβία. Παράλληλα, οι περισσότερες ηγετικές προσωπικότητες των Ελλήνων προέρχονταν από το Φανάρι και ασκούσαν σημαντική επίδραση στην ορθόδοξη κοινότητα αλλά και στην οθωμανική διοίκηση (Mackridge, 2013: 64-6). Στα κείμενα της εποχής η γλώσσα των πλούσιων και μορφωμένων χαρακτηρίζεται ως «εὐγενής» σε αντίθεση με την «κοινή» και «χυδαία» γλώσσα του αμόρφωτου λαού (Λιάκος, 2007: 2).

Η δράση των δύο αυτών σημαντικών θεσμών, των Φαναριωτών και του Πατριαρχείου, σχετίζεται στενά με την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος. Η στάση τους και οι επιλογές τους απέναντι στο γλωσσικό γίνονται περισσότερο κατανοητές, λοιπόν, με την παραπάνω περιγραφή του *status quo*. Το Πατριαρχείο εμφανίζεται συχνά συντηρητικό, όχι μόνο στο γλωσσικό, αλλά και στις πολιτικές του επιλογές (Δημαράς, 1985: 156). Σχετικά με τους Φαναριώτες, η συνεργασία τους με την οθωμανική διοίκηση είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κλίματος καχυποψίας ως προς τα κίνητρά

τους και την υποστήριξή τους στην προετοιμασία της Επανάστασης (Mackridge, 2013: 68). Είναι διάχυτη η αντίληψη πως οι Φαναριώτες ενδιαφέρονταν κυρίως να αποκομίσουν προσωπικά οφέλη και επιθυμούσαν τη διατήρηση της πολιτικής τους ισχύος, με αποτέλεσμα να ενστερνίζονται συντηρητικές πολιτικές απόψεις. Ο Mackridge, για παράδειγμα, αναφέρει πως η γλωσσική διαμάχη πριν την Επανάσταση ήταν, πέρα από γλωσσικός, και ανταγωνισμός για την πολιτιστική κυριαρχία και τον έλεγχο της γνώσης, μονοπώλιο των καλλιεργημένων Φαναριωτών. Η συντηρητική ελίτ των Φαναριωτών ήθελε να διατηρήσει τα προνόμιά της, έχοντας και τη συνδρομή της Εκκλησίας. Αντιθέτως, οι οπαδοί της δημόδους εμφανίζονται να προσπαθούν να προωθήσουν την εξάπλωση της γνώσης μέσω της εκπαίδευσης (Mackridge, 2013: 105-6).

Δεν ισχύει, ωστόσο, απολύτως αυτή η σχηματική κατάταξη. Σε αυτούς που επιθυμούσαν την ενίσχυση της εκπαίδευσης πρέπει να προστεθεί και ο Κοραΐς, που δεν μπορεί, ασφαλώς, να καταταγεί στους δημοτικιστές. Υπήρξαν, επιπλέον, και ιδιαίτερα προοδευτικοί στα θέματα αυτά αρχαϊστές, όπως ο Νεόφυτος Δούκας, ο έτερος μεγάλος αντίπαλος του Κοραΐ. Ο Mackridge αναφέρει, άλλωστε, πως δεν υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία ανάμεσα στις γλωσσικές και τις πολιτικές απόψεις των λογίων, παρά τη γενικότερη εικόνα που επικρατεί (2013: 110). Ο γλωσσικός συντηρητισμός χαρακτήριζε μεν κυρίως τους Φαναριώτες και τους κύκλους της επίσημης Εκκλησίας, αλλά αυτό δεν σημαίνει πως όλοι οι Φαναριώτες ήταν αρχαϊστές. Επιπλέον, οι ριζοσπαστικές ή συντηρητικές πολιτικές απόψεις των λογίων δεν αντανακλούν τη στάση τους απέναντι στο γλωσσικό· με λίγα λόγια, οι αρχαϊστές δεν ανήκαν απαραίτητως στους πολιτικά συντηρητικούς, ενώ οι οπαδοί της δημοτικής δεν σημαίνει πως ήταν και προοδευτικοί (Mackridge, *ό.π.*). Δεν πρέπει, για παράδειγμα, να αποσιωπάται η μεγάλη προσφορά των Φαναριωτών στην ιδεολογική και πνευματική προετοιμασία του Γένους με την ίδρυση σχολείων και τη χρηματοδότηση προοδευτικών βιβλίων (Mackridge, 2013: 68). Ο Κιτρομηλίδης τονίζει πως η αρχαϊστική τοποθέτηση πολλών στο γλωσσικό ζήτημα δεν πρέπει να δημιουργεί τη σύγχυση ότι υπήρξαν οπωσδήποτε και αντίπαλοι του Διαφωτισμού και των προοδευτικών ιδεών του (Κιτρομηλίδης, 2007: 1). Επειδή όμως οι αρχαϊστές υπήρξαν οι ηττημένοι στο γλωσσικό ζήτημα, οι απόψεις τους παρέμειναν παρεξηγημένες από τους νικητές που κυρίως έγραψαν την ιστορία (Κιτρομηλίδης, 2007: 1). Αναφέρεται, μάλιστα, πως οι οπαδοί της δημόδους δεν ήταν στο σύνολό τους τόσο προοδευτικοί

στις πολιτικές τους απόψεις όσο παρουσιάζονται από μεταγενέστερους μελετητές· χαρακτηριστικό είναι πως, όπως αναφέρει ο Πολίτης, ούτε ο Βηλαράς ούτε ο Ψαλίδας ούτε κανένας από τους φανατικούς δημοτικιστές δεν αναγράφεται στους καταλόγους ως μέλος της Φιλικής Εταιρείας. (Πολίτης, 2007: 465).

Αξίζει, τέλος, να υπογραμμιστεί πως η γλωσσική διαμάχη αφορά τη γραπτή επίσημη γλώσσα και όχι την καθημερινή ανεπίσημη ή την προφορική. Οι ίδιοι οι Φαναριώτες, σύμφωνα με μελετητές, εμφανίζονται να υιοθετούν άλλο ύφος στον ιδιωτικό τους βίο και διαφορετικό στα δημόσιά τους κείμενα (Πεχλιβάνος, 1999: 226-7). Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται από τον ίδιο (Πεχλιβάνος, ό.π.) ο Παναγιώτης Κοδρικάς, οπαδός της μεικτής, όπως χαρακτηρίζεται, γλώσσας του Πατριαρχείου, ο οποίος στα επίσημα κείμενά του, όπως στη *Μελέτη*, γράφει σε αρχαϊζουσα, ενώ στις *Εφημερίδες*, το προσωπικό του ημερολόγιο, χρησιμοποιεί προφορικό λεξιλόγιο. Τα κείμενα του Κοδρικά στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή θα μελετηθούν και θα γίνει η σύγκριση για να επιβεβαιωθεί ή όχι η συγκεκριμένη παρατήρηση.

3.2. Οι λόγιοι του 19^{ου} αιώνα που ασχολήθηκαν με το γλωσσικό

Κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού τίθενται οι βάσεις και οι όροι του γλωσσικού ζητήματος, όπως απασχόλησε την ελληνική κοινωνία για τους επόμενους δύο αιώνες. Ήδη υπήρχαν προβληματισμοί σχετικά με το γεγονός ότι η ελληνική γλώσσα δεν είχε κατασταλάξει σε ενιαία μορφή στο γραπτό λόγο, αντιθέτως παρουσίαζε εξαιρετική ποικιλία. Δεδομένου ότι η τυπογραφία βρίσκεται σε άνθηση εκείνη την περίοδο, θεωρείται, ίσως για πρώτη φορά με τόση ένταση, θέμα ζωτικής σημασίας να τυποποιηθεί η γραπτή ελληνική, ώστε να συντελεστεί η μετακένωση της γνώσης από τη Δύση μέσω πρωτότυπων έργων στα ελληνικά, καθώς και μεταφράσεων ξένων. Επιπλέον, έχει ήδη ξεκινήσει η διαδικασία μετατροπής της ελληνικής από κοινή γλώσσα των Βαλκάνιων κληρικών, αστών και εμπόρων σε γλώσσα του ελληνικού έθνους. Ξεκινά, λοιπόν, μια μακρά και επίμοχθη διαδικασία επιλογής της ποικιλίας που θα κριθεί ως η πλέον κατάλληλη να υπηρετήσει τις παραπάνω λειτουργίες. (Mackridge, 2013: 100–102).

Σύμφωνα με τον Αθανάσιο Μέγα, ο πρώτος που ανακίνησε τη γλωσσική διαμάχη και πυροδότησε τη δημόσια συζήτηση σχετικά με τη γλώσσα υπήρξε ο Ευγένιος Βούλγαρης (Μέγας, 1927: 5), με τη δήλωση στη *Λογική* που εκδόθηκε το 1766: «έκσυρικτέον ἄρα τὰ χυδαῖστί φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλόμενα βιβλιδάρια». Ο Βούλγαρης αποφαινεται πως η καθημερινή γλώσσα είναι ακατάλληλη ως όργανο φιλοσοφίας και υψηλής παιδείας· μόνο η γλώσσα του Πλάτωνα αρμόζει, κατά τη γνώμη του, στα υψηλά νοήματα της φιλοσοφίας και, γενικότερα, σε κάθε σοβαρό θέμα (Κιτρομηλίδης, 2007: 1). Η αρχαία ελληνική (στο εξής και ΑΕ) είναι μια γλώσσα ήδη επεξεργασμένη για να εκφράσει κατάλληλα περίπλοκα νοήματα. Όλοι οι μορφωμένοι Έλληνες μπορούν τη να διαβάσουν, και αυτοί είναι και οι μόνοι, άλλωστε, που μπορούν να κατανοήσουν την επιστήμη και τη φιλοσοφία· συνεπώς, έργα με ανάλογο περιεχόμενο θα πρέπει να γράφονται στην ΑΕ ή σε κάποια γλωσσική ποικιλία που να προσεγγίζει την αρχαία (Mackridge, 2013: 119). Με αυτήν την άποψη του ακραίου αρχαϊσμού εγκαινιάζεται ουσιαστικά το γλωσσικό ζήτημα.

Με τις απόψεις του Βούλγαρη στο ζήτημα της γλώσσας συμφωνούσαν αρκετοί εκπρόσωποι του ΝΕ Διαφωτισμού, οι σημαντικότεροι εκ των οποίων είναι ο Νεόφυτος Δούκας, ο σημαντικότερος οπαδός του αρχαϊσμού της εποχής του, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Λάμπρος Φωτιάδης, διευθυντής της Ακαδημίας του Βουκουρεστίου, και ο Στέφανος Κομμητάς. Ο Νεόφυτος Δούκας, ο οποίος υπήρξε υποστηρικτής ιδεών τόσο φιλελεύθερων, ώστε αντιμετώπιστηκε με εχθρικότητα από την Εκκλησία, καταλήγει στο συμπέρασμα πως πρέπει να αναστηθεί ολοκληρωτικά η αρχαία γλώσσα: «ἂν καὶ φράσεις μιμώμεθα, τὰ καλὰ τῶν λόγων μιμούμεθα, καὶ τῶν προγόνων ἡμῶν μίμησιν ἔχομεν» (Δημαράς, 1985: 17). Έγινε, επιπλέον, μέλος της Φιλικής Εταιρείας το 1819 και επιθυμούσε να ιδρύσει ανώτερο σχολείο στην ιδιαίτερη πατρίδα του, το Ζαγόρι (Πολίτης, 2007: 467). Ο Δούκας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα λόγιου με αρχαϊστικές γλωσσικές απόψεις που συνδυάζονταν με πνεύμα φιλελεύθερο και προοδευτικό στην πολιτική και την παιδεία. Παρόμοιες γλωσσικές απόψεις για την επαναφορά της αρχαίας εκφράζει ο Στέφανος Κομμητάς, ο οποίος υπήρξε και έντονος πολέμιος των απόψεων του Κοραή. Ήταν, επίσης, μάχιμος εκπαιδευτικός και συνέγραψε πολυάριθμα βιβλία παιδαγωγικού ενδιαφέροντος (Δημαράς, 1985: 100).

Ο Νικηφόρος Θεοτόκης αρχικά ταλαντεύτηκε ως προς την επιλογή της γλώσσας, τελικά όμως στράφηκε προς μια αρχαϊζούσα που πρώτος αυτός αποκάλυψε

«καθαρεύουσα». Εκτιμούσε και αυτός τη σημασία της παιδείας για τη διάδοση της γνώσης και τη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, και αγωνίστηκε για την ίδρυση σχολείου που θα μόρφωνε παιδιά από όλες τις κοινωνικές τάξεις (Κιτρομηλίδης, 2000: 66-68).

Γλωσσικοί αντίπαλοι του Βούλγαρη και των αρχαϊστών ήταν οι οπαδοί του «απλού» ή «φυσικού» ύφους, της καθομιλουμένης γλώσσας, την οποία επιθυμούσαν να καθιερώσουν κυρίως ως γλώσσα της παιδείας. Ηγετική μορφή υπήρξε ο Δημήτριος Καταρτζής, ο οποίος πίστευε ότι η ομιλούμενη νέα ελληνική, τα «ρωμαίικα» όπως την ονομάζει, «είναι σὰν τὴν ἑλληνική, κατὰ πάντα καλίτερ' ἀπ' ὅλαις ταῖς γλώσσαις. Κι ὄτ' ἡ καλλιέργιά της, κ' ἡ συγγραφή βιβλίων σ' αὐτήνα, εἶναι γενική καὶ ὀλικὴ ἀγωγή τοῦ ἔθνους» (Κιτρομηλίδης, 2007: 1). Στα λόγια αυτά είναι έκδηλη η υπερηφάνεια για την εθνική γλώσσα, ἔστω και αν το ἔθνος είναι ακόμα υπόδουλο (Mackridge, 2013: 129). Ο Καταρτζής ἔγραψε μια από τις πρώτες γραμματικές της σύγχρονης ελληνικής, δηλαδή της ρωμαίικης, όπως μιλιόταν στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, τη *Γραμματικὴ τῆς ῥωμαίικιας ἢ φυσικῆς γλώσσας*. Πίστευε πως μόνο η καλλιέργεια της κοινῆς γλώσσας θα ἔφερνε την πνευματικὴ αναγέννηση του ἔθνους. Επιθυμούσε να καθιερωθεῖ η καθομιλουμένη ως αποκλειστικὴ γλώσσα του νέου ελληνισμού (Δημαράς, 2002: 17). Πολλές από τις εργασίες του, ωστόσο, παρέμειναν αδημοσίευτες ως το θάνατό του, ενώ και ο ἴδιος τα τελευταία χρόνια υποχώρησε στις απόψεις του και ἄρχισε να γράφει σε πιο αρχαϊστικὸ ἰδίωμα (Beaton, 1996: 373).

Εναντίον του αρχαϊσμοῦ ἦταν και ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο οποίος εξέφρασε τις γλωσσικὲς του απόψεις στα προλεγόμενα της *Θεωρίας της Γεωγραφίας* το 1781 (Κιτρομηλίδης, 2007: 2). Σύμφωνα με τις πηγές του Mackridge, ο Μοισιόδαξ είναι ο πρώτος που μίλησε υπέρ της καθομιλουμένης ως γλώσσας παιδείας που θα γλιτώσει το ελληνικὸ γένος από την αμάθεια· ο ἴδιος ἔγραψε, ωστόσο, τα κείμενά του σε αρχαϊστικὴ γλώσσα, η οποία γινόταν ολοένα πιο αρχαϊκὴ με το πέρασμα των χρόνων (Mackridge, 2013: 122-3). Στην ἴδια περίπου λογικὴ κινήθηκαν και οι συγγραφείς της *Νεωτερικῆς Γεωγραφίας* (1791) Δανιὴλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, οι οποίοι θεωρούσαν πως ἦταν αναγκαία η χρήση της απλῆς γλώσσας στην παιδεία για τον φωτισμό του Γένους. Αξίζει να σημειωθεῖ πως το βασικὸ ἐπιχείρημα των οπαδῶν της ομιλουμένης δεν ἦταν καθαρὰ γλωσσολογικὸ ἀλλὰ κυρίως κοινωνικὸ: η απλὴ γλώσσα πρέπει να καθιερωθεῖ ως γλώσσα της παιδείας ἐπειδὴ εἶναι ἡ μόνη που μπορεῖ

να καταστήσει προσιτή τη μάθηση και να διαδώσει τα φώτα της γνώσης σε όσο το δυνατόν περισσότερους δέκτες. Αυτή η ευαισθησία απέναντι στο κοινό καλό αποτελεί θεμελιακή διάταξη στο πνευματικό όραμα του Μοισιόδακα και ευθεία κατηγορία κατά της αριστοκρατικής αντίληψης του Βούλγαρη (Κιτρομηλίδης, 2007: 3).

Κατά τον 19^ο αιώνα διαμορφώνεται, επομένως, από τη μια ένας πυρήνας αρχαϊστών λογίων που επιθυμούν την επαναφορά της αρχαίας ελληνικής και/ή τον εξαρχαϊσμό της «παρηκμασμένης και βάρβαρης ρωμαϊκής». Από την άλλη, μια άλλη ομάδα λογίων υποστήριζαν την καλλιέργεια της προφορικής λαϊκής γλώσσας με στόχο την καθιέρωση μιας νέας γραπτής γλώσσας. Ανάμεσα στις δύο τάσεις τοποθετήθηκε ο Κοραής, με την περίφημη «μέση οδό», όπως θα εξηγηθεί στο οικείο κεφάλαιο, ως υποστηρικτής της «διόρθωσης» και του «καθαρού» της ομιλούμενης γλώσσας και του εμπλουτισμού της με βάση την αρχαία ελληνική.

3.3. Η εποχή και οι απόψεις του Κοραή

Μετά την παρέμβαση του Κοραή, όπως ειπώθηκε προηγουμένως, το γλωσσικό ζήτημα μετατρέπεται σε πεδίο μάχης. Η συμβιβαστική μέση λύση που πρότεινε ο Κοραής προκάλεσε την αντίδραση των δύο άλλων πλευρών. Οι διανοούμενοι της εποχής χωρίζονται, για πρώτη φορά με τόση ένταση και οξύτητα, σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα: α) στους υποστηρικτές των γλωσσικών θέσεων του Κοραή και β) στους αντιπάλους του, οι οποίοι ανήκουν τόσο στους οπαδούς του αρχαϊσμού όσο και του ακραίου δημοτικισμού. Ανάμεσα στους κύριους αντιπάλους του ξεχωρίζει ο Παναγιωτάκης Κοδρικάς (1762-1827).

Είναι σκόπιμο να αναφερθούμε με συντομία στις βασικότερες απόψεις του Κοραή για το γλωσσικό, ώστε να γίνουν κατανοητές και οι αιτιάσεις του βασικού του αντίπαλου, του Παναγιώτη Κοδρικά, το έργο του οποίου αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Η γλωσσική ιδεολογία του Κοραή συνοψίζεται στην πρότασή του για τη «μέση οδό», τον μέσο όρο, όπως τον εννοούσε ο ίδιος, ανάμεσα στη «χυδαία», «γλωσσηματική», δηλαδή ακαλλιέργητη ιδιωματική γλώσσα, και στην αναβίωση της «έλληνικής», δηλαδή της αρχαίας ελληνικής. Ο Κοραής εξέφρασε τις απόψεις του για τη γλώσσα και για άλλα θέματα σε επιστολές, προλόγους και φυλλάδια από το 1804 έως το 1833· οι απόψεις του παρουσιάζουν ορισμένες αντιφάσεις στο μεγάλο χρονικό

διάστημα στο οποίο εκτείνονται και στα ποικίλα συμφραζόμενα στα οποία εντάσσονται. Τρεις μπορούμε να πούμε πως είναι οι βασικές του γλωσσικές αρχές που παρουσιάζουν συνέχεια και σταθερότητα:

- α. Η γλώσσα των αρχαίων συνδέεται άμεσα με την ελληνική εθνική ταυτότητα
- β. Η σύγχρονη (γραπτή) γλώσσα θα πρέπει να ακολουθεί τους γραμματικούς κανόνες της προφορικής γλώσσας
- γ. Η ομιλούμενη γλώσσα πρέπει να «διορθωθεί» ώστε να πλησιάσει όσο γίνεται προς την αρχαία (Beaton, 1996: 375).

Ο Κοραΐς θεωρούσε αδύνατη την επιστροφή στην αρχαία ελληνική (Beaton, 1996: 375). Ανέφερε, μάλιστα, ότι όσο εφικτό είναι να αναστήσεις έναν νεκρό τόσο εφικτή είναι και η αναβίωση της αρχαίας (Mackridge, 2013: 148). Υποστήριξε, αντίθετα, τη μεταρρύθμιση της προφορικής γλώσσας μέσα από τον «καθαρισμό» ή «αποσκορακισμό» των «βαρβαρόμορφων» στοιχείων της και τον εμπλουτισμό της από την αρχαία (Διατσέντος, 2007: 12). ο ίδιος χρησιμοποιούσε τους όρους «καθαρισμό», «καλλωπισμό» και διόρθωση. Ο Κοραΐς υποστηρίζει, λοιπόν, πως η νεότερη γλώσσα έπρεπε να βελτιωθεί, να διδαχτεί και, τελικά, να χρησιμοποιηθεί για όλα τα είδη του γραπτού λόγου, συμπεριλαμβανομένων της φιλοσοφίας και των επιστημών (Mackridge, 2013: 141). Ο στόχος του ήταν πρακτικός: ήθελε να αναπτύξει μια τυποποιημένη γραπτή γλώσσα κοντά στην καθομιλουμένη και εύκολα κατανοητή, με απλούς κανόνες, απαλλαγμένη, όμως, από τη «χυδαιότητα» της καθημερινής κοινής γλώσσας (Mackridge, 2013: 141). Η απαραίτητη «διόρθωσις» περιελάμβανε την αντικατάσταση όλων των δάνειων ξένων λέξεων με ομόλογες ελληνικές, την αποκατάσταση της ιστορικής αρχαίας ορθογραφίας, και τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου με δύο τρόπους, την αναβίωση των αρχαίων λέξεων που είχαν πέσει σε αχρηστία και την ταυτόχρονη δημιουργία νέων λέξεων με βάση αρχαίες ρίζες (Beaton, 1996: 376). Η απώλεια λέξεων και γραμματικών κατηγοριών, όπως του απαρεμφάτου, καθώς και η παρουσία πολλών ξένων λέξεων ταυτίζονταν με γλωσσική φτώχεια και νοθεία και θεωρούνταν συμπτώματα εκβαρβαρισμού της ελληνικής γλώσσας (Mackridge, 2013: 144).

Ο Κοραΐς υποστήριζε πως η συνύπαρξη δύο ποικιλιών μιας γλώσσας, άλλης για τους μορφωμένους και άλλης για τους αμόρφωτους, συνιστούσε φυσική και καθολική κατάσταση, η οποία υπήρχε ακόμη από την αρχαία εποχή. Εξηγούσε πως κάθε έθνος μιλά μια ενιαία γλώσσα μόνο πριν από τον εκπολιτισμό του· έπειτα, διαιρείται σε δύο

τάξεις, την τάξη των «χυδαίων» και την τάξη των πολιτισμένων ή λογίων (Mackridge, 2013: 144). Ο Κοραΐς συνδέει την κατάσταση που επικρατούσε στην εποχή του με την αρχαία ιστορία, επιθυμώντας να προσδώσει κύρος στη γλωσσική του θεωρία. Ισχυρίζεται ότι στην εποχή του το χάσμα ανάμεσα στη γραπτή και την προφορική έγινε σταδιακά μικρότερο, και το σωστό είναι να διευρυνθεί εκ νέου, ώστε η γραπτή γλώσσα να πλησιάσει και πάλι την αρχαία γραπτή ποικιλία της κλασικής εποχής (Mackridge, 2013: 151). Όπως θα δούμε παρακάτω, παρόμοιες απόψεις περί ταυτόχρονης συνύπαρξης δύο διακριτών γλωσσών ήδη από την αρχαία εποχή, μιας προφορικής-ανεπίσημης και μιας γραπτής-επίσημης, δηλαδή η επικράτηση μιας κατάστασης διγλωσσίας, ανιχνεύονται και στο έργο του Κοδρικά, του οποίου οι απόψεις στο σημείο αυτό συγκλίνουν με τα κείμενα του Κοραΐ.

Οι απόψεις του Κοραΐ διατυπώθηκαν για πρώτη φορά το 1804 και δέχτηκαν έντονες επιθέσεις κατά τη διάρκεια των δύο επόμενων δεκαετιών. Η προσπάθεια του Κοραΐ για μια συμβιβαστική λύση στο γλωσσικό είχε ως αποτέλεσμα, όπως εύστοχα διατυπώνεται από τον Beaton, να ωθήσει σε φανερή, πλέον, σύγκρουση τις αντίθετες απόψεις που μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα δεν είχαν ακόμα έρθει σε ανοιχτή αντιπαράθεση (Beaton, 1996: 376). Θεωρητικά ο Κοραΐς θέλησε να συμβιβάσει τα δύο άκρα, την επιθυμία για αναβίωση της αρχαίας και την τάση για επικράτηση της λαϊκής προφορικής (Beaton, 1996: 376), το αποτέλεσμα, όμως, ήταν να ξυπνήσει έντονα πάθη και να προκαλέσει αντιδράσεις και από τις δύο πλευρές. Οι δύο αντίπαλες πλευρές, της καθαρεύουσας και της δημοτικής, μπόρεσαν να συμφωνήσουν και να βρουν κοινό έδαφος μόνο στην απόρριψη της πρότασης του Κοραΐ ως τεχνητής λύσης, θεωρώντας, η καθεμιά από την πλευρά της, πως η βάση για τη γραπτή γλώσσα ήδη υπήρχε και δεν ήταν αναγκαίο να κατασκευαστεί. Οι διαφορετικές και αλληλοαναιρούμενες εναλλακτικές λύσεις των δύο αντιπάλων θέσεων εδραίωσαν τις γλωσσικές αντιθέσεις που έμελλε να κυριαρχήσουν τα επόμενα εκατόν πενήντα χρόνια (Beaton, 1996: 376).

Η γλωσσική διαμάχη οξύνθηκε στις αρχές του 18ου αιώνα, επεκτάθηκε πέρα από τα όρια των γλωσσικών διαφορών και κατέληξε σε πολλές περιπτώσεις σε προσωπικές αντιπαραθέσεις. Οι γλωσσικοί αντίπαλοι του Κοραΐ που υπερασπίζονταν την ομιλουμένη δεν εξέδωσαν παρά ελάχιστα γραπτά μέχρι την Επανάσταση (Mackridge, 2013: 167). Από το 1811 όμως, δημιουργήθηκε πόλωση ανάμεσα στους αρχαϊστές και τους καθαριστές λόγιους από τη μια, με επικεφαλής τον Δούκα και τον Κοδρικά, και

από την άλλη τον Κοραή. Οι αντίπαλοι έγραφαν και κυκλοφορούσαν μαχητικά φυλλάδια, συχνά ανώνυμα, βίαια και προσωπικά, μέχρι και συκοφαντικά (Δημαράς, 1985: 321). Ειδικά οι αρχαϊστές Φαναριώτες υπήρξαν σκληρότεροι στις επιθέσεις τους εναντίον του Κοραή από τους οπαδούς της δημοτικής. Κύριος εκπρόσωπός τους αναδείχθηκε ο Παναγιώτης Κοδρικάς, που έζησε και αυτός, όπως ο Κοραής, αρκετά χρόνια της ζωής του στο Παρίσι, από το 1797 ως το θάνατό του το 1827, ενώ ανέπτυξαν μεταξύ τους μια ιδιόμορφη προσωπική σχέση. Συνοπτικά, ο Κοδρικάς θεωρείται ο κατεξοχήν υπερασπιστής της λόγιας γλώσσας του Πατριαρχείου και των Φαναριωτών, των οποίων τη γλώσσα θεωρεί τη σημαντικότερη μορφή της εθνικής γλώσσας.

Εκτός από τους αρχαϊστές, αντίπαλοι του Κοραή εμφανίζονται γενικότερα οι οπαδοί συντηρητικών πολιτικών απόψεων, οι οποίοι θεωρούν εχθρική κάθε δήλωση για ριζοσπαστική αλλαγή του κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος. Οι αντίπαλοι του Κοραή συμφωνούσαν ως προς τον χαρακτηρισμό του ως τυχάρπαστου γόνου εμπόρων, ο οποίος είχε χάσει εδώ και χρόνια την επαφή με την ελληνική πραγματικότητα. Δεδομένου ότι η εμπορική τάξη έτεινε να υποκαταστήσει την Εκκλησία στο ρόλο της πνευματικής ηγεσίας, η έριδα του Κοραή με τον Κοδρικά θεωρήθηκε, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, πως έχει πρωτίστως πολιτική χροιά και εκφράζει τη σύγκρουση ανάμεσα στους εκπροσώπους αυτών των δυο δυνάμεων (Mackridge, 2013: 168). Ο Κοραής επέκρινε συστηματικά τη σκοταδιστική, όπως τη χαρακτηρίζει, εκκλησιαστική εκπαίδευση. Αναφέρει σε επιστολή του πως θεωρεί την επίσημη Εκκλησία υπεύθυνη για την αμάθεια και τον σκοταδισμό που επικρατεί στους Έλληνες (Kedourie, 1970: 42). Ο βασικός του στόχος υπήρξε η διαφώτιση των Ελλήνων μέσω της επανασύνδεσής τους με τον ΑΕ πολιτισμό και την ενασχόλησή τους με τη νεότερη ευρωπαϊκή επιστήμη και φιλοσοφία. Ακόμα και η προσπάθειά του να τονίσει τη σημασία της ΑΕ κληρονομιάς και να εμψύσει στους υπόδουλους Έλληνες το θαυμασμό για τους προγόνους τους θεωρήθηκε έμμεση μομφή εναντίον της επίσημης Εκκλησίας και της βυζαντινής κληρονομιάς (Kedourie, 1970: 44).

Κεφάλαιο 4

Θεματική παρουσίαση του γλωσσικού

4.1. Εθνική ταυτότητα και γλώσσα- στάσεις και ιδεοληψίες σχετικά με την αρχαιότητα

Για να κατανοήσουμε σημαντικές πλευρές της γλωσσικής διαμάχης, είναι απαραίτητο να συζητηθεί η περίπλοκη σχέση του νέου ελληνισμού με την αρχαιότητα κατά τη σύνθετη διαδικασία σχηματισμού της εθνικής ταυτότητας του νέου ελληνικού κράτους. Η εθνική ταυτότητα του νέου ελληνικού κράτους διαμορφώθηκε σε άμεση συνάρτηση και αναφορά με το αρχαίο παρελθόν, και η συζήτηση για τη γλώσσα, η οποία θεωρήθηκε ζωτικό συστατικό του εθνικού κράτους, αντανακλά τις γενικότερες στάσεις και αντιλήψεις των λογίων για τα συγκεκριμένα ζητήματα.

Στη σχέση έθνους και γλώσσας στον ελληνικό εθνικισμό κυριαρχεί η άποψη, η οποία απορρέει από τον ρομαντισμό, που ταυτίζει έθνος και γλώσσα (Σκοπετέα, 2001β: 2). Το επίμαχο ζήτημα σχετικά με το γλωσσικό ήταν, από την άποψη της εθνικής ταυτότητας, η επιθυμία για την ανάπτυξη μιας γραπτής γλώσσας η οποία θα αντικατόπτριζε την ιδανική εθνική εικόνα, δηλαδή θα είχε τη δυνατότητα να ενσωματώσει και να εκφράσει τη σχέση των σύγχρονων Ελλήνων με τους αρχαίους προγόνους (Mackridge, 2013: 18). Η ιστορική «συνέχεια» αποτέλεσε βασικό συστατικό συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας του νέου ελληνικού έθνους κατά τα πρώτα χρόνια της πολιτικής του ύπαρξης. Στο πλαίσιο αυτό, η θέση της γλώσσας είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς η γλώσσα θεωρείται πως είναι το παλαιότερο εθνικό συστατικό που διατηρήθηκε μέχρι τη σύγχρονη εποχή, το μόνο λείψανο μιας ένδοξης

εποχής (Σκοπετέα, 2001α: 958–960).

Οι περισσότεροι μύθοι και πολλές από τις ιδεοληψίες που επιβιώνουν ακόμα και σήμερα σχετικά με την αρχαία ελληνική γλώσσα σχηματίζονται ήδη στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια. Η ΑΕ γλώσσα ταυτίζεται αυθαίρετα με την ΑΕ γραμματεία και τα αξιοθαύμαστα έργα που γράφτηκαν σε διάστημα μερικών αιώνων σε διαφορετικές γλωσσικές μορφές. Θεωρήθηκε πως η γλώσσα δημιούργησε τα έργα· με άλλα λόγια, ο θαυμασμός για τον πολιτισμό έγινε θαυμασμός για το γλωσσικό του όργανο. Η συγκεκριμένη ιδεολογία εμφανίζεται ήδη, όπως έχει ήδη αναφερθεί, την εποχή του αττικισμού (Μαρωνίτης, 2009: 18-19). Στην ταύτιση γλώσσας-πνεύματος οφείλονται διάφορες εμπλοκές του γλωσσικού ζητήματος, όπως και η εμφάνιση άλλων ιδεολογημάτων: η αντίληψη περί καθαρότητας της ΑΕ γλώσσας, η πρότυπη αξία της ελληνικής έναντι όλων των άλλων γλωσσών, η αδιατάρακτη συνοχή και συνέχειά της διαμέσου των χιλιετιών, η αποκλειστική κληροδοσία της στους Έλληνες (Μαρωνίτης, 2009: 20).

Ως τον 19^ο αιώνα κυριαρχεί σχεδόν απολύτως η αντίληψη πως η γλωσσική αλλαγή σημαίνει «φθορά» και «αλλοίωση» της γλώσσας. Μέτρο γλωσσικής επάρκειας και ποιότητας είναι οι πρότυπες γραμματικές γλώσσες, όπως η αττική της κλασικής εποχής με τον τρόπο που έχει αποκωδικοποιηθεί στις γραμματικές της ΑΕ. Οι αποκλίσεις από αυτές τις τυποποιημένες μορφές θεωρούνται τον 19^ο αιώνα συμπτώματα γλωσσικής παρακμής (Χριστίδης, 2009: 36). Ο μύθος της γλωσσικής τελειότητας της αρχαίας ελληνικής οδήγησε στην ανάγκη διατήρησής της, καθώς κάθε γλωσσική αλλαγή εκλαμβάνεται ως σημάδι κατάπτωσης (Φραγκουδάκη, 1987: 31–32). Στην περίπτωση της ελληνικής η κατάσταση περιπλέκεται ιδιαίτερα εξαιτίας του ρόλου της ΑΕ στη διαμόρφωση της νεοελληνικής (στο εξής και ΝΕ) εθνικής ταυτότητας (Χριστίδης, 2009: 39). Το γεγονός ότι η σύγχρονη ελληνική είναι διαφορετική από την αρχαία δεν μπορεί να αγνοηθεί ακόμα και από τον πιο φανατικό οπαδό της αδιατάρακτης γλωσσικής συνέχειας, παρουσιάζεται όμως ως ζωτική εθνική ανάγκη να βρεθεί ένα στοιχείο που αποδεικνύει τη βεβαιότητα αυτής της σύνδεσης. Οι απόψεις, μάλιστα, των δύο αντίπαλων πλευρών, της αρχαϊζουσας και της ομιλουμένης, στο γλωσσικό παρουσιάζουν στο σημείο αυτό εκπληκτική σύμπνοια· τόσο οι αρχαϊστές όσο και οι δημοτικιστές στηρίζονται στο μεγαλείο της αρχαιότητας, αν και με διαφορετικούς όρους η κάθε πλευρά (Χριστίδης, 2001: 8–9). Η σχέση, δηλαδή, των Ελλήνων με την

αρχαιότητα διατυπώνεται από τις δύο αντίπαλες πλευρές με διαφορετικό τρόπο.

Οι οπαδοί της δημόδους, από τη μια, υποστήριζαν ότι πρέπει να καλλιεργηθεί μια μορφή της ελληνικής κοντά στην προφορική γλώσσα, επειδή στη λαϊκή γλώσσα βρίσκονται τα ίχνη της φυσικής και αδιάλειπτης εξέλιξης της ελληνικής από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή τους (Mackridge, 2013: 18). Από την πλευρά των αρχαϊστών, αντιθέτως, η ελληνική εθνική ταυτότητα εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από το ένδοξο παρελθόν της κλασικής αρχαιότητας. Το γλωσσικό και πολιτιστικό παρόν αποκτά αξία αποκλειστικά διαμέσου της μίμησης και της συγγενικής σχέσης με την «αυθεντική» γλώσσα των αρχαίων προγόνων (Φραγκουδάκη, 2001, 104–105). Η σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα περιγράφεται ως «χυδαία» και «δουλική», γεμάτη από «βορβόρους βαρβαρικών λέξεων» (Φραγκουδάκη, 2001: 131). Η στροφή προς την «καθαρή», λόγια γλώσσα πιστοποιεί την ενότητα της ελληνικής γλώσσας, τον αναλλοίωτο και άφθαρτο χαρακτήρα της. Η ομιλουμένη, αντιθέτως, το μόνο που δείχνει είναι η μεγάλη -χρονική αλλά και ποιοτική- απόσταση από την αρχαία γλώσσα, γεγονός που την καθιστά παντελώς ακατάλληλη για τον πνευματικό και παιδευτικό «φωτισμό» (Χριστίδης, 2001: 7).

Οι αρχαϊστές προβάλλουν στην ουσία μια αχρονική αντίληψη για τη γλώσσα, καθώς η ελληνική θεωρείται ως μία και ενιαία στην πορεία των αιώνων. Η ελληνική εμφανίζεται να είναι μια γλώσσα «απαράμιλλη», που εξαιρείται από τους γνωστούς νόμους της γλωσσικής αλλαγής που διέπουν τις υπόλοιπες γλώσσες. Θεωρείται πως παρουσιάζει ιδιαιτερότητα στην εξέλιξή της, ότι παρουσιάζει αδιατάρακτη συνέχεια από την αρχαία στη νεότερη εποχή με όρους συγγένειας: μητέρα-κόρη απόγονος κλπ. Η ελληνική γλώσσα θεωρείται, μόνη αυτή, εγγενώς συντηρητική, γλώσσα που παρουσιάζει ελάχιστες αλλαγές στο πέρασμα των αιώνων, άποψη που συνυπάρχει με τις απόψεις που θεωρούν επιβεβλημένο τον «καθαρισμό» της (Χριστίδης, 2001: 9).

Για τους καθαρολόγους, τον ενοποιητικό με την αρχαιότητα ρόλο αναλαμβάνει η καθαρεύουσα, η οποία αποτελεί το όχημα για την αναγέννηση της αρχαίας στη νεότερη εποχή. Ταυτόχρονα, η αρχαϊζουσα αναλαμβάνει να οδηγήσει την Ελλάδα προς τη Δύση, δημιουργώντας ένα δυτικό ιδίωμα κατάλληλο για την έκφραση των νέων προοδευτικών ιδεών, αντάξιο των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών. Ο εξαρχαϊσμός της γλώσσας έχει ως στόχο να αποκτήσουν οι Νεοέλληνες ένα γλωσσικό όργανο που θα τους επέτρεπε να

ενταχθούν ισότιμα στην ευρωπαϊκή κοινωνία και θα ανάγκαζε τους Ευρωπαίους να αναγνωρίσουν τους Έλληνες ως ισότιμους εταίρους. Ο εξαρχαϊσμός παρουσιάζει, λοιπόν, ως γλωσσική επιλογή, κάποια πλεονεκτήματα που σχετίζονται με το ιδεολογικό κύρος της αρχαίας ελληνικής στην Ευρώπη ως κλασικής γλώσσας, ενώ συνδέεται συμβολικά με την ιδεολογία της «ανάστασης» του έθνους (Λιάκος, 2001: 966).

Η καθοριστική συμβολή της ΑΕ ιστορίας στη διαμόρφωση της ΝΕ εθνικής ταυτότητας τονίζεται και στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Όπως σημειώνει ο Benedict Anderson, ο 19^{ος} αιώνας ήταν για την Ευρώπη και τις περιοχές που επηρέαζε πολιτιστικά ο χρυσός αιώνας των λεξικογράφων, γραμματικών, φιλολόγων και κάθε είδους λογίων που ασχολούνται με τις εθνικές γλώσσες (Anderson, 1997: 115). Οι δραστηριότητες αυτές είχαν αποφασιστική σημασία για τη διαμόρφωση των ευρωπαϊκών εθνικισμών. Ειδικά για τον εθνικισμό των Ελλήνων, θεωρεί ιδιαίτερα σημαντική την επαφή «ενός μικρού αριθμού νέων ελληνόφωνων χριστιανών» με τον αρχαίο κλασικό πολιτισμό μέσω των κειμένων στην ΑΕ γλώσσα. Με υψηλό φρόνημα, χάρη στον φιλελληνισμό της δυτικής Ευρώπης, ανέλαβαν τον «από-βαρβαρισμό» των νεότερων Ελλήνων, δηλαδή τον μετασχηματισμό τους σε άξιους απογόνους του Περικλή και του Σωκράτη (Anderson, 1997: 116). Η κλασική αρχαιότητα αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπήρξε ποτέ καθαρά αφηρημένη οντότητα για τους κατοίκους της Ελλάδας: υπήρξε, αντιθέτως, υλική και φυσική παρουσία, απτή και ορατή πραγματικότητα, μέσα από τα ερείπια κτισμάτων, τα θραύσματα των αντικειμένων, τα σχήματα των ανθρώπινων σωμάτων θαμμένων για αιώνες ή φτιαγμένων από μάρμαρο και χαλκό των οποίων «φαίνονταν οι φλέβες» (Hamilakis, 2009: 20).

Πρωταγωνιστής σε αυτή την προσπάθεια υπήρξε βεβαίως και ο Κοραΐς, που θεωρούσε πως οι Έλληνες οφείλουν να φανούν ξανά αντάξιοι του ονόματος που κουβαλούν (Anderson, 1997: 117). Υποχρέωσή τους ήταν να εγκαταλείψουν την κατώτερη γλώσσα που μιλούσαν και να επιστρέψουν στην καθαρότητα της κλασικής εποχής. Αυτός ο καθαρισμός έπρεπε να επεκταθεί στον πνευματικό τομέα με την απαλλαγή από δεισιδαιμονίες και προλήψεις, και στην πολιτική με τη μίμηση των Ευρωπαίων οι οποίοι εμπνεύστηκαν από το παράδειγμα των αρχαίων προγόνων (Kedourie, 1970:40). Υπήρχαν, επιπλέον, οι απόψεις των φιλοσόφων του 18^{ου} αιώνα που διατείνονταν πως η γλώσσα καθορίζει ως ένα βαθμό, τον εθνικό χαρακτήρα (Mackridge, 2013: 146). Έτσι, το συμπέρασμα του Κοραΐ είναι πως, αν η γλώσσα των Ελλήνων είναι

βαρβαρική, τότε είναι και οι ίδιοι βάρβαροι. Το συμπέρασμα λειτουργεί και αντίστροφα: η αλλαγή της γλώσσας του έθνους θα έχει την αντίστοιχη επίπτωση στο φρόνημα και το ήθος των Ελλήνων. Για τον Κοραή είναι η γλώσσα και όχι η θρησκεία ο βασικός και ίσως ο μοναδικός δείκτης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας (Mackridge, 2013: 146).

Σχετικά, πάντως, με την εξυπηρέτηση του εθνικού σκοπού υπάρχει και μια ιδιομορφία ως προς το ρόλο και τη λειτουργία της αρχαϊζουσας. Θεωρητικά, τουλάχιστον, τονίζεται η σημασία μιας ενιαίας εθνικής γλώσσας που χρησιμεύει ως σύμβολο του ανήκειν σε ένα ενιαίο έθνος, και ως πρακτικό μέσο για τη διάδοση της εθνικής ιδεολογίας. Η εθνική γλώσσα θα πρέπει να είναι κατανοητή από όλα τα μέλη της εθνικής κοινότητας, ανεξαρτήτως προέλευσης ή κοινωνικής τάξης (Mackridge, 2013: 37). Αυτό δεν συνέβη και δεν ήταν δυνατόν να συμβεί με την καθαρρεύουσα· αντιθέτως, η ελιτίστικη κατανόηση και χρήση της θεωρήθηκε από τους υποστηρικτές της ως ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματά της έναντι της δημώδους.

Η αρχαϊζουσα, λοιπόν, θα κληθεί να επιβεβαιώσει τη συνέχεια με την αρχαιότητα και την ευρωπαϊκή ταυτότητα των Ελλήνων (Μαρωνίτης, 2009: 18-19). Ο σταδιακός εξαρχαϊσμός συνδέθηκε με τον νεοκλασικισμό της εποχής και τη μίμηση των αρχαίων προτύπων. Η νεότερη γλώσσα θεωρείται από τους αρχαϊστές συνέχεια μεν, αλλά στην ουσία παραφθορά της κλασικής γλώσσας (Λιάκος, 2001: 967). Ως λύση στο πρόβλημα της παρακμής του ελληνικού γένους διατυπώνεται το ουτοπικό αίτημα να γυρίσει η παιδεία του ελληνικού κράτους πίσω στην αρχαία ελληνική γλώσσα (Φραγκουδάκη, 2001: 18). Οι σύγχρονοι με τον Κοραή αρχαϊστές και καθαριστές λόγιοι πίστευαν πως ο καθαρισμός της εθνικής γλώσσας θα οδηγούσε στην αναβίωση του πολιτισμού των ένδοξων προγόνων. Πρόκειται, όπως αναφέρει ο Τριανταφυλλίδης, για «ένα ιδανικό όμορφο και τολμηρό, ουτοπικό όμως και (...) θεμελιωμένο σε πλάνη» (Τριανταφυλλίδης, 2002: 192). Δεδομένου ότι η έννοια του έθνους κατασκευάζεται μέσω κυρίως του λόγου, έχει ιδιαίτερη σημασία να ανιχνευθεί ο ρόλος των προσώπων που ανέλαβαν το έργο αυτό (Μοσχονάς, 2013: 61), κάτι που αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής.

4.2. Κοινωνική διγλωσσία-καθαρεύουσα και κοινωνία

Κοινωνική διγλωσσία είναι η συνύπαρξη παραλλαγών της ίδιας γλώσσας, οι οποίες διακρίνονται ως προς την κοινωνική αξιολόγηση, σε «ανώτερη», «υψηλή», η οποία προσδίδει στους χρήστες κοινωνική ανωτερότητα, και σε κατώτερη (Ferguson, 1959: 325-7). Η μία ποικιλία, η υψηλή (Y) -σε αντίθεση με τη χαμηλή (X), είναι σε μεγάλο βαθμό κωδικοποιημένη, συχνά με περίπλοκη γραμματική, θεωρείται ανώτερη από την ομιλούμενη, είχε υπάρξει το μέσο έκφρασης υψηλής λογοτεχνίας του παρελθόντος και χρησιμοποιείται στον γραπτό λόγο και σε επίσημες περιστάσεις (Ferguson, 1959: 233-5). Τα περισσότερα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά προσιδιάζουν στην αρχαϊζουσα όπως την προωθούν οι υπερασπιστές της.

Η Y θεωρείται κατάλληλη για επίσημες και απαιτητικές περιστάσεις, όπως η θρησκεία (η καθαρρεύουσα θεωρείται από τους χρήστες της ουσιωδώς όμοια με τη γλώσσα της Καινής Διαθήκης), η πολιτική και η εκπαίδευση, ενώ η X για τις διαπροσωπικές σχέσεις, τη λαϊκή λογοτεχνία και την ψυχαγωγία (Ferguson, 1959: 332-7). Η Y θεωρείται από τους ομιλητές ανώτερη για πολλαπλούς λόγους: θεωρείται πιο εύηχη, ικανότερη να εκφράσει υψηλές ιδέες, λογικά συγκροτημένη -ακόμη και από ομιλητές που τη γνωρίζουν ελάχιστα (Ferguson, 1959: 330). Ένα άλλο πλεονέκτημα που θεωρείται πως κατέχει η Y είναι ο όγκος λογοτεχνικής παραγωγής του παρελθόντος. Οι νεότεροι συγγραφείς θεωρούν πως συνεχίζουν μια μακράιωνη λογοτεχνική παράδοση, επομένως δικαιούνται να χρησιμοποιούν λέξεις, φράσεις και συντάξεις από παλαιότερες περιόδους της γραπτής γλώσσας, έστω και αν δεν είναι πια σε χρήση, όπως περίπλοκες συντάξεις της αρχαίας γλώσσας στην περίπτωση της αρχαϊζουσας (Ferguson, 1959: 331). Η κατάσταση αυτή εμφανίζεται σε κοινωνίες όπου η εγγραματοσύνη είναι προνόμιο μιας μικρής ελίτ (Ferguson, 1959: 340), όπως συνέβαινε στην εποχή που μελετάμε.

Η κατάσταση της διγλωσσίας μπορεί να κρατήσει αιώνες, όπως στην περίπτωση της ελληνικής. Πολλές φορές, ως λύση, προκύπτει μια μη κωδικοποιημένη, ασταθής, ενδιάμεση στις δύο ποικιλίες μορφή της γλώσσας, χαρακτηριστικά που παρουσιάζει η καθαρεύουσα όπως παρουσιάστηκε από τον Κοραή, ως μια ενδιάμεση λύση. Η κατάσταση αλλάζει όταν η παρατεταμένη διγλωσσία αρχίζει να θεωρείται από τη γλωσσική κοινότητα πρόβλημα. Αυτό συμβαίνει όταν παρουσιάζεται αύξηση του αλφαριθμητισμού, επομένως τα μέλη της κοινότητας αναζητούν μια κοινή γλώσσα επικοινωνίας, μία επίσημη εθνική γλώσσα ως διακριτικό χαρακτηριστικό της κοινής

ταυτότητάς τους και της κυριαρχίας τους στον εθνικό τους χώρο. Τότε υιοθετείται είτε η Υ, είτε η Χ, είτε μια ενδιάμεση μεικτή και τροποποιημένη μορφή (Ferguson, 1959: 340).

Η γλώσσα επιδρά στην κοινωνική δομή, εκφράζει και αναπαράγει την κοινωνική ιεραρχία. Οι επίσημες παραλλαγές της γλώσσας που μιλούν οι εκπρόσωποι της εξουσίας έχουν μεγάλη κοινωνική νομιμότητα και την επιβάλλουν ως τη νομιμότητα του πομπού (Φραγκουδάκη, 1987: 154). Στην περίπτωση της καθαρεύουσας οι κοινωνικοί φορείς εξουσίας, η Εκκλησία και οι Φαναριώτες, στηρίζονται στο κύρος τους για να προωθήσουν τη γλωσσική τους επιλογή. Για τους καθαρολόγους η κοινή ήταν η γλώσσα των «χυδαίων», του όχλου και των γυναικών (Λιάκος, 2001: 964). Γενικά έχει υποστηριχτεί ότι για τους αρχαϊστές τα κοινωνικά κριτήρια υπερτερούν των εθνικών· περισσότερο φαίνεται να ενδιαφέρει η εξασφάλιση του γοήτρου της κοινωνικής τους τάξης, παρά η εθνική συλλογικότητα (Λιάκος, 2001: 964). Στην περίπτωση, τουλάχιστον, του Κοδρικά, όπως θα δούμε στην ανάλυση των γλωσσικών του θέσεων, η εθνική υπόθεση συνδέεται στενά με τη σταθερότητα της κοινωνικής ιεραρχίας στην οποία εμπλέκεται και το γλωσσικό και προς τις δύο κατευθύνσεις.

4.3. Τι είναι τελικά η καθαρεύουσα

Στο ερώτημα ποια ακριβώς γλωσσική μορφή ονομάζουμε «καθαρεύουσα» η απάντηση δεν είναι απλή· δεν έχει υπάρξει κάποιος ορισμός που να περιλαμβάνει συγκεκριμένα και σταθερά γλωσσικά χαρακτηριστικά, είτε στη φωνητική είτε στη μορφολογία. Οι ορισμοί που έχουν δοθεί είναι περισσότερο αξιολογικοί και αφορούν τις προθέσεις και τις εξαγγελίες των αρχαϊστών, παρά περιγράφουν τη γλωσσική πραγματικότητα των κειμένων.

Έτσι, σε ό,τι αφορά τη φωνολογία, η καθαρεύουσα θεωρείται πως παρουσιάζει την τάση «να πλησιάζει τα αρχαία ελληνικά», κάτι που οδήγησε σε «φωνητική ιδιοτυπία με χασμωδίες, διαφορετικά (από τη φυσική γλώσσα) συμπλέγματα συμφώνων» και διαφορετικά γραμματικά στοιχεία (Σετάτος, 1973: 74), χωρίς να διευκρινίζεται ποια είναι τα στοιχεία αυτά. Για τη μορφολογία αναφέρεται γενικόλογα ότι υπάρχει αστάθεια· ο Browning (2008: 139-140), για παράδειγμα εξηγεί πως η καθαρεύουσα δεν ήταν σε καμιά χρονική φάση ομοιόμορφη, αναφέροντας τη χαρακτηριστική

περίπτωση του μέλλοντα, όπου χρησιμοποιούνταν ποικίλοι τύποι, από τον ΑΕ τύπο, όχι πάντα ορθά σχηματισμένο, μέχρι τον ΝΕ τύπο με το μόριο *θα*. Η σύνταξη της καθαρεύουσας μοιάζει να δείχνει την προσπάθεια να διατηρήσει τη σύνταξη και το λεξιλόγιο της αρχαίας. Η κλίση των λέξεων, οι σύνδεσμοι, οι αντωνυμίες και οι προθέσεις θεωρείται ότι πηγάζουν από την αττική (Loader, 1944: 73). Στο λεξιλόγιο έχουμε το αποτέλεσμα της λεξιλογικής επέκτασης της ΝΕ σε συνδυασμό με αυτό που ο Κοραΐς αποκαλούσε «διόρθωση», δηλαδή μορφολογικό εξαρχαϊσμό βασισμένο σε μια αυθαίρετη επιλογή από τους φωνολογικούς και μορφολογικούς κανόνες της αρχαίας γλώσσας (Mackridge, 2013: 47).

Ο Mackridge, άλλωστε, δηλώνει πως όσοι έγραφαν στην καθαρεύουσα διέφεραν μεταξύ τους στην αναλογία και στις κατηγορίες των αρχαίων στοιχείων που χρησιμοποιούσαν και παραβίαζαν τις ίδιες τις γλωσσικές τους επιλογές (1990: 53). Η καθαρεύουσα «επιδεικνύει χαμαιλέοντια προσαρμοστικότητα» που της εξασφαλίζει η έλλειψη δικής της γραμματικής και συντακτικού, και η ελεύθερη ανάμειξη του τυπικού της αρχαίας και της δημοτικής (Σηφάκης, 1976: 36). Η πλειοψηφία όσων έχουν ασχοληθεί με το θέμα τείνει να συμφωνήσει πως η καθαρεύουσα δεν ακολουθεί κανόνες, αλλά περισσότερο αποτυπώνει τις προσωπικές προτιμήσεις κάθε συγγραφέα που έγραφε σε αυτήν. Η ρευστότητα εξηγείται εύκολα για τα πρώτα χρόνια του γλωσσικού ζητήματος, αποτελεί άλλωστε χαρακτηριστικό και των δημοτικιστών και γενικότερα του 19^{ου} αιώνα, που υπήρξε εποχή μεταβολών και εξελίξεων. Προξενεί, ωστόσο, εντύπωση το γεγονός ότι συνεχίστηκε ακόμα και όταν η γλωσσική αυτή μορφή καθιερώθηκε ως η επίσημη γλώσσα του κρατικού μηχανισμού και της εκπαίδευσης, σε αντίθεση με τη δημοτική, η οποία αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικής μελέτης και έγιναν από νωρίς προσπάθειες καταγραφής των γλωσσικών της κανόνων.

Ανάμεσα στα συμπεράσματα της παρούσας διατριβής είναι και μια γενική αποτίμηση της γλώσσας του Κοδρικά ως υπερασπιστή και θιασώτη της αρχαΐζουσας, σε μια προσπάθεια να δοθεί ένας σαφέστερος και πληρέστερος ορισμός του περιεχομένου του όρου «καθαρεύουσα».

4.4 Τυποποίηση καθαρεύουσας

Σχεδόν όλοι οι μελετητές συμφωνούν στη ρευστότητα της καθαρεύουσας και στην έλλειψη ενός συγκεκριμένου και ευρέως αποδεικτού γλωσσικού προτύπου σε όλη την ιστορία του γλωσσικού. Η Υ ποικιλία, σύμφωνα με τον Ferguson, κανονικά παρουσιάζει ισχυρή παράδοση μελέτης της γραμματικής, λεξικά και άλλα μεταγλωσσικά εργαλεία· (Ferguson, 1959: 332). Αν η Υ ποικιλία θεωρηθεί πως είναι η περίπτωση της αρχαΐζουσας, παρουσιάζει ενδιαφέρον το δεδομένο η καθαρεύουσα δεν τυποποιήθηκε ουσιαστικά ποτέ.

Η γλωσσική τυποποίηση είναι σύνολο διαδικασιών ορισμού και διαμόρφωσης κοινής γλώσσας, κυρίως γραπτής, για τις διοικητικές, εκπαιδευτικές κ.ά. ανάγκες ενός κράτους. Η τυποποίηση περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την επιλογή μιας γλωσσικής ποικιλίας και συντελείται συνήθως στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδιασμού ή μιας γλωσσικής πολιτικής, στην υλοποίηση της οποίας καθοριστικό ρόλο παίζουν θεσμοί και ιδρύματα (Φραγκουδάκη, 2001: 99). Βασισμένος στον Einar Haugen ο Μοσχονάς χωρίζει τη διαδικασία της τυποποίησης σε δύο στάδια:

- α. φάση σχεδιασμού, όπου γίνεται η επιλογή μιας γλωσσικής μορφής ή νόρμας, δηλ. ενός γλωσσικού προτύπου, και επεξεργασία των λειτουργιών ή χρήσεων που το πρότυπο αυτό καλείται να υπηρετήσει
- β. στάδιο υλοποίησης, το οποίο περιλαμβάνει την κωδικοποίηση της νόρμας και την εξασφάλιση ευρύτερης αποδοχής ή συναίνεσης εντός της γλωσσικής κοινότητας (Μοσχονάς, 2005: 57).

Στην περίπτωση της καθαρεύουσας, η επιλογή του προτύπου έγινε με βάση τις λειτουργίες που θεωρήθηκαν σημαντικότερες την εποχή που μας ενδιαφέρει. Ιδιαίτερα σημαντικές υπήρξαν η μελέτη της φιλοσοφίας και των επιστημών, με την παραδοχή πως πρόκειται για πνευματικές εκφράσεις προορισμένες να γίνουν κτήμα λίγων και εκλεκτών. Οι γλωσσικοί δέκτες προς τους οποίους απευθύνονταν οι εκπρόσωποι του αρχαϊσμού ήταν, εκ των πραγμάτων, μάλλον ολιγάριθμοι, αν και δεν αποκλείεται η αποδοχή των απόψεών τους να ξεπερνούσε τον αριθμό των πραγματικών αναγνωστών τους. Η κωδικοποίηση, όμως, της αρχαΐζουσας φαίνεται να μην απασχόλησε ιδιαίτερα τους υποστηρικτές της, κάτι που προκαλεί σήμερα την απορία.

Σύμφωνα με τον Mackridge, η τυποποίηση δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της καθαρεύουσας καθώς αυτή εξαρτιόταν παρασιτικά από τα αρχαία ελληνικά

και ταυτόχρονα από την προφορική γλώσσα αντί να αποτελεί ξεχωριστή ποικιλία με δικό της σύστημα και δικούς της κανόνες. Επιπλέον, ο σχεδιασμός της έγινε εμπειρικά και μη συστηματικά από ανθρώπους που δεν ήταν γλωσσολόγοι, σε αντίθεση με τη δημοτική (Mackridge, 2013: 45). Το ίδιο, όμως, μπορεί να υποστηριχθεί για τη δημοτική, που γράφτηκε σε πολλαπλές εκδοχές από τον Ψυχάρη, τον Πάλλη, τον Τριανταφυλλίδη, ή τον Μοισιόδακα.

Σύμφωνα με τον Browning (2008: 139-140), η καθαρεύουσα υπήρξε μια μέση λύση, αναγκαστική για τους οπαδούς τόσο της αρχαίας όσο και της ομιλουμένης, οι οποίοι χρειάστηκε, ο καθένας από την πλευρά του, να κάνουν υποχωρήσεις. Οι οπαδοί της δημώδους αναγκάστηκαν να δανειστούν στοιχεία από τη λόγια παράδοση για να καλύψουν τα κενά της ομιλουμένης, ιδίως στη μετάφραση δυτικών επιστημονικών και φιλοσοφικών έργων. Οι υπέρμαχοι της αρχαίας, αντίστοιχα, συνειδητοποίησαν ότι έπρεπε να κάνουν κάποιες παραχωρήσεις προκειμένου να γίνουν κατανοητοί από την πλειονότητα των συμπατριωτών τους (Browning, 2008: 250-1) Θεωρεί, λοιπόν, πως αυτή η μέση λύση συνένωσε μετριοπαθείς οπαδούς των δύο αντίθετων παρατάξεων, και επομένως, έτσι εξηγείται το γεγονός πως δεν πήρε ποτέ σαφές γλωσσικό περίγραμμα.

Οι λόγοι είναι πιθανόν πιο περίπλοκοι και συνδέονται με τους κοινωνικούς παράγοντες που έχουν ήδη επισημανθεί. Ίσως θεωρήθηκε αρκετή ως πρότυπο η αρχαία γραμματική της κλασικής αττικής και δεν θεωρήθηκε απαραίτητη η σύνταξη βιβλίων αναφοράς. Ίσως ήταν δεδομένο εκ των προτέρων ότι η χρήση της καθαρεύουσας θα περιοριζόταν στα πλαίσια μιας μορφωμένης ελίτ, ή, ίσως δεν θεωρήθηκε σκόπιμο να επεκταθεί η διδασκαλία της στην καθολική εκπαίδευση.

Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο στην περίπτωση της καθαρεύουσας είναι πως, στο αρχικό στάδιο του γλωσσικού ζητήματος κατά την εποχή του ΝΕ Διαφωτισμού, ένα από τα βασικά επιχειρήματα εναντίον της ομιλουμένης από την πλευρά των αρχαϊστών ήταν ακριβώς η έλλειψη μελέτης, ανάλυσης και συστηματοποίησης της γραμματικής της. Στην εποχή πριν τη σύγχρονη γλωσσολογία οι γλώσσες ακόμα εξετάζονται κατά κανόνα στη γραπτή τους μορφή, και η προφορική γλώσσα θεωρείται, γενικώς, εγγενώς κατώτερη από τη γραπτή. Επιπλέον, οι γλώσσες εξετάζονται πρωτίστως στην ιστορική τους εξέλιξη, στη διαχρονία τους, παρά στη συγχρονική τους διάσταση (Mackridge,

2013: 103-4). Γεγονός, πάντως, είναι πως οι οπαδοί της δημοτικής πολύ νωρίς ανέλαβαν να καλύψουν αυτό το κενό σε σχέση με τη σύγχρονη ομιλούμενη γλώσσα, αντίθετα με τους αρχαϊστές.

Η Άννα Φραγκουδάκη εξηγεί την έντονη μεταγλωσσική δραστηριότητα της αντίπαλης πλευράς των δημοτικιστών ως αποτέλεσμα της πίεσης που δεχόταν η δημοτική από την καθαρεύουσα κυρίως κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, καθώς με το Σύνταγμα του 1911 είχε αποκτήσει τον τίτλο της «επίσημης γλώσσας του κράτους». Από τη δραστηριότητα αυτή προέκυψε η κωδικοποίηση και διαμόρφωση μιας πρότυπης δημοτικής, με όλες, ασφαλώς, τις διαφοροποιήσεις, η οποία θα μπορούσε να διδάσκεται στα σχολεία – οι δημοτικιστές, άλλωστε, έδιναν ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο που θα μπορούσε να παίζει το σχολείο ως θεσμός, ώστε να κατοχυρωθεί στη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας η δημοτική ως εθνική γλώσσα (Φραγκουδάκη, 2001: 50-51).

Είναι, ίσως, πιθανό με το ίδιο κριτήριο να μπορεί να δοθεί μια εξήγηση στο ερώτημα γιατί δεν υπάρχει η αντίστοιχη προσπάθεια τυποποίησης της καθαρεύουσας, αντίθετα με τις σοβαρές προσπάθειες καθιέρωσης μιας πρότυπης δημοτικής στο αντίπαλο στρατόπεδο. Η ολοκληρωτική κυριαρχία της αρχαϊζουσας την ίδια περίοδο στην πολιτική, εκπαιδευτική και επιστημονική ζωή της χώρας ίσως αποτέλεσε καθοριστικό αποτρεπτικό παράγοντα για αντίστοιχες πρωτοβουλίες.

Κεφάλαιο 5

Παρουσίαση και ένταξη του Παναγιώτη Κοδρικά στην πραγματικότητα της εποχής του

5.1 Βιογραφικά στοιχεία, εργογραφία

Ο Παναγιώτης Κοδρικάς (1762-1827) ήταν ανώτερος δημόσιος υπάλληλος και διπλωμάτης, και έζησε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στο Παρίσι, όπως και ο Κοραΐς. Γεννήθηκε στην Αθήνα. Το επίθετο του πατέρα του ήταν Καντζηλιέρης, ο ίδιος όμως προτίμησε να κρατήσει το επώνυμο της οικογένειας της μητέρας του εξελληνίζοντας το όνομα Κοντρικάς, για να μη χαθεί το γένος των Κοδρικάδων (Δασκαλάκης, 1966: 25-26). Σύμφωνα με τον Δημαρά, η ιστορία του γενεαλογικού του δέντρου είχε μεγάλη σημασία για τον ίδιο, γεγονός που το συνδέει με τις συντηρητικές πολιτικές του απόψεις (Δημαράς, 1985: 348). Το 1778 ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ολοκλήρωσε την τυπική του μόρφωση, ενώ παράλληλα διετέλεσε έξι χρόνια Γραμματικός του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Αβραμίου. Στη συνέχεια το 1783 διορίστηκε στο Βουκουρέστι πρώτος γραμματέας του ηγεμόνα της Βλαχίας Μιχαήλ Σούτσου (Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1983: 411) και παρέμεινε στη θέση αυτή και μετά την πτώση του τελευταίου (1786) στην υπηρεσία του νέου ηγεμόνα Νικόλαου Μαυρογένη. Το 1890 ανέλαβε τη θέση του γραμματέα του δραγουμάνου του στόλου Κωνσταντίνου Χατζερή (Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1983: 411). Ο Σούτσος τον κάλεσε κοντά του όταν ξαναπήρε το θρόνο της Βλαχίας το 1791 και, αργότερα, ο Κοδρικάς τον ακολούθησε στο Ιάσιο όταν μετατέθηκε στην ηγεμονία της Μολδαβίας το 1793 (Δημαράς, 1985: 348-9, Δασκαλάκης, 1966: 27). Παραμένοντας

σε αυτή τη θέση έως και το 1796, απέκτησε γνώση των πολιτικών εξελίξεων στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο αναπτύσσοντας παράλληλα ικανότητα σε διπλωματικούς χειρισμούς (Δασκαλάκης, 1966: 27).

Στο Βουκουρέστι εντάχθηκε στον κύκλο του Καταρτζή και του Μοισιόδακα, ενώ μέντοράς του υπήρξε και ο Λάμπρος Φωτιάδης. Εκείνη την εποχή αρχίζει τη συγγραφική του δραστηριότητα που περιλαμβάνει στίχους, φυλλάδια και μεταφράσεις. Το έργο του Κοδρικά φανερώνει ότι η ενασχόλησή του με το ζήτημα της γλώσσας υπήρξε συστηματική και κοπιώδης. Το 1794 δημοσίευσε τη μετάφραση του έργου του Fontenelle «De la pluralité des Mondes», με τον τίτλο «Όμιλαιοι περί πληθούς κόσμων», αφιερωμένο στον Μιχαήλ Σούτσο που είχε παραγγείλει τη μετάφραση και είχε αναλάβει τα έξοδα της εκτύπωσης (Δημαράς, 1985: 356). Στην εισαγωγή της μετάφρασης ο Κοδρικάς παραθέτει και τις γλωσσικές του απόψεις. Με συγκεκριμένο τρόπο εκφράζει τις αντιρρήσεις του προς τις γλωσσικές απόψεις του Καταρτζή, επισημαίνοντας πως οι «Ρωμαίοι» δεν είναι σωστό να επιλέξουν να γράφουν στην καθομιλουμένη της Κωνσταντινούπολης, καθώς η πόλη αυτή είναι η πρωτεύουσα («μητρόπολις») των Τούρκων κυρίαρχων και οι Έλληνες «σκλάβοι»· επιπλέον, η προφορική γλώσσα των Κωνσταντινουπολιτών είναι αναμειγμένη με πολλές ξένες λέξεις, κυρίως τουρκικής προέλευσης, λόγω των αναγκαστικών επαφών με τις αρχές (Κοδρικάς, έκδ. 1793: xix-xxii). Διατυπώνει την άποψη πως η ομιλούμενη γλώσσα χρειάζεται διόρθωση, καθαρισμό από τις ξένες λέξεις, ώστε «καλλωπισμένη με άνθηρωτέρας λέξεις» να παίζει το ρόλο της στην ανόρθωση του ελληνικού γένους (Κοδρικάς, έκδ. 1793: xxv). Στον πρόλογο και στις σημειώσεις φαίνονται η ευρυμάθεια και το πάθος για τη φώτιση του Γένους του νεαρού συγγραφέα, ο οποίος χρησιμοποιεί ως πηγή και την *Εγκυκλοπαίδεια* (Κοδρικάς, έκδ. 1793: xxxiii), ένα από τα μεγαλύτερα έργα του ΝΕ Διαφωτισμού, και ελέγχει την αμάθεια και τη δεισιδαιμονία όσων εξακολουθούν να αρνούνται τις νεότερες εξελίξεις της επιστήμης. Η δημοσίευση ανάλογων απόψεων ήταν μια πράξη θάρρους απέναντι στο κατεστημένο της επίσημης Εκκλησίας, η οποία το 1793 είχε αποδοκιμάσει επίσημα τη νέα φιλοσοφία (Δημαράς, 1985: 351).

Το 1796 δημοσίευσε το κείμενο *Παρατηρήσεις πάνω στις απόψεις μερικῶν Ἑλληνιστῶν σχετικά με τὴ νεοελληνικὴ (Observations sur l' opinion des quelques hellénistes touchant de grec moderne)* με αφορμή τις θέσεις του Bonamy περί φθοράς της

ελληνικής γλώσσας. Είναι το πρώτο έργο του που έχει ξεκάθαρα φιλολογικό και γλωσσολογικό αντικείμενο (Κουμαριανού-Αγγελάτος, 1987: 13). Ο Κοδρικάς έρχεται σε αντίθεση με την άποψη του Γάλλου ελληνιστή, καθώς θεωρεί τη ΝΕ -μιλώντας, όμως, για τη γλώσσα του Πατριαρχείου και των Φαναριωτών- ισάξια της αρχαίας. Επιπλέον, τονίζει τη σημασία που έχει η γλώσσα για την ιστορική συνέχεια του Γένους (Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1983: 412).

Το 1797 ο Κοδρικάς έγινε μέλος της διπλωματικής αποστολής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στο Παρίσι, όπου παρέμεινε και εργάστηκε ως μεταφραστής-διερμηνέας στο υπουργείο Εξωτερικών μέχρι τον θάνατό του το 1827. Οι στενές επαφές που ανέπτυξε ο Κοδρικάς με τους Γάλλους χρονολογούνταν ήδη από την εποχή που διατελούσε γραμματέας του Μ. Σούτσου, ο οποίος ήταν φιλικά διακείμενος προς τη γαλλική δημοκρατία (Δασκαλάκης, 1966: 28). Κατά τη διαμονή του στο Παρίσι ο Κοδρικάς επέδειξε ιδιαίτερο και πατριωτικό ενδιαφέρον για την Επανάσταση, και είχε επαφές με παράγοντες στην Ελλάδα και το εξωτερικό, όπως δείχνει η προσωπική του αλληλογραφία, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγεται ο Καποδίστριας (Κουμαριανού-Αγγελάτος, 1987: 12-13). Επίσης, δραστηριοποιήθηκε για την ενημέρωση του γαλλικού κοινού αναφορικά με την Επανάσταση αρθρογραφώντας σε γαλλικές εφημερίδες, όπου προσπαθούσε κυρίως να απαλλάξει τον Αγώνα από την κατηγορία του καρμποναρισμού (Δημαράς, 1985: 359), της ριζοσπαστικής κοινωνικής επανάστασης. Στα επόμενα χρόνια συνέγραψε μαχητικά φυλλάδια, φιλολογικά άρθρα στην *Καλλιόπη* και στη *Μέλισσα* και σημειώματα, όπου συνεχίζει με συνέπεια να υποστηρίζει τη γλώσσα της Εκκλησίας και των Φαναριωτών.

Από το 1816 ο Κοδρικάς άρχισε να κυκλοφορεί φυλλάδια εναντίον των θέσεων που διατυπωνε το φιλοκοραϊκό περιοδικό *Λόγιος Έρμης (Πρός τους έλλογιμοτάτους νέους έκδότας του Λογίου Έρμου, 1816)*. Το 1818 εξέδωσε μετά από δεκαετή περίπου επεξεργασία τη *Μελέτη τής κοινής ελληνικής διαλέκτου* (Κουμαριανού-Αγγελάτος, 1987: 14), που αποτελεί μία από τις σημαντικότερες και συστηματικότερες μέχρι τότε προσπάθειες κωδικοποίησης της γραπτής γλώσσας στα πλαίσια της γλωσσικής διαμάχης (Διατσέντος, 2007: 2). Πρόκειται για ένα εκτεταμένο έργο με πλούσιο γλωσσικό υλικό· το βιβλίο αφιερώνεται στον αυτοκράτορα της Ρωσίας (Δημαράς, 1998: 359). Η πραγματεία αυτή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από την πλευρά των οπαδών του Κοραή και η μεταξύ τους αντιπαράθεση, η οποία κορυφώθηκε με

αλληπάλλληλα δημοσιεύματα εκατέρωθεν, φαίνεται πως πήρε στην πορεία των χρόνων προσωπικό χαρακτήρα (Σάθας, 1868: 654-655). Η διένεξη συνεχίστηκε μέχρι την ελληνική Επανάσταση, όπου κάθε συζήτηση σχετικά με το γλωσσικό διακόπτεται. Η συγκεκριμένη διαμάχη αποτελεί ένα ακόμη επεισόδιο της λεγόμενης «μάχης των φυλλαδίων», όπως την ονομάζει ο Κ. Θ. Δημαράς, της οποίας την ορμή και το σθένος θα ανακόψει το ξέσπασμα της Επανάστασης (Δημαράς, 2002: 20).

Στο έργο του Κοδρικά που έχουν δημοσιευτεί συγκαταλέγονται, επίσης, ποιήματα - κυρίως πατριωτικά και ερωτικά- και επιστολές. Σημαντικό κείμενο αποτελούν οι *Εφημερίδες*, ημερολογιακά τετράδια όπου καταγράφονται οι εντυπώσεις και οι εμπειρίες του από τα χρόνια που υπηρετούσε ως γραμματέας στις Ηγεμονίες και από την υπηρεσία του στον οθωμανικό στόλο (1787-1797) (Κουμαριανού-Αγγελάτος, 1987: 12).

Το 1825 προτάθηκε από τον Αλ. Μαυροκορδάτο για τη θέση του διπλωματικού αντιπροσώπου της Ελλάδας στο Παρίσι, σχέδιο που τελικά δεν ευδοχώθηκε, ίσως και εξαιτίας των πιέσεων που ασκούσαν κύκλοι προσκεείμενοι στον Κοραή (Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1983: 412). Ο Κοδρικάς πέθανε και κηδεύτηκε στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1827, παρουσία του Καποδίστρια και επιφανών μελών της ελληνικής παροικίας (Δημαράς, 1985: 360).

5.2 Κοραής και Κοδρικάς – η διαμάχη: το πλαίσιο της *Μελέτης*

Η διαμάχη του Κοδρικά με τον Κοραή αποδείχτηκε καθοριστική για τον ίδιο, τόσο από επιστημονική και γλωσσική άποψη όσο και από προσωπική. Βασικό κίνητρο συγγραφής και δημοσίευσης των γραπτών του υπήρξε η αντιπαράθεσή του με τους εκπροσώπους του αρχαϊσμού, του δημοτικισμού και του ίδιου του Κοραή. Η *Μελέτη*, έργο ζωής του Κοδρικά, γράφτηκε σε αυτό το πλαίσιο.

Η αντιπαλότητα του Κοραή με τον Κοδρικά μάλλον ξεκίνησε το 1803 όταν σε μια σύντομη συνάντησή τους στο Παρίσι ο Κοραής, σε μια έντονα φορτισμένη για προσωπικούς λόγους συζήτηση, κατηγόρησε τον Κοδρικά, τον «Αθηναίο», όπως τον

αποκαλούσε, ότι ο ίδιος, όπως και όλοι οι Φαναριώτες, δρουν ενάντια στα συμφέροντα του υπόδουλου έθνους (Δημαράς, 1998: 355-357).

Η διαφωνία του Κοδρικά με τον Κοραή θεωρείται από τους περισσότερους μελετητές μια ακόμα πτυχή του ανταγωνισμού ανάμεσα στην Εκκλησία και τους Φαναριώτες από τη μία, και την εμπορική τάξη της Διασποράς από την άλλη, ανταγωνισμός με έντονη πολιτική χροιά ανάμεσα στις συντηρητικές και στις προοδευτικές και δημοκρατικές ιδέες, μια διαφωνία δηλαδή ιδεολογική και όχι ουσιαστικά μια πραγματική αντίθεση σε ό,τι αφορά αυστηρά τη γλωσσική πράξη (Beaton, 1996: 407). Σύμφωνα με τον Γ. Μπαμπινιώτη, ο Κοδρίκας αντιτάχθηκε στον Κοραή εξαιτίας γενικότερων ιδεολογικών διαφορών, όχι μόνο με τον ίδιο προσωπικά αλλά γενικότερα με τις προοδευτικές δυνάμεις της εποχής του (Μπαμπινιώτης, χ.χ: 32). Ο Mackridge επισημαίνει πως υπήρχε μεταξύ των δύο λογίων ένας άτυπος αγώνας για το ποιος είναι ο πλέον επιδραστικός και σεβασμιος Έλληνας του Παρισιού (Mackridge, 2013: 175). Τονίζει πως ο Κοδρίκας δεν διέκειτο εχθρικά προσωπικά απέναντι στη σύγχρονη φιλοσοφία, όμως προσθέτει το σχόλιο του Δημαρά (Δημαράς, 1985: 352) πως διέθετε, όπως και άλλοι Φαναριώτες, μια αξιοπρόσεκτη ευκολία να προσαρμόζεται σε μεταβαλλόμενες περιστάσεις. Το υπονοούμενο αφορά τις μεταβαλλόμενες, πιθανόν, πολιτικές απόψεις του Κοδρικά, ή τη συντηρητική του γλωσσική και πολιτική θέση που συνυπάρχει με την προοδευτική πνευματική και φιλοσοφική του κατάρτιση. Η σύγκριση με το βιογραφικό άλλων λογίων της εποχής, και δη οπαδών της δημόδους, όπως του Καταρτζή, καταδεικνύει την περιπλοκότητα τέτοιων ζητημάτων, όπως έχει ήδη σχολιαστεί.

Η *Μελέτη*, παρότι κείμενο φιλολογικό, έχει κυρίως διαβαστεί ως ένα ακόμα επεισόδιο μιας μακράς γλωσσολογικής και όχι μόνο διένεξης αρκετών ετών. Είναι βέβαια, γραμμένη με ιδιαίτερη επιθετικότητα σε ορισμένα σημεία, κάτι που ίσως μπορεί να προκαλεί απορία σήμερα, καθώς το θέμα της είναι κυρίως γλωσσολογικό, πρόκειται, δηλαδή, για κατά βάση επιστημονικό κείμενο. Για τα δεδομένα του ΝΕ Διαφωτισμού δεν αποτελεί, ωστόσο, παράξενο φαινόμενο, καθώς οι έντονες προσωπικές διαμάχες για πνευματικά ζητήματα φαίνεται πως ήταν ιδιαίτερα συχνές (Αγγέλου, 1998: 22). Ο Κοραής φαίνεται πως θεώρησε τη *Μελέτη* ως επίθεση εναντίον του και απέδωσε με τη σειρά του βαρύτατους χαρακτηρισμούς στο πρόσωπο του συγγραφέα, οι οποίοι πάντως περιορίστηκαν κυρίως στην ιδιωτική του αλληλογραφία (Αγγέλου, 1998: 24).

Φρόντισε, όμως, να δοθεί και δημοσίως απάντηση 150 σελίδων στις αιτιάσεις του Κοδρικά, η οποία δημοσιεύτηκε υπογεγραμμένη με τα ονόματα του Στέφανου Κανέλου και του Αθανάσιου Βογορίδη τον Ιούνιο του 1819, και η οποία πυροδότησε τη συνέχεια της προσωπικής τους διένεξης από την πλευρά του Κοδρικά μέσω της *Καλλιόπης* (Αγγέλου ό.π.), του αντικοραϊκού περιοδικού που εκδιδόταν στη Βιέννη.

Στη *Μελέτη*, πάντως, ο Κοδρικάς δεν επιτέθηκε εναντίον των γλωσσικών απόψεων μόνο του Κοραή, αλλά έκρινε ιδιαίτερα αυστηρά και τον Μοισιόδακα, του οποίου τη γλώσσα χαρακτηρίζει «αὐθαίρετον ὕφος, ὡς νόθον, καὶ ... πακκάλικον» (Κοδρικάς, 1998: κε). Ἐξηγεί ότι ο Μοισιόδακας είναι «ξένος κατὰ τὴν γέννησιν ὡς πρὸς τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων», βλαχόφωνος που έμαθε ελληνικά «κατὰ Σπουδὴν καὶ Μελέτην Διδακτὴν», γι' αυτό, κατὰ τὴ γνώμη του, δυσκολεύεται να μιμηθεῖ και «τὴν ἔντεχρον φράσιν τῶν Συγγραφέων» αλλά ταυτόχρονα και να εκφραστεί «εἰς τὴν ἀπλήν Δημοτικὴν Διάλεκτον»: έτσι, καταλήγει στο «τετριμμένον τῶν ἡμιμαθῶν παιδαγωγῶν καταφύγιον», να ισχυρίζεται πως η ελληνική γλώσσα χρειάζεται διόρθωση (Κοδρικάς, 1998: κε). Ο Κοδρικάς διαφώνησε επίσης και με τον Καταρτζή, για τον οποίο, ωστόσο, φαίνεται να έτρεφε ιδιαίτερο σεβασμό, καθώς τον χαρακτηρίζει «φύσει εὐφυή» και ειδήμονα της ελληνικής φιλολογίας, ενώ τη γραμματική του «περὶ Ῥωμαϊκίας Γλώσσας» τη θεωρεῖ «εὐφυέστατον σύστημα» (Κοδρικάς, 1998: κστ-). Θεωρούσε άστοχη, εντούτοις, την εφαρμογή της στην πράξη ως βάση της επίσημης γλώσσας επειδή έκρινε πως η εκδοχή του Καταρτζή στηριζόταν σε διαλεκτική ποικιλία της Κωνσταντινούπολης, ενώ ο γλωσσικός στόχος έπρεπε να είναι μια κοινή μορφή της ελληνικής που να αφορά όλους τους ομιλητές της (Κοδρικάς, ό.π.).

Μπορεί ίσως κάποιος να διακρίνει μεγάλη διαφορά στο ὕφος και τη μαχητικότητα που τον χαρακτηρίζουν όταν μιλά για τον Κοραή σε σχέση με τους υπόλοιπους αντιπάλους του (Αγγέλου, 1998: 47-48). Ο τόνος και η επιλογή του ὕφους του ειδικά απέναντι στον Καταρτζή μπορεί να φανερώνει τον σεβασμό για το πρόσωπό του που πιθανότατα οφείλεται στο γεγονός πως και οι δύο ανήκαν στον κύκλο των Φαναριωτῶν (Mackridge, 2013:180) και είχαν ιδιαίτερα καλή προσωπική σχέση (Δημαράς, 1985: 181). Η κριτική του, πάντως, στον Μοισιόδακα δύσκολα μπορεί να χαρακτηρισθεῖ επιεικής ή μετριοπαθής. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός πως βασικός του αντίπαλος είναι κυρίως και πρώτα απ' όλα ο Κοραής και οι απόψεις του περί

καθαρολογίας, καθώς και οι αρχαϊστές, και όχι τόσο οι οπαδοί της καθομιλουμένης, οι οποίοι για τον Κοδρικά δεν φαίνεται να αποτελούν αξιόλογο αντίπαλο.

Ο Κοδρικός επιτέθηκε στον Κοραή και με ανοιχτές επιστολές σε περιοδικά και με φυλλάδια, όπου τον χαρακτηρίζει «αυτόνομον διορθωτήν» και «αυτόκλητον νομοθέτην» της γλώσσας (Mackridge, 2013: 177, Δασκαλάκης, 1966: 195-7). Επιπλέον, σε ανώνυμο φυλλάδιο ο Κοδρικός κατηγορούσε τον Κοραή ότι διχάζει το έθνος σε Γραικούς και Έλληνες (Δημαράς, 1953: 273) και ότι υπονομεύει τη γλώσσα, το έθνος και τη θρησκεία (Δασκαλάκης, 1966: 195-7). Ο Κοραής χρησιμοποιούσε το επίθετο Γραικός για τον φυσικό ομιλητή της ελληνικής. Απέφευγε τη χρήση του επιθέτου Ρωμαίος και Ρωμιός, και χρησιμοποιούσε κάποιες φορές τον προσδιορισμό Έλληνας. Οι περισσότεροι συγγραφείς της εποχής χρησιμοποιούν τον όρο ρωμαϊκή όταν αναφέρονται στην καθομιλουμένη, όπως και ο Κοδρικός (Mackridge, 2013: 77-9).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τους δύο άντρες χώριζαν μεγάλες διαφορές, και όχι μόνο ή όχι κυρίως γλωσσικές. Όλα τα παραπάνω αναφέρονται για να καταδειχθεί η ένταση, το πάθος και, συχνά, το μένος που διέπνεε τις αλληλοκατηγορίες μεταξύ τους, γεγονός που αποτελεί μια επιπλέον απόδειξη πως το γλωσσικό υπήρξε το πεδίο μάχης όπου εκδηλώθηκαν έχθρες πολιτικές, ιδεολογικές αλλά και προσωπικές. Το πρόβλημα είναι πως αυτές ακριβώς οι διαφωνίες συσκότισαν ίσως την κρίση των μεταγενέστερων μελετητών, που θεώρησαν πως έπρεπε να διαλέξουν τη μία ή την άλλη πλευρά. Ο Κοδρικός, τόσο ως λόγιος όσο και ως προσωπικότητα, υπήρξε θύμα των εντυπώσεων περισσότερο, παρά των νηφάλιων συμπερασμάτων των μεταγενέστερων, οι οποίοι παγιδεύτηκαν στη λογική της αντιπαράθεσης με την κυρίαρχη φιγούρα του Κοραή. Δεδομένου του πρωταγωνιστικού ρόλου του Κοραή στο κίνημα του ΝΕ Διαφωτισμού και της εκτίμησης που χαίρει η πολύτιμη συνεισφορά του στην ιδεολογική προετοιμασία του Γένους, επέλεξαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία την πλευρά του Κοραή, στερώντας, με αυτόν τον τρόπο, τον Κοδρικά και το έργο του από αμερόληπτη και αντικειμενική μελέτη και αποτίμηση.

Η πολεμική αντιπαράθεση Κοραή και Κοδρικά διήρκεσε μέχρι τον Απρίλη του 1821. Τα δύο περιοδικά που υπήρξαν το κύριο όχημα της ιδεολογικής τους αντιπαράθεσης, ο *Λόγιος Ερμής* και η *Καλλιόπη*, σταμάτησαν να εκδίδονται μετά το ξέσπασμα της

Επανάστασης. Η αντιπαράθεσή τους έληξε μπροστά στην ανάγκη συσπείρωσης του Γένους στον αγώνα για την πολιτική του ύπαρξη. Ήδη ο Δούκας, όπως και άλλες φωνές, πριν από την έναρξη της Επανάστασης καλούσαν σε ομόνοια για το κοινό συμφέρον (Mackridge, 2013: 186). Παρόλο που η διαμάχη Κοδρικά-Κοραή θεωρείται πιο σοβαρή και ουσιαστική από την αντιδικία του Κοραή με τον Δούκα ή με άλλους γλωσσικούς του αντιπάλους, καθώς, θεωρητικά τουλάχιστον, αφορούσε ανάμεσα στα άλλα και τη μελλοντική δημοκρατική ή ολιγαρχική διακυβέρνηση των Ελλήνων (Mackridge, 2013: 186-7), εντούτοις οι διαφορές ανάμεσά τους, τουλάχιστον σε προσωπικό επίπεδο ή στην ουσία του γλωσσικού, ίσως δεν ήταν όσο αγεφύρωτες τις θεωρούν πολλοί σημερινοί μελετητές. Μια ένδειξη αποτελεί η ανακωχή τους καθώς και η συγκίνηση του Κοραή όταν αναφέρει στην αλληλογραφία του τον θάνατο του Κοδρικά στο Παρίσι (Δημαράς, 1985: 360).

Κεφάλαιο 6

Μελέτη τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσας και Ἐφημερίδες: εξέταση των ἔργων

6.1 Ανασκόπηση της βιβλιογραφίας

Ο Κοδρικάς ασχολήθηκε για πολλά χρόνια με την ιστορία της γλώσσας, και την αντιμετώπισε με ιδιαίτερη σοβαρότητα, ως εξαιρετικά κρίσιμη πτυχή της εθνικής ιστορίας. Μελέτησε, επίσης, τη γραπτή και την προφορική γλώσσα της εποχής του, καθώς και τις απόψεις των κυριότερων συγχρόνων του για το γλωσσικό ζήτημα. Η *Μελέτη* είναι καρπός γλωσσολογικής έρευνας και αναζήτησης, πραγματεία που αναπτύσσει και συστηματοποιεί γλωσσικές απόψεις που είχε και παλιότερα διατυπώσει (Κόκκωνας, 2004: 9-10). Η γλώσσα αποτελεί θέμα που τον απασχολεί σταθερά για χρόνια, όπως φαίνεται από την επεξεργασία του αρχείου του. Το έργο είναι το επιστέγασμα των συστηματικών μελετών του ίσως κιόλας από το 1808-9 και δείχνει τη φιλολογική του ευρυμάθεια (Κουμαριανού-Αγγελάτος, 1987: 13-14) ενώ συμπυκνώνει, παράλληλα, όλες τις γλωσσικές αλλά και προσωπικές του απόψεις σχετικά με το μέλλον του έθνους.

Ο Κοδρικάς προανήγγειλε έναν δεύτερο τόμο, ο οποίος, όμως, δεν εκδόθηκε ποτέ, για διάφορους λόγους, υπάρχει, ωστόσο, σχετικό υλικό και σημειώσεις στο αρχείο του (Κουμαριανού-Αγγελάτος, 1987:14). Η γλωσσική πρότασή του έμεινε, λοιπόν, ανολοκλήρωτη, γεγονός το οποίο, σε συνδυασμό με την επίθεση κατά του Κοραή και

των οπαδών του, σίγουρα δεν βοήθησαν στην ολοκληρωμένη και δίκαιη αποτίμηση του έργου του.

Ένα βασικό πρόβλημα που προκύπτει από τη μελέτη της βιβλιογραφίας για τον Κοδρικά είναι, όπως ειπώθηκε, οι παγιωμένες αντιλήψεις που εμφανίζουν οι μελετητές σχετικά με τις γλωσσικές του απόψεις αλλά και τις γλωσσικές του επιλογές. Σύμφωνα με την πλειοψηφία των μελετητών ο Κοδρικός κατατάσσεται στους αρχαϊστές και η γλώσσα που χρησιμοποιεί περιγράφεται με απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς. Υπάρχουν, σήμερα, αρκετές εκδόσεις των έργων του, ώστε να γίνει εκ νέου αποτίμηση των απόψεων και της γλώσσας του Κοδρικά. Το 1963 ο Άλκης Αγγέλου εξέδωσε τις ημερολογιακές σημειώσεις, που ο Κοδρικός κρατούσε από το 1786, όταν ζούσε στη Βλαχία ως γραμματικός του βοεβόδα Μιχαήλ Σούτσου, μέχρι την άφιξή του στο Παρίσι, τις *Εφημερίδες*. Το 1998 ο Αγγέλου ανατύπωσε το σημαντικότερο έργο του Κοδρικά, τον πρώτο και τελικά τον μοναδικό ολοκληρωμένο τόμο της *Μελέτης τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου*, που είχε εκδοθεί το 1818.

Ο αναγνώστης, ωστόσο, επηρεάζεται, κατά τη γνώμη μου, προτού έχει την ευκαιρία να σχηματίσει ο ίδιος άποψη, ήδη από τις εισαγωγές του Άλκη Αγγέλου. Ο τίτλος του έργου, για παράδειγμα, δεν καταδεικνύει ως βασικό ή μοναδικό στόχο του Κοδρικά την απόκρουση των απόψεων του Κοραή. Δείχνει περισσότερο πως ο συγγραφέας στο έργο του εκθέτει όσο πιο συστηματικά γίνεται το σύνολο των απόψεών του για τη γλώσσα, που υπήρξε, άλλωστε, αντικείμενο συνεχούς ενασχόλησης για πάνω από είκοσι χρόνια. Ωστόσο, στην εισαγωγή του Αγγέλου ο αναγνώστης προειδοποιείται να μην παραπλανηθεί από τη φαινομενική ουδετερότητα του τίτλου και των προθέσεων του συγγραφέα. Η *Μελέτη* θεωρήθηκε από την πρώτη στιγμή κείμενο πολεμικής, ως τέτοιο παρουσιάστηκε και τη νεότερη έκδοση (Αγγέλου, 1998: 60), και με αυτόν τον τρόπο παρουσιάζεται κατά κύριο λόγο στα έργα αναφοράς. Ο τίτλος «*Μελέτη τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου*», λοιπόν, θεωρείται πως εκφράζει ήδη την αντιπαράθεση με τον Κοραή (Mackridge, 2009: 178), καθώς ο συγγραφέας χαρακτηρίζει τη γλώσσα «ελληνική», τονίζοντας με τον συγκεκριμένο επιθετικό προσδιορισμό τον ενιαίο χαρακτήρα της νεοελληνικής με την αρχαία, ενώ θέμα του είναι η «κοινή», σε αντίθεση με την τάση «διόρθωσης» του Κοραή, την οποία θεωρεί απαράδεκτη. Μιλά, επίσης, για «διάλεκτο», καθώς διευκρινίζει, όπως θα εξηγηθεί αναλυτικά στο οικείο κεφάλαιο, πως αναφέρεται σε μία από τις πολλές γλωσσικές ποικιλίες της ελληνικής, αυτή που

προτείνει να υιοθετηθεί ως επίσημη γραπτή γλώσσα, την «κοινή διάλεκτο» των Φαναριωτών και της Εκκλησίας. Αυτή τη μορφή τη διαχωρίζει από την «δημοτική διάλεκτο», τη λαϊκή προφορική που διαφέρει από περιοχή σε περιοχή, αλλά και από τη «διορθωμένη» εκδοχή του Κοραή.

Αν γίνει μια ανασκόπηση όσων έχουν γραφτεί για τον Κοδρικά, παρατηρούμε πως τα στοιχεία που επαναλαμβάνονται είναι ότι κατατάσσεται στους οπαδούς της γραπτής γλώσσας της Εκκλησίας, της φαναριώτικης καθαρεύουσας, και στους φανατικούς αντιπάλους του Κοραή (Κιτρομηλίδης, 2007: 3). Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη, η καθαρεύουσα του Κοδρικά και άλλων Φαναριώτων προκύπτει από τον καθαρισμό και την απλούστευση της λογιότερης ή και αρχαϊζουσας γλώσσας, ακολουθεί, δηλαδή, αντίστροφη πορεία από την αρχαία στην απλουστευμένη σε σχέση με τον Κοραή που ξεκινά από την ομιλουμένη προς τον εξαρχαισμό (Μπαμπινιώτης, χ.χ: 31). Ο Μπαμπινιώτης, επιπλέον, επισημαίνει πως ο Κοδρικός υποπίπτει σε πλήθος αντιφάσεις, καθώς αφενός επαινεί τη γλώσσα του Καταρτζή και του Χριστόπουλου, αφετέρου γράφει ο ίδιος στην ουσία μια μορφή απλής καθαρεύουσας που πολύ λίγο διαφέρει από τη γλώσσα του Κοραή. Επικαλείται, μάλιστα, τον Βερναρδάκη, που αναφέρει στον *Ψευδοατικισμοῦ ἔλεγχο* (1884) πως λένε τα ίδια στην ουσία πράγματα με τον Κοραή (Μπαμπινιώτης, χ.χ.: 32). Η σύγκριση με τη γλώσσα του Κοραή ξεφεύγει από τα όρια αυτής της μεταπτυχιακής διατριβής, σχετικά όμως με τους επαίνους του Κοδρικά για τον Καταρτζή έχει ήδη εξηγηθεί πώς εντάσσονται στον κορμό της επιχειρηματολογίας του και με ποιον τρόπο αιτιολογούνται.

Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (χ.χ: 31), ο τρόπος γραφής του Κοδρικά αποτελεί πρότυπο ύφους απλής καθαρεύουσας. Ο Μπαμπινιώτης θεωρεί πως η γλώσσα που επιλέγει για τα γραπτά του ο Κοδρικός αντιφάσκει με τη γενικότερη τοποθέτησή του υπέρ της ελληνικής, δηλαδή της αρχαϊζουσας ως κοινής εθνικής γλώσσας. Με άλλα λόγια, οι εξαγγελίες του Κοδρικά δεν εφαρμόζονται, σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη, στην πράξη ούτε στα επίσημα κείμενά του, όπως, για παράδειγμα, στη *Μελέτη* του για την ελληνική γλώσσα, που, σημειωτέον, γράφτηκε με σκοπό τη διακήρυξη των γλωσσολογικών του θέσεων. Ο Μπαμπινιώτης θεωρεί, ωστόσο, τον Κοδρικά θιασώτη μιας μορφής της κοινής γλώσσας πολύ κοντά στην αρχαϊζουσα. Το συμπέρασμα που εξάγεται, πάντως, από τη μελέτη των θεωρητικών απόψεων, αρχικά, του Κοδρικά, δεν βρίσκεται σε συμφωνία με το πόρισμα του Μπαμπινιώτη: ο Κοδρικός δεν είναι οπαδός

της αρχαΐζουσας· κάθε άλλο μάλιστα. Ανεξάρτητα από τη σχέση ανάμεσα στη θεωρία του για την προτιμότερη μορφή της εθνικής γλώσσας και τη γλωσσική μορφή την οποία επιλέγει τελικά ως εργαλείο, οι απόψεις του διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό από τις αντιλήψεις των αρχαϊστών.

Ο Άλκης Αγγέλου (1998: 89-90) στην εισαγωγή του στη *Μελέτη* επισημαίνει τους χαρακτηρισμούς του Κοδρικά για την ομιλουμένη: «χυδαία, (μιξο)βάρβαρος, διεφθαρμένη, βάνανσος, πακκάλικη μακαρονική, κερατσίστικη». Οι χαρακτηρισμοί στοχεύουν εναντίον της φτώχειας, της εκφραστικής της αδυναμίας, της ανύπαρκτης γραμματικής και της προβληματικής σύνταξης της γλώσσας του λαού. Ο λόγιος μπορεί να χρησιμοποιεί παράλληλα και την ομιλουμένη, αλλά μόνο για να γίνει κατανοητός από τους εμπόρους και άλλους μη μορφωμένους ανθρώπους (Αγγέλου, 1998: 104-5). Απορρίπτει, λοιπόν, και τον ζωντανό και ομιλούμενο λόγο, λέει ο Αγγέλου (Αγγέλου, 1998: 131), τον οποίο θεωρεί ξεπεσμό και εκχυδαϊσμό. Οι χαρακτηρισμοί που αναφέρονται ασφαλώς και υπάρχουν, αποτελούν ωστόσο, κατά τη γνώμη μου, κομμάτι της επιχειρηματολογίας του Κοδρικά που απομονώνεται και κρίνεται εσφαλμένα.

Σύμφωνα με τον Roderick Beaton (1996: 377), ο Κοδρικάς τηρεί στο γλωσσικό «μια πιο λογική στάση» σε σχέση με τους αρχαϊστές. Στην πράξη, αναφέρει, συμμερίστηκε πολλούς από τους θεωρητικούς ισχυρισμούς του Κοραή, αλλά πρόβαλε έντονα την αντίρρησή του στη δικαιοδοσία του Κοραή να νομοθετεί στο γλωσσικό, υποστηρίζοντας πως υπήρχε ήδη ένα κατάλληλο γλωσσικό εργαλείο, το ύφος της Εκκλησίας.

Ο Peter Mackridge θεωρεί πως η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Κοδρικάς στην πραγματικότητα βρίσκεται μορφολογικά πολύ κοντά στη γλώσσα του Κοραή, αν και ίσως δεν είναι τόσο συστηματική στην εφαρμογή των κανόνων (Mackridge, 2009: 178). Σημασία, πιστεύει, στη σύγκρουσή τους δεν είχε τόσο η γλωσσική ποικιλία, αλλά το σκεπτικό, η ιδεολογική διαφορά, το θεωρητικό υπόβαθρο (Mackridge, 2013: 179, αναφορά στον Μοσχονά, 1981).

Ο Robert Browning κατατάσσει τον Κοδρικά στους συντηρητικούς όχι μόνο γλωσσικά αλλά και πολιτικά, αυτούς δηλαδή που ήταν ενάντιοι στον απελευθερωτικό αγώνα και κήρυτταν υπακοή στο Σουλτάνο και, ταυτόχρονα, θεωρούσαν την παραδοσιακή λόγια

γλώσσα, όπως χρησιμοποιούνταν από τους Φαναριώτες και την ορθόδοξη ιεραρχία, τη μόνη εθνική γλώσσα (Browning, 2008:134-5). Πιστεύει πως η διαίρεση της ελληνικής κοινωνίας στο γλωσσικό είναι κατά βάση πολιτική, ανάμεσα στους οπαδούς της Γαλλικής Επανάστασης που οραματίζονταν ένα ελληνικό κράτος για το ελληνικό έθνος, και στους αντιδραστικούς που απέρριπταν κάθε μεταβολή της ισχύουσας κατάστασης (Browning, 2008: 250). Οι αντιδραστικοί είχαν ως πνευματικό κέντρο το Πατριαρχείο και την εύπορη κοινωνία των Φαναριωτών, οι οποίοι απολάμβαναν εξουσία και επιρροή στην Οθωμανική επικράτεια. Υποστήριζαν την αρχαϊζουσα για δύο λόγους: γιατί ήταν η γλώσσα των Πατέρων της Εκκλησίας και γιατί η μελέτη της ήταν προτιμότερη από τη σπουδή της φυσικής φιλοσοφίας και της επιστήμης, που συνδεόταν με την αθεΐα και την αντίθεση στο κοινωνικό κατεστημένο (Browning, 2008: 250). Σημειώνει, ακόμα, πως ο εκπρόσωπός τους, ο Κοδρικάς, είχε λίγους οπαδούς και η τάση που αντιπροσώπευε φαινόταν καταδικασμένη σε αποτυχία, αλλά, κατά ειρωνικό τρόπο, πολλοί από τους σκοπούς του πραγματοποιήθηκαν τελικά από τους δριμύτερους αντιπάλους του (Browning, 2008: 134-5). Η σχηματική ανάλυση και η εξαιρετικά απλουστευμένη εξήγηση αναιρούνται από το γεγονός ότι πολλοί οπαδοί ακόμα και της ακραίας αρχαϊστικής τάσης δύσκολα θα κατατάσσονταν στους πολιτικά συντηρητικούς, όπως έχει ήδη εξηγηθεί. Όσο για την αντίληψη περί φιλοσοφίας, πολλοί αρχαϊστές είχαν ασχοληθεί με αυτή και είχαν συγγράψει φιλοσοφικά έργα, ανάμεσά τους και ο Κοδρικάς. Και ο Browning, επίσης, θεωρεί πως η καθαρεύουσα ομιλουμένη του Κοραή ήταν συχνά αξιοπρόσεκτα όμοια με την παραδοσιακή γλώσσα του Κοδρικά, αν και υπάρχουν κάποιες διαφορές. Το παράδειγμα που παραθέτει είναι το εξής: ο Κοραής θα έγραφε για τη λέξη *ψάρι* τον καθαρολόγο *ὀψάριον*, ενώ ο Κοδρικάς θα προτιμούσε, μαζί με τους ακραίους αρχαϊστές, τον τύπο *ἰχθὺς* (Browning, 2008:136): πρόκειται για λανθασμένη, κατά τη γνώμη μου, εκτίμηση, όπως θα αποδειχθεί στην ανάλυση της γλώσσας του Κοδρικά.

Ο Κ.Θ. Δημαράς κατατάσσει τον Κοδρικά στους αντιφιλόσοφους, οι οποίοι δεν διστάζουν να ανακατέψουν στην πολιτική τους επιχειρηματολογία υπαινιγμούς σχετικά με τη χαώδη κατάσταση που επικράτησε μετά τη Γαλλική Επανάσταση, ώστε να πλήξουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους (Δημαράς, 2002: 21). Ο Κοδρικάς παρουσιάζεται συντηρητικός και ενάντιος στους φιλοσόφους: χρησιμοποιεί, δε, τον όρο «φιλόσοφος» υβριστικά για να μειώσει τον μεγάλο του αντίπαλο (Δημαράς, 2002: 79). Στο σημείο αυτό επισημαίνεται πως ο όρος «φιλοσοφία» έχει ιδιαίτερα ευρεία

έννοια, ανάλογα με τους σκοπούς κάθε συγγραφέα (Δημαράς, 2002:76). Ο ίδιος ο Κοδρικάς, εξάλλου, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, εξέδωσε μετάφραση που καταδικάστηκε για τις σημειώσεις του από την Εκκλησία. (Δημαράς, 2002: 77). Οι απόψεις του, επομένως, απέχουν από το να χαρακτηριστούν συντηρητικές.

Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση του έργου του Κοδρικά κάνει ο Γιάννης Κόκκωνας, ο οποίος προσπαθεί να ξεδιαλύνει την πραγματικότητα από την υποκειμενική, συχνά, κρίση των μελετητών σχετικά με τη γλώσσα του Κοδρικά. Ο Κόκκωνας θεωρεί πως ο Κοδρικάς παίρνει ίσες σχεδόν αποστάσεις τόσο από τους δημοτικιστές όσο και από τους αρχαϊστές, απορρίπτοντας την απλοϊκή κατάταξή του στο στρατόπεδο των αρχαϊστών. Επιπλέον, σημειώνει με έμφαση τις βασικές ομοιότητες ανάμεσα στις απόψεις του Κοδρικά με τον μεγάλο του αντίπαλο, τον Κοραή, γράφοντας πως «ακολουθούσαν τη μέση οδό, ο ένας βαδίζοντας στην αριστερή πλευρά του δρόμου, ο άλλος στην δεξιά» (Κόκκωνας, 2004: 9).

6.2 Οι γλωσσικές απόψεις του Κοδρικά όπως

δηλώνονται στη *Μελέτη-ένα γλωσσικό μανιφέστο*

Ποιες είναι όμως οι απόψεις του Κοδρικά σχετικά με την ελληνική γλώσσα; Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει μια απόπειρα να εκτεθεί σύντομα η γλωσσική του θεωρία, ώστε να εξεταστούν με αυτά τα δεδομένα οι γλωσσικές του επιλογές. Η γλώσσα για τον Κοδρικά, καταρχήν, δεν αποτελεί απλό εργαλείο συνεννόησης· αντιθέτως, η γλώσσα ενός λαού κουβαλά φορτίο εθνικό και ηθικό: μέσα από τη γλώσσα διασώθηκε η εθνική επωνυμία του Γένους (Κοδρικάς, 1998: 248-249). Αν η γλώσσα των Ελλήνων είναι «διεφθαρμένη και άσχημάτιστος», η εθνική ύπαρξη του ελληνικού γένους είναι «άσύστατος και προβληματική» (Κοδρικάς, 1998: γ). Συνάρτηση της εθνικής ταυτότητας αποτελεί η καθιέρωση επίσημης γραπτής γλώσσας, μια ιδιαίτερα σοβαρή εθνική απόφαση.

Για να στηρίξει την άποψή του για το ποια πρέπει να είναι η επίσημη γλώσσα του ελληνικού έθνους, επιδίδεται σε μια μακρότατη και ιδιόμορφη ανάλυση της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, η οποία καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του έργου του, τις 260 από τις συνολικά 390 σελίδες. Στη διάρκεια της εξιστόρησης των διαφορετικών

φάσεων της ελληνικής γλώσσας βρίσκει το χρόνο και την ευκαιρία να εξάρει και τον σπουδαίο ρόλο των Φαναριωτών στην πορεία του ελληνικού Γένους.

Ο Κοδρικάς δεν είναι αρχαϊστής· απορρίπτει, μάλιστα, το ενδεχόμενο να καθιερωθεί η αρχαία ως η επίσημη γλώσσα του Γένους, και, επιπλέον, θεωρεί ανέφικτη την αναβίωσή της. Οι γλώσσες, εξηγεί, μεταβάλλονται στη διάρκεια του χρόνου, καθώς μεταβάλλονται και οι συνθήκες ζωής των ανθρώπων που τις μιλούν (Κοδρικάς, 1998: 275). Διαφωνεί με όσους θεωρούν την ομιλουμένη («Κοινήν Διάλεκτον») κατώτερη σε σχέση με την αρχαία και τη γραμματική και το συντακτικό της γεμάτο λάθη (Κοδρικάς, 1998: 282-3). Αναπτύσσει, επίσης, επιχειρήματα εναντίον των «ύπεροπτικῶν ξένων Ἑλληνιστῶν» που περιφρονούν τη νέα ελληνική σε σχέση με την αρχαία (Κοδρικάς, 1998: 239).

Τα επιχειρήματα, βέβαια, του Κοδρικά απέναντι στους αρχαϊστές δείχνουν την αγωνία του να εντάξει τη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα σε μια διαχρονία που ακουμπά οπωσδήποτε στην αρχαία εποχή, και αποτελούν ίσως το πιο προβληματικό κομμάτι της επιχειρηματολογίας του. Διατυπώνει την άποψη πως είναι λανθασμένη η αντίληψη ότι η αττική, όπως τη γνωρίζουμε από τα αριστουργήματα της κλασικής γραμματείας, αντιπροσωπεύει την κοινή γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων (Κοδρικάς: στ). Κατά την άποψή του, διάκριση ανάμεσα στη γραπτή και την προφορική μορφή υπήρχε και την εποχή της ΑΕ, όπου συμβίωναν παράλληλα η «Γλῶσσα τοῦ Λαοῦ» και η «ἔντεχνος Γλῶσσα τῶν Συγγραφέων», δηλαδή η λαϊκή προφορική με τη γλώσσα του Ομήρου και των μεγάλων φιλοσόφων και ποιητών. Η έντεχνη μορφή με το πέρασμα των αιώνων έπαψε να χρησιμοποιείται και χάθηκε από τον λόγο των Ελλήνων, με συνέπεια τη σημερινή εποχή να μην είναι πλέον κατανοητή, παρά μόνο από όσους έχουν το προνόμιο να την έχουν διδαχτεί. Η «Κοινή Δημοτική Διάλεκτος», η προφορική γλώσσα της αρχαίας εποχής, ήταν προϊόν σύνθεσης των τεσσάρων διαλέκτων της ΑΕ (Κοδρικάς, 1998: 241). Λόγω της προφορικότητάς της υπήρξε στο πέρασμα των χρόνων περισσότερο ευάλωτη σε αλλαγές και αλλοιώσεις, παρουσιάζει, επιπλέον, διαφορές σε σχέση με την κλασική αττική, καθώς χαρακτηρίζεται «άφελής», «άκανόνιστος» και αναλυτική (Κοδρικάς, 1998: 242), δεν έχασε όμως ποτέ την ουσιώδη σχέση που τη συνδέει με την «μητέρα Ἀρχαϊκή Γλῶσσαν» (Κοδρικάς, 1998: 241). Ακόμα και οι διαφορετικοί γραμματικοί τύποι, όπως για παράδειγμα, οι καταλήξεις των ρημάτων βρίσκουν για τον Κοδρικά την αρχική τους πηγή σε αρχαίους

διαλεκτικούς τύπους (Κοδρικάς, 1998: 284-5). Η αντίληψη πως οι τέσσερις ΑΕ διάλεκτοι συνέθεσαν μια Κοινή γλώσσα και ότι η σύγχρονη ΝΕ γλώσσα προέρχεται απευθείας από αυτή είναι αρκετά πρωτοποριακή για την εποχή (Mackridge 2014: 138).

Η προφορική μορφή της ΑΕ, λοιπόν, έχει σωθεί «ἀναλλοίωτος» μέχρι σήμερα στο στόμα των φυσικών ομιλητών της ελληνικής, σε πολλές διαφορετικές μορφές, όσες και οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα της ΝΕ γλώσσας: «Αὐτὴ ἢ κατὰ διαδοχὴν Πάτριος καὶ, ὡς εἶπεῖν, Φυσικὴ Γλῶσσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, τὴν ὁποῖαν οἱ παλαιοὶ, (...) Ἑλληνικὴν Φωνὴν συμφώνως ἐπονομάζουσι, ἔπαθε μὲν, (...) διαφόρους μεταλλαγὰς, καὶ μετατροπὰς, δὲν ἐξέλειπεν ὁμως ποτὲ, οὐδὲ ἐξηφανίσθη μὲ τελειότητα (...) καὶ ἂν, ὡς Γλῶσσα ἐμμετρος καὶ ποιητικὴ, ἐξέπεσεν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν τῆς ἀρμονίαν, καὶ κομψότητα, δὲν ἔχασεν ὁμως, ὡς Γλῶσσα ἀπλὴ καὶ Δημοτικὴ, τὴν φυσικὴν τῆς εὐφωνίαν, καὶ γλαφυρότητα. (...) Ἡ Γλῶσσα τῶν Σπουδαίων, (...) ὑπόκειται, ἠθικῶ τῷ λόγῳ, εἰς ἄλλοιώσεις, καὶ μεταβολὰς συνεχεῖς. Ἡ γλῶσσα ὁμως τοῦ λαοῦ, ὡς Φυσικὴ, διαρκεῖ πολλάκις ἀδιάφθορος» (Κοδρικάς, 1998: ι-ια).

Ο Κοδρικάς υποστηρίζει, λοιπόν, πως το ελληνικό γένος διαφύλαξε τη γλώσσα του στο πέρασμα των αιώνων (Κοδρικάς: θ-ι). Η «Φυσικὴ Γλῶσσα», δηλαδή η προφορική γλώσσα, η «Ελληνικὴ Φωνή», ἔπαθε μεταλλαγές, μετατροπές, αλλά δεν χάθηκε. Μπορεί να ἄλλαξε σχῆμα και μορφή, διαφυλάττει, ωστόσο, «τὴν ἀρχαίαν φωνήν». Οποιαδήποτε «κάθαρσις» και «διόρθωσις», επομένως, θα αλλοίωνε τον αρχαϊκό χαρακτήρα της γλώσσας (Κοδρικάς, 1998: 247).

Η σχέση της ΝΕ με την ΑΕ ορίζεται, συνεπώς, από τον Κοδρικά με πιο περίπλοκους ὀρους συγκριτικά με τις απόψεις ενός αρχαῖστῆ. Ο Κοδρικάς νιώθει την ἀνάγκη να συνδέσει με κάποιον τρόπο την προφορική γλώσσα της εποχῆς του με το ἔνδοξο παρελθόν της ΑΕ, διατηρώντας, ταυτόχρονα, το δικαίωμα να αντιπροτείνει μια ἄλλη γλωσσικὴ μορφή, και ὄχι την ομιλουμένη, ως επίσημη γραπτὴ γλώσσα. Είναι φανερό πως πιστεύει ὅτι αὐτὴ ἡ σύνδεση με την ΑΕ προσδίδει κάποια αἴγλη στη σύγχρονη μορφή της ομιλουμένης. Πέρα από την ἀντίθεσή του στα επιχειρήματα των δημοτικιστῶν, ὅπως του Καταρτζῆ και του Μοισιόδακα, βασικός σκοπός του είναι, καταρχὴν, να εξουδετερώσει τα επιχειρήματα των αρχαῖστῶν που παρουσιάζουν την ομιλουμένη ως ἀνάξια και εμφανῶς κατώτερη ἀπόγονο της λαμπρῆς ἀρχαίας προγόνου της, με ἀποτέλεσμα να ευαγγελίζονται την ἀναβίωση της ἀρχαίας γλώσσας σε διάφορες

μορφές, με πιο ακραία αυτή της αττικής της κλασικής εποχής. Προκειμένου να το πετύχει αυτό, συνδέει όπως εξηγήθηκε, ιστορικά και διαχρονικά την προφορική της εποχής του με μια εν πολλοίς δική του κατασκευή, την οποία παρουσιάζει ως την εξέλιξη της -υποθετικής και μη μαρτυρημένης, φυσικά- προφορικής εκδοχής της αντίστοιχης επεξεργασμένης γραπτής γλώσσας της αττικής διαλέκτου. Η αντίληψη ότι η ΝΕ ήταν μία κατά βάση ΑΕ διάλεκτος, πλάι στις άλλες τέσσερις, έχει διατυπωθεί από τον Καταρτζή και έχει εξελιχθεί από τον Χριστόπουλο στη *Γραμματική της Αιολοδωρικής* (Mackridge 2014: 138-9).

Σε ό,τι αφορά γενικότερα τη γλώσσα, όλες οι γλώσσες που μιλιούνται και γράφονται, αναφέρει στις σελίδες γ-δ της εισαγωγής του έργου του, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που έχουν πάψει να ομιλούνται αλλά σώζονται γραπτά τους, είναι, χωρίς εξαίρεση, γλώσσες «μεταπλασμένοι και μικταί», κατάγονται δηλαδή από παλαιότερες γλωσσικές μορφές και συχνά έχουν υποστεί αλλόγλωσσες επιδράσεις. Αναγνωρίζει, λοιπόν, ο Κοδρικάς την επίδραση της ιστορικής εξέλιξης στην ιστορία μιας γλώσσας ως κάτι δεδομένο και φυσικό. Χρησιμοποιεί, βέβαια, το ρήμα «έξηλλοίωσαν» για να περιγράψει την επίδραση των ξένων γλωσσών στην ελληνική, καθώς και την επίδραση του χρόνου στην εξέλιξη της ελληνικής, ή ακόμα και τη χρήση της γλώσσας από τους σύγχρονους φυσικούς ομιλητές της, οι οποίοι μιλούν μια συγκεκριμένη μορφή της. Η αποδοχή, επομένως, της φυσικής πορείας της γλωσσικής εξέλιξης γίνεται με κάποια μελαγχολία, καθώς παρουσιάζεται ως πορεία από την καθαρότητα στην πρόσμειξη και την αλλοίωση. Πιστεύει, ωστόσο, πως υπάρχει κάποιο στοιχείο που παραμένει «γνήσιον, όμογενές, προσφυές...έπεισακτον» που διαχωρίζει τα έθνη και τους προσδίδει τη μοναδική τους ταυτότητα (Κοδρικάς, 1998: γ-δ).

Στα χρόνια του Μεσαίωνα («Ρωμαϊκή Βασιλεία») η ελληνική γλώσσα υπέστη τις σημαντικότερες αλλαγές στη μακρά της ιστορία της: «συμμιγεῖσα με τὴν Ῥωμαϊκὴν», «διὰ τὴν ἐπιμιξίαν (...) καὶ μάλιστα διὰ τὸ ἑτερόγλωσσον τῶν (...) ξένων στρατιωτῶν (...) κατήντησε διόλου Χυδαϊκὴ, ὥστε περὶ τὰ τέλη τῆς Ῥωμαϊκῆς Βασιλείας τελείως ἐκβαρβαρίσθη.» (Κοδρικάς, 1998: 225). Επιπλέον, αυτή η νέα μορφή της γλώσσας, «ένωθεισα» με την «ἀπλουστέρα Ἀττικὴ» παρήγαγε «τὸ μίξοβάρβαρον ὕφος» στο οποίο κατατάσσεται και ο Ερωτόκριτος ως παράδειγμα προς αποφυγήν (Κοδρικάς, 1998: 225-226). Υπάρχει, λοιπόν, ένα στοιχείο διαχρονικό στην εξέλιξη της ελληνικής, ακόμα και στα χρόνια που περιγράφονται ως τα πλέον σκοτεινά στην ελληνική ιστορία.

Η μεγάλη καταστροφή στην εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας επήλθε την περίοδο της Τουρκοκρατίας, κατά τη διάρκεια της οποίας ο ρόλος της Εκκλησίας υπήρξε καθοριστικός στη διαφύλαξη και διατήρησής της (Κοδρικάς, 1998: ιγ). Το τμήμα της ελληνικής το οποίο διασώζει μέσα του την αρχαία αίγλη είναι αυτό που ονομάζει «άπλουστερα Αττική», η γλώσσα που διασώθηκε στους αιώνες από την Εκκλησία «αδιάφθορος», και την οποία μεταχειρίζονται οι Φαναριώτες.

Ο Κοδρικάς πιστεύει πως η ελληνική γλώσσα είναι στην ουσία μία και ενιαία: «Ἡ Γλῶσσα εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ, καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ χυδαίου καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ Εὐγενοῦς» (Κοδρικάς, 1998: 236). Αυτή η ενότητα, ωστόσο, δεν σημαίνει πως δεν υπάρχει ποιοτική διαφοροποίηση στον τρόπο που χρησιμοποιείται. Ο Κοδρικάς θεωρεί απολύτως φυσιολογική και αποδεκτή την κατάσταση διγλωσσίας όπως περιγράφεται από τον Ferguson. Η διαφοροποίηση είναι εύλογη τη στιγμή που υπάρχουν διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και δεδομένη πολιτική οργάνωση: «Μὲ ἄλλας ὁμως λέξεις καὶ φράσεις ἐκφράζεται ὁ ἕνας καὶ μὲ ἄλλας ὁ ἄλλος. Εἰς μίαν φυλὴν ἑνὸς ἀγροϊκοῦ καὶ ἀπολιτεῦτου λαοῦ, ὅπου μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων δὲν εὕρσκεται καμμία Ἠθικὴ ἢ πολιτικὴ ὑπεροχὴ, τὸ Ἐθνικὸν ἰδίωμα τῆς γλώσσης» δεν ἔχει καμία διαφορά, ἀποφαίνεται. «Εἰς ἓν ὁμως Ἔθνος πολιτευμένον, τὸ ὁποῖον ἔχει μίαν ὁποιαδήποτε Ἠθικὴν Εὐταξίαν καὶ Ἱεραρχίαν πολιτικὴν, ἢ Ἐθνικὴ Διάλεκτος (...) οὐκ ἐνδέχεται (...) νὰ εἶναι μονότροπος καὶ μονοειδὴς» (Κοδρικάς, 1998: κβ-κγ). «Ἡ ἐν τῷ πολιτεύματι ἄφευκτος διαφορὰ τῆς ὑπαλλήλου τάξεως τῶν ὁμοεθνῶν ἀπαραιτήτως ἐπιφέρει καὶ διαφορὰν εἰς τὴν ἀνατροφὴν, (...) καὶ ἀκολούθως διαφορὰν εἰς τὸν τρόπν τῆς ἀναλόγου ἐκφράσεως.» (Κοδρικάς, 1998: κγ, βλ. και Παράρτημα). Από τα παραπάνω γίνεται φανερό πόσο έντονες είναι οι διακρίσεις ως προς την κοινωνική τάξη και τη μόρφωση στο λόγο του Κοδρικά.

Σύμφωνα με την εισαγωγή του Αγγέλου, για τον Κοδρικά η ικανότητα έκφρασης σε μία καλλιεργημένη γλώσσα με απαιτήσεις ως προς το ύφος και την έκφραση αποτελεί προνόμιο μιας οικονομικά ισχυρής και με πρόσβαση στην ανώτερη εκπαίδευση ελίτ. Αντιθέτως, ο Κοραΐς, ο αντίπαλός του, προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση, μέσω της οποίας θεωρούσε πως μπορεί να διευρυνθεί η γλωσσική αγωγή και να επιτευχθούν οι γλωσσικοί του στόχοι για τον καθαρισμό της γλώσσας, ενώ ο Κοδρικάς ουδέποτε ασχολήθηκε με το θέμα αυτό (Αγγέλου, 1998: 35). Η έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους του Κοδρικά θεωρείται απόδειξη της συντηρητικής νοοτροπίας του και

εντάσσεται σε μια γενικότερη αντίληψη για τον ελιτίστικο ρόλο της αρχαϊζουσας-καθαρεύουσας, η οποία, όπως έχει προαναφερθεί, δεν συμπίπτει πάντα με τις γενικότερες αντιλήψεις των υποστηρικτών της.

Αυτές οι διαφορές δεν αποτελούν, θεωρεί, πρωτοτυπία της ελληνικής, αντιθέτως, η συγκεκριμένη διάκριση είναι ίδιον όλων των πολιτισμένων εθνών. Η διάκριση, δηλαδή, ανάμεσα στη «χυδαία» και την «εὐγενή» γλώσσα αποτελεί απόδειξη ότι το έθνος διακρίνεται από «ἠθικὴν Εὐταξίαν καὶ Ἱεραρχίαν πολιτικὴν» (Κοδρικάς, 1998: κγ). Σε μια τέτοια σωστά οργανωμένη πολιτεία, υπάρχει η αναμενόμενη διαφορά ως προς την ανατροφή και την αγωγή ανάμεσα στα μέλη της, ανάμεσα στους «Σπουδαίους» και τους «Βαναύσους» (Κοδρικάς, 1998: κβ-κγ). Για να στηρίξει τους ισχυρισμούς του ο Κοδρικάς αναφέρει παραδείγματα από τη γαλλική γραμματεία της εποχής του, προκειμένου να αποδείξει πως υπάρχει, συχνά, τεράστια διαφορά ανάμεσα στη γλώσσα που χρησιμοποιείται στην καθημερινή ζωή και στη γλώσσα της γραμματείας (Κοδρικάς: κστ). Στη φιλοσοφία, άλλωστε («Φιλοσοφικά Μαθήματα»), η δημοτική είναι εντελώς ανάρμοστη: δεν ταιριάζουν οι «οἰκιακὲς φράσεις» με το επίσημο ύφος (Κοδρικάς :λ-λα), «ἔκτρομα εἰς φράσιν Δημοτικὴν τὰ Φιλοσοφικὰ μαθήματα». Ειρωνεύεται τον Κοραή («ὁ Φιλόσοφος») που προσπαθεί να χρησιμοποιήσει «κερατζίστικον» ύφος, ανεπίσημο, για να μιλήσει για υψηλά νοήματα (Κοδρικάς, 1998: 274).

Μια σημαντική γλωσσολογική παρατήρηση αφορά την πεποίθησή του πως η γλώσσα βασίζεται σε μια συνθήκη των μελών της γλωσσικής κοινότητας προκειμένου να επικοινωνούν και να κατανοούν ο ένας τον άλλο (Κοδρικάς, 1998: 263). Η θεωρία του για τις μεγάλες διαφορές ανάμεσα στον προφορικό και τον γραπτό λόγο δεν στερείται, ασφαλώς, γλωσσολογικής βάσης, εξωθείται, όμως, στα άκρα όταν, για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι η προφορική γλώσσα δεν έχει ουσιαστικά αλλάξει από την εποχή του Πλάτωνα ή όταν, για να τη στηρίξει, αναμειγνύει διαφορετικές εποχές και διαλεκτικές περιοχές της ΑΕ, όπως τη γλώσσα του Ομήρου, για την οποία πάντως διευκρινίζει πως πρόκειται για τεχνητή κατασκευή, με τη γλώσσα του Δημοσθένη. Στη θεωρία του δεν κάνει καμία διάκριση ανάμεσα στη συγχρονία και τη διαχρονία, ούτε φυσικά προκρίνει τη συγχρονία έναντι της διαχρονίας, συμφωνώντας, τουλάχιστον, σε αυτό το σημείο με τους αρχαϊστές.

Η θεωρία του Κοδρικά, επίσης, εξυπηρετεί και έναν άλλο σημαντικό σκοπό: αντιτάσσεται στα επιχειρήματα των καθαρολόγων, όπως του Κοραή, ο οποίος αποτελεί τον βασικό του αντίπαλο. Απορρίπτει με έντονο ύφος τη διορθωτική τάση και την καθαρολογική διάθεση των «Αυτονόμων Διορθωτών», όπως τους ονομάζει, τους οπαδούς της «Αυθαιρέτου Γλωσσονομίας», εννοώντας κυρίως τον Κοραή (Κοδρικάς: η). Αντιθέτως, θεωρεί πως δεν χρειάζεται να επέμβουμε στη γλώσσα, ούτε θεωρεί ότι είναι νόμιμη μια τέτοια παρέμβαση, πολύ περισσότερο η δημιουργία μιας εξ ολοκλήρου τεχνητής εθνικής γλώσσας, τη στιγμή που υπάρχει, σύμφωνα με τον ίδιο, μία έτοιμη, φυσική γλωσσική μορφή, κατάλληλη για τον ρόλο της εθνικής γραπτής γλώσσας. Διαφωνεί στην ονομασία «Γραϊκική Γλώσσα» (Κοδρικάς, 1998: 226). Θεωρεί αδιανόητη την ύπαρξη διαφορετικών γραμματικών για την προφορική και για την εκμάθηση της αρχαίας, της γλώσσας των προγόνων (Κοδρικάς, 1998: 227), η οποία, σύμφωνα με τον Κοραή είναι μια ξένη γλώσσα για τους Έλληνες.

Ο ίδιος υποστηρίζει πως η καλύτερη επιλογή είναι η γλώσσα των δύο στυλοβατών του δικού του status quo, των ανθρώπων που προσδιορίζουν τη δική του κοινωνική του θέση: η γλώσσα του Φαναριού και της Εκκλησίας. Με βάση τα παραπάνω επιχειρήματα, μπορεί ο ίδιος πλέον να ισχυριστεί πως η δική του πρόταση για μια επεξεργασμένη μορφή της γραπτής γλώσσας δεν αντίκειται στη φυσική γλωσσική κατάσταση, καθώς αποτελούσε πάγια τακτική ήδη από την αρχαία Ελλάδα η καλλιέργεια μιας γραπτής μορφής περισσότερο κατάλληλης από την καθημερινή γλώσσα για την έκφραση αφηρημένων και ανώτερων νοημάτων. Αντιθέτως, οι προτάσεις του Κοραή για τον καθαρό της ομιλουμένης προωθούν μια εντελώς τεχνητή λύση. Κατηγορεί όλους όσους ζουν στο εξωτερικό «μὲ ξινὸν γάλα ξενομαθείας, καὶ ἐξ ἀγωγῆς καὶ ἀλλόγλωσσοι» θέλουν να επιβάλουν μια αυθαίρετη κατασκευασμένη γλώσσα, για τη μορφή της οποίας δεν μπορούν καν να συμφωνήσουν μεταξύ τους (Κοδρικάς, 1998: 227). Κατηγορεί τον Κοραή ότι στην πραγματικότητα απορρίπτει την ελληνική γλώσσα, αφού τη χαρακτηρίζει διεφθαρμένη και ακάθαρτη και θέλει να την αλλάξει, ώστε να ταιριάζει στο δικό του γούστο, καθυβρίζοντας ουσιαστικά αυτό το σημαντικό στοιχείο του έθνους. (Κοδρικάς, 1998: να).

Μπορεί να κατανοήσει την επιθυμία κάποιου να γράφει κατά μίμηση των αρχαίων, όχι όμως την αυθαίρετη μεταρρύθμιση της προφορικής, η οποία πρέπει να έχει μόνο έναν κανόνα, την κοινή της χρήση από τη γλωσσική κοινότητα (Κοδρικάς, 1998: 283-4). Η

γλώσσα αυτή του Φαναριού και της Εκκλησίας, η γλώσσα «(ένα λόγον) τοῦ Μηνιάτη, ἢ τοῦ Θεοτόκη... (μίαν περικοπήν) τοῦ Σκούφου» είναι κατανοητή από όλους τους Έλληνες, ανεξαρτήτως του ιδιώματος που μιλούν (Κοδρικάς, 1998: 254). Οι «χυδαιολόγοι διορθῶνται» την απορρίπτουν επειδή δεν μιλιέται σε κάποιον τόπο, αλλά σύμφωνα με τον Κοδρικά είναι η γλώσσα των «παιδευμένων Ἑλλήνων» (Κοδρικάς, 1998: 255). Οι αρχαῖστές τη θεωρούν κατώτερη από την αρχαία επειδή είναι διαφορετική (Κοδρικάς, 1998: 282). Απέναντι σε όλους αυτούς υπερασπίζεται ο Κοδρικάς τη γλωσσική του επιλογή ως φυσική, σύμφωνη με την ιστορία της ελληνικής γλώσσας και με το αίσθημα της ελληνόφωνης γλωσσικής κοινότητας που τη νιώθει οικεία και όχι ξένη ή ακατανόητη.

6.3 Ἐφημερίδες (1787-1797)

Οι Ἐφημερίδες του Κοδρικά ανήκουν στο είδος των αυτοβιογραφικών κειμένων, και συγκεκριμένα στα απομνημονεύματα. Το κείμενο εκδόθηκε το 1963 με εισαγωγή και σχόλια του Ἄλκη Αγγέλου. Πρόκειται για σημειώσεις ημερολογιακού τύπου, όπου καταγράφονται ταξίδια, οικογενειακά και επαγγελματικά γεγονότα, καθώς και σκέψεις, συναισθήματα και εντυπώσεις. Οι Ἐφημερίδες ανήκουν σε μια μακρά παράδοση αντίστοιχων κειμένων, όπου εκκλησιαστικοί παράγοντες και πολιτικοί ἄρχοντες, κυρίως Φαναριώτες, καταγράφουν την καθημερινότητά τους προσθέτοντας αρκετά προσωπικά σχόλια (Αγγέλου, 1963: 16-20). Το κείμενο γενικά δεν προορίζεται για δημοσίευση, για το λόγο αυτό μένουν στο σύνολό τους ανεπεξέργαστα από τους συντάκτες τους και με αρκετά λάθη (Αγγέλου, 1963: 21). Εδώ ἐγκείται η σημασία τους, καθώς αποτελούν ένα δείγμα αυθόρμητου και γνήσιου λόγου, επηρεασμένου από την προφορική της εποχής και του τόπου του συντάκτη (Αγγέλου, 1963: 21-22). Η γλώσσα τους θεωρείται ότι βρίσκεται όσο γίνεται πιο κοντά στην πραγματικότητα σε σχέση, πάντα, με το μορφωτικό επίπεδο και την κοινωνική θέση του συντάκτη. Με αυτά τα δεδομένα μελετάται αυτό το αυτοβιογραφικό κείμενο, ώστε να γίνουν οι συγκρίσεις και οι παραλληλισμοί με τη *Μελέτη* και να εξαχθούν συμπεράσματα για τις γλωσσικές επιλογές του Κοδρικά.

Κεφάλαιο 7

Ανάλυση γλωσσικών επιλογών Κοδρικά

7.1 Μεθοδολογία

Οι γλωσσικές επιλογές του Κοδρικά αποδείχτηκαν περισσότερο περίπλοκες από ό,τι αφήνει να εννοηθεί η απλή κατάταξή του στους αρχαϊστές. Όπως έχει ήδη επισημανθεί και εξηγηθεί, η ακριβής έννοια του όρου «καθαρεύουσα» παραμένει ασαφής και εν πολλοίς απροσδιόριστη με κριτήρια καθαρά γλωσσολογικά. Ως εκ τούτου, χρειάστηκε να αναζητηθεί μία όσο το δυνατόν λεπτομερέστερη και αναλυτική κατηγοριοποίηση των γλωσσικών επιλογών των αρχαϊστών σε αντιδιαστολή με τη δημοτική. Τελικά, στην πράξη, χρησιμοποιήθηκε συνδυασμός κατηγοριοποίησης των διαγνωστικών γνωρισμάτων της καθαρεύουσας και της δημοτικής όπως αναλύθηκαν από δύο μελετητές, από τον Browning (2008: 153-6) και από τον Householder (1962: 109-121).

7.1.1 Κατηγοριοποίηση του Browning

Σκοπός του Browning είναι να παραθέσει έναν κατάλογο των διαγνωστικών χαρακτηριστικών της καθαρεύουσας και της δημοτικής, ώστε να βοηθήσει την κατάταξη παλιότερων δειγμάτων κειμένων στη μία ή την άλλη κατηγορία· επιθυμεί, επιπλέον, να βοηθήσει τον αλλόγλωσσο μελετητή να κατανοήσει τα διαφορετικά επίπεδα χρήσης της Κοινής Νεοελληνικής (Browning, 2008: 153-156). Τα διαγνωστικά γνωρίσματα που παραθέτει είναι τα εξής:

Κ	Δ
---	---

(Α) Φωνολογία και ορθογραφία	
Παρουσία του τελικού -ν στην αιτιατική ενικού, ουδέτερα σε -ον, πρώτο πληθυντικό πρόσωπο σε -ομεν κλπ.	Απουσία τελικού -ν
κτ, πτ, χθ, φθ	χτ, φτ
Μετακίνηση τόνου στα επίθετα π.χ. νεωτέρα	Καθορισμένος τόνος στα επίθετα π.χ. νεώτερη
(Β) Μορφολογία	
εἰς τὸν, κλπ. ἀπὸ τὸν κλπ.	στον κλπ. απ' τον (δεν φαίνεται πάντοτε στο γραπτό λόγο)
Η γενική πληθυντικού των εγκλιτικών: των	τους
Αρθρωτικό απαρέμφατο	Ρηματικό ουσιαστικό σε -σιμο, σίματος
-όμεθα -θην -θης κλπ.	-όμαστε -θηκα -θηκες
Άτονη αύξηση	Αύξηση μόνο σε τονισμένη θέση
Στον παθητικό παρατατικό: -όμην -εσο -ετο -όμεθα -εσθε -οντο	-όμουν -όσουν -όταν -όμαστε -όσαστε -όνταν
Ο παρατατικός των συνηρημένων ρημάτων: -ων -ας -α -ῶμεν -ᾶτε -ουν -εις -ει -οῦμεν -εἶτε	-ούσα -ούσες -ούσε -ούσαμε -ούσατε -ούσαν ή (για τα -άω -αγα)

-ων	-ουν	
Κλιτές μετοχές		Γερούνδιο σε -οντας
(Γ) Παραγωγή		
-τήριος -τέος		-ένιος -ούλης -ούτσικος -άκι -άδα -α
-ως (επιρρήματα) -δην -άδην -δόν -αδόν		
Το τελικό φωνήεν προθέματος εκθλίβεται		Το τελικό φωνήεν προθέματος συχνά δεν εκθλίβεται
(Δ) Λεξιλόγιο		
Σύνθετα σε εύ-, δυσ-, τρισ-, ίσο-, ήμι-, παν-, φιλο-, κλπ. Λίγα παρατακτικά σύνθετα και ιδιαίτερα καθόλου ρηματικά παρατακτικά σύνθετα		Παρατακτικά σύνθετα, που διαφέρουν από μερικά της βυζαντινής γλώσσας. Τη δημοτική χαρακτηρίζουν ιδίως τα ρηματικά παρατακτικά σύνθετα, π.χ. ανοιγοκλείνω, τρωγοπίνω
εἷς μέγας ἰχθύς πτηνὸν κύων ὄστοϋν ὀφθαλμὸς ῥίς		ένας μεγάλος ψάρι πουλί σκύλος, σκυλί κόκκαλο μάτι μύτη

<i>ἦπαρ</i>	<i>συκώτι</i>
<i>ἴσταμαι</i>	<i>στέκομαι</i>
<i>ὔδωρ</i>	<i>νερό</i>
<i>πῦρ</i>	<i>φωτιά</i>
<i>έρυθρός</i>	<i>κόκκινος</i>
<i>θερμός</i>	<i>ζεστός</i>
<i>ὄφις</i>	<i>φίδι</i>
<i>ἄνθος</i>	<i>λουλούδι</i>
<i>παγνύω</i>	<i>παγώνω</i>
<i>κόπτω</i>	<i>κόβω</i>
<i>πλησίον</i>	<i>κοντά</i>
<i>ὠθῶ</i>	<i>σπρώχνω</i>
<i>ρίπτω</i>	<i>ρίχνω</i>
<i>ὀσφραίνομαι</i>	<i>μυρίζομαι</i>
<i>ἔτος, ἔνιαυτος</i>	<i>χρόνος</i>
<i>διότι</i>	<i>γιατί</i>

7.1.2 Κατηγοριοποίηση του Householder

Ο Householder δηλώνει πως σκοπός της μελέτης του είναι να προσδιορίσει με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια ποιοι γλωσσικοί δείκτες χαρακτηρίζουν την καθαρεύουσα και τη δημοτική, λαμβάνοντας υπόψη τις ποικίλες διαβαθμίσεις και τις διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας (Householder, 1962: 109). Οι δείκτες αναπτύσσονται στις σελίδες 109-115 και είναι οι εξής:

1. Οι δύο σημαντικότεροι δείκτες αφορούν τη φωνολογία και τη μορφολογία:

A. Το τελικό -ν

Σύμφωνα με τον Householder (Householder, 1962: 109), η παρουσία του τελικού -ν, στοιχείο φωνολογικό αλλά και μορφολογικό, αποτελεί σε γενικές γραμμές ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα διαφοροποίησης ανάμεσα στην Κ και τη Δ. Υπάρχουν τύποι της Κ που υποχρεωτικά λήγουν σε -ν, και τύποι που λήγουν κατά περίπτωση οι οποίοι,

όμως, δεν απαντούν στα αντίστοιχα γλωσσικά περιβάλλοντα στη Δ. Οι κυριότεροι είναι οι εξής:

α. αιτιατική ενικού αρσενικών και θηλυκών ονομάτων πρώτης και δεύτερης κλίσης σε -ον, -αν, -ην,

β. ονομαστική και αιτιατική ουδέτερων δεύτερης κλίσης σε -ιον, -ον,

γ. πρώτο πληθυντικό πρόσωπο ενεργητικής φωνής σε -μεν,

δ. τρίτο ενικό πρόσωπο παρελθοντικού χρόνου ενεργητικής φωνής σε -ε(ν).

B. Η πρόθεση *είς*

Η δεύτερη αξιοσημείωτη διαφορά, σύμφωνα με τον Householder (1962: 109), ανάμεσα στην Κ και τη Δ είναι η ύπαρξη της πρόθεσης *είς* στις περιπτώσεις όπου η δημοτική έχει την πρόθεση *σε* με διάφορες μορφές (*σε, σ' ή ενωμένη με το οριστικό άρθρο: στον, στην κοκ*).

2. Άλλοι δείκτες φωνολογικοί:

A. Διαφορές στον τονισμό (περισπωμένη αντί για οξεία σύμφωνα με τη *Γραμματική του Τριανταφυλλίδη*)

B. Τονισμός σε διαφορετική συλλαβή

(1) περιπτώσεις μετακίνησης τόνου στο κλιτικό παράδειγμα θηλυκών (γενική πτώση) αλλά και αρσενικών επιθέτων (αιτιατική πληθυντικού, επιθέτων - συμπεριλαμβανομένου του συγκριτικού βαθμού) και πολλών ουσιαστικών (Householder, 1962: 110).

(2) ασυνίζητες καταλήξεις με γιώτα, πχ «παιδία».

(3) εφαρμογή διαφορετικών επιθημάτων, όπως το επίθημα *-ικος* πχ. *αμερικάνικος* (Δ)-*αμερικανικός* (Κ-Δ) και εφαρμογή διαφορετικών φωνολογικών κανόνων, πχ *γάιδαρος* (Δ)

Γ. Διαφορετικά συμφωνικά συμπλέγματα - Συμφωνικά συμπλέγματα της καθαρεύουσας

Τα συμφωνικά συμπλέγματα που απαντούν με διαφορετική μορφή στην Κ και στη Δ και αποτελούν σημαντικό στοιχείο που διαφοροποιεί τις δύο γλώσσες μπορούν να καταταχθούν σε δύο κατηγορίες:

(1). σύμπλεγμα δύο άηχων φρακτικών (στιγμααίων ή τριβόμενων), όπου η Κ επιτρέπει την παρουσία τριών τύπων: στιγμααίο και στιγμααίο/ ή s, τριβόμενο και τριβόμενο, τριβόμενο και στιγμααίο/ ή s. Αντίθετα, οι φωνητικοί κανόνες της Δ δεν επιτρέπουν την συνύπαρξη δύο στιγμααίων ή δύο τριβόμενων, αν και υπάρχουν στο λεξιλόγιό της πολλοί τύποι που παρουσιάζουν τέτοια συμπλέγματα οι οποίοι έχουν επανεισαχθεί στη Δ από την Κ ή προέρχονται από δάνεια (Householder, 1962: 110).

(2) σύμπλεγμα έρρινου με φρακτικό. Σε αυτή την περίπτωση η Δ δέχεται μόνο το συνδυασμό έρρινου με ηχηρό κλειστό, ενώ στην Κ απαντώνται οι συνδυασμοί έρρινου με ηχηρό κλειστό, με ηχηρό τριβόμενο και με άηχο τριβόμενο (Householder, 1962: 110-111).

Δ. Λέξεις που ξεκινούν με άτονο ε- στην Κ, το οποίο αποβάλλεται στη Δ.

Ε. Η πρόθεση *διά*

Ο Householder (1962: 111) κατατάσσει την αντικατάσταση της πρόθεσης *για* της Δ στα βασικά διακριτικά χαρακτηριστικά της Κ. Η πρόθεση αντικαθίσταται με διάφορα ισοδύναμα, όπως την πρόθεση *διά* και αιτιατική, τη δοτική, την *πρός* και αιτιατική και άλλα. Ο τύπος *για να* αντικαθίσταται από το *ίνα* και, στην απλή Κ, το *διά να*.

ζ. Κλίση-μορφολογία

Α. Αν εξαιρεθεί η παρουσία του τελικού -ν οι καταλήξεις που κατατάσσονται στην Κ και διαφοροποιούνται από τη Δ είναι οι εξής:

(1). Τα ονόματα της παραδοσιακής α΄ κλίσης λήγουν στην ονομαστική σε -αι και την αιτιατική πληθυντικού σε -ας. Επιπλέον, η γενική ενικού των θηλυκών ονομάτων σχηματίζεται σε -ās ή -ης και ο τόνος παρουσιάζει στο κλιτικό παράδειγμα μετακίνηση που ακολουθεί τους κανόνες τονισμού της αρχαίας γραμματικής.

(2) Στη β' κλίση, τα αρσενικά και θηλυκά ονόματα, πέρα από την παρουσία του τελικού -ν και τη μετακίνηση του τόνου στο κλιτικό παράδειγμα, δεν παρουσιάζουν αξιόλογη διαφοροποίηση από τη Δ. Την πιο ενδιαφέρουσα κατηγορία αποτελούν τα ουδέτερα ονόματα. Σύμφωνα με τον Householder (1962: 112), η Δ παρουσιάζει τις καταλήξεις -ί, -(ι)ού, -(ι)ά, -(ι)ών, η Κ, όμως, τις αντίστοιχες -ίον, -ίου, -ία, -ίων, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις προτιμά να αποφεύγει εντελώς τέτοια ουσιαστικά ακόμα και αν προέρχονται από την ΑΕ, γιατί θυμίζουν υπερβολικά την ομιλουμένη. Η απλή Κ, σύμφωνα πάντα με τον Householder, κάποιες φορές τα χρησιμοποιεί, ακόμα και με τις καταλήξεις της δημοτικής.

(3) Στην γ' κλίση υπάρχει μια διαφοροποίηση στην παραγωγική κατάληξη ρηματικών ουσιαστικών της Δ -σιμο, η οποία στην Κ αντικαθίσταται από τις ΑΕ καταλήξεις -σις, -μα, -μος. Επιπλέον, η κλίση των τριτόκλιτων επιθέτων στην Κ ακολουθεί τους κανόνες της αρχαίας γραμματικής, σε αντίθεση με τη Δ, όπου εμφανίζονται και διαφορετικοί τύποι, για παράδειγμα στη γενική αρσενικού -ιού, στην κλίση του θηλυκού -ιά και νέοι τύποι όπως ουδέτερο -ικο ή πληθυντικός αρσενικού -ηδες.

B. Κλίση ρημάτων, που θεωρείται ισχυρό κριτήριο, όσο και η παρουσία του τελικού -ν.

(1) Ενεργητική φωνή κατάληξη γ' πληθυντικού οριστικής ενεστώτα στην Κ -ούσι(ν) και υποτακτικής -ωσι(ν).

(2) Μεσοπαθητική φωνή κατάληξη α' και β' πληθυντικού στην Κ -όμεθα και -έσθε.

(3) Διαφορετικές καταλήξεις παρατατικού και αορίστου ενεργητικής φωνής στην Κ, όπως και διαφορετικές καταλήξεις παθητικού αορίστου, σε σχέση με τη Δ, που παρουσιάζει όμοιες καταλήξεις στους προαναφερθέντες χρόνους (-α, -ες κλπ, -κα, -κες κλπ. για τον παθητικό αόριστο).

(4) Διαφορετικές καταλήξεις για τον παρατατικό μεσοπαθητικής φωνής, που στην Κ είναι οι εξής: -ό-μην, -ε-σο, -ε-το, -ο-μεθα, -ε-σθε, -ο-ντο.

(5) Στην προστακτική οι διαφορές είναι λιγότερες: -σθ- στην Κ αντί του -στ-, -ατε στην προστακτική αορίστου για την Κ.

(6) Η Κ έχει δύο τουλάχιστον μετοχές ενεργητικής φωνής και τρεις μέσης και παθητικής, ενώ η ακραία Κ μπορεί να έχει και περισσότερες. Η Δ έχει τον γερονδιακό τύπο -οντας και τη μετοχή παρακειμένου παθητικής φωνής -μενος, η οποία ακόμα και στην Κ σχηματίζεται και χωρίς αναδιπλασιασμό.

(7) Στην κατηγορία των συνηρημένων ρημάτων η Κ παρουσιάζει από τρεις έως μία κατηγορίες ρημάτων, ανάλογα με το πόσο αρχαϊστική είναι. Δείγμα, για παράδειγμα, αρχαϊσμού είναι στα συνηρημένα σε -αω η κατάληξη γ' πληθυντικού – ᾶσι.

(8) Η κλίση των συνηρημένων στην παθητική φωνή παρουσιάζει επίσης διαφορές, με την Κ να ακολουθεί την ΑΕ γραμματική (πχ -ᾶμαι, -ᾶ, -ᾶται κλπ, -ιέμαι στη Δ).

(9) Μεγάλες διαφορές παρουσιάζει ο παρατατικός ενεργητικής φωνής των συνηρημένων ρημάτων, ο οποίος στην Κ ακολουθεί την ΑΕ κλίση (-ων, -ας κλπ, -ούσα, -ούσες στη Δ).

(10) Το ίδιο έχουμε και στον παρατατικό μεσοπαθητικής φωνής: στην Κ στην κατηγορία -αω έχουμε πρόσφυμα -ω- και -α-πριν τις καταλήξεις (-ᾶμην, -ασο-) και στην κατηγορία -εω έχουμε πρόσφυμα -ου-και -ει-(-ούμην, -εῖσο)

4. Λεξιλόγιο

Στο λεξιλόγιο η απλή Κ και η μετριοπαθής Δ παρουσιάζουν, σύμφωνα με τον Householder (1962: 115), ομοιότητες. Οι μεγαλύτερες τους διαφορές αφορούν το βασικό λεξιλόγιο: προθέσεις, βοηθητικά ρήματα, μέρη του σώματος, όρους συγγένειας και άλλες κατηγορίες που καταγράφονται και στις σελίδες 119-120. Η Κ γενικά σπάνια χρησιμοποιεί λέξεις της Δ, εκτός αν δεν επιθυμεί να χρησιμοποιήσει την αντίστοιχη ΑΕ, στην περίπτωση που: α. η αντίστοιχη ΑΕ λέξη είναι μονοσύλλαβη και ξεκινά από φωνήεν ή β. είναι ομώνυμη με λέξη στα ίδια συμφραζόμενα ή γ. η λέξη της Δ έχει ΑΕ προέλευση ή δ. δεν υπάρχει τρόπος να αποφευχθεί η χρήση της λέξης της Δ λόγω του ρόλου της (πχ το μόριο να, αντωνυμία τον κλπ). Στη συνέχεια του κειμένου στις σελίδες 116-119 ο Householder παραθέτει έναν πίνακα 100 λέξεων βασικού λεξιλογίου που

καταγράφουν τις λεξιλογικές διαφορές των δύο γλωσσικών μορφών, με τελικό συμπέρασμα ένα ποσοστό 63-77% ταύτισης.

5. Σύνταξη

Η Κ τείνει να χρησιμοποιεί πιο περίπλοκη σύνταξη, με υποτακτική σύνδεση. Επίσης χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό αρχαϊκούς τύπους μετοχών, όπως τη γενική απόλυτη και την τελική μετοχή χρόνου μέλλοντα. Μια τρίτη διαφορά είναι η εκτεταμένη χρήση της γενικής πτώσης, ενώ η Δ προτιμά να αποφεύγει τη γενική πληθυντικού και τη γενική των ουδέτερων ονομάτων. Η Κ χρησιμοποιεί τη γενική και σε αρχαϊκούς συντακτικούς σχηματισμούς, όπως η γενική απόλυτη, όπως και με προθέσεις που συντάσσονται με γενική στην ΑΕ και με ρήματα με άμεσο και έμμεσο αντικείμενο. Η ακραία Κ χρησιμοποιεί και τη δοτική ως αντικείμενο.

7.1.3 Περιορισμός και επιλογή των κριτηρίων

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή κρίθηκε σκόπιμο να περιοριστεί κυρίως στη μελέτη της φωνητικής-φωνολογίας και της μορφολογίας. Συγκεκριμένα, από την κατηγοριοποίηση του Browning χρησιμοποιήθηκαν οι παρατηρήσεις που αφορούν την κατηγορία (Α) Φωνολογία και ορθογραφία, αρχικά σχετικά με το τελικό -ν, η αναλυτική επεξεργασία του οποίου βασίστηκε στην υποδιαίρεση σε κριτήρια του Householder. Το τελικό -ν αποδείχτηκε βασικό γνώρισμα της γλώσσας του Κοδρικά και μία σταθερά που διατρέχει το σύνολο του έργου του. Στη συνέχεια, αναλύονται τα συμφωνικά συμπλέγματα, και πάλι με τη συνδρομή της κατηγοριοποίησης του Householder, και η μετακίνηση τόνου ως γενικότερο φαινόμενο, που αφορά, εκτός από τα επίθετα που αναφέρει ο Browning, τη μετακίνηση του τόνου στο κλιτικό παράδειγμα και τις ασυνίζητες καταλήξεις με γιώτα όπως αναφέρονται από τον Householder, φαινόμενα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε ό,τι αφορά τις γλωσσικές επιλογές του Κοδρικά, καθώς κατέδειξαν πολλαπλές τάσεις στη γλώσσα του. Το κεφάλαιο της φωνητικής-φωνολογίας και μορφολογίας ολοκληρώνεται με δύο κατηγορίες που αναλύονται κυρίως από τον Householder, την πρόθεση *για* και την πρόθεση *είς*.

Στο κεφάλαιο της μορφολογίας προτιμήθηκε να ακολουθηθεί η κατηγοριοποίηση του Householder σε ονόματα α', β' και γ' κλίσης. Παρά την ομολογουμένως εκτενή παρουσίαση, κρίθηκε σκόπιμο να προστεθούν επιπλέον παρατηρήσεις σχετικά με τα

επίθετα και τις αντωνυμίες, που ολοκληρώνουν την εικόνα σχετικά με τις γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα. Στη συνέχεια αναλύονται τα φαινόμενα που αφορούν τα ρήματα, όπου με βάση την κατηγοριοποίηση και των δύο μελετητών έγινε η εξής ομαδοποίηση: α. καταλήξεις, β. περιφραστικοί χρόνοι, γ. απαρέμφατα και μετοχές. Από τη σύνταξη αναφέρεται μόνο ένα φαινόμενο που σχετίζεται με την παρατήρηση του Householder για τη χρήση της δοτικής πτώσης, το οποίο αναδεικνύει μια ιδιαίτερη πτυχή της γλώσσας του Κοδρικά, ενώ για το λεξιλόγιο γίνεται μια γενικότερη παρατήρηση. Σε κάθε κατηγορία εξάγονται συμπεράσματα και για τα δύο έργα του Κοδρικά εκτός από τις περιπτώσεις όπου αυτό δεν στάθηκε δυνατό. Αξίζει να γίνει η υπενθύμιση πως αναλύονται και σχολιάζονται δύο διαφορετικά ως προς το σκοπό και το κοινό στο οποίο απευθύνονται έργα, με τις συνακόλουθες διαφοροποιήσεις ως προς το ύφος και τη γλώσσα. Η κατηγοριοποίηση, όπως τελικά κωδικοποιήθηκε, παρουσιάζεται με λεπτομέρειες στα κεφάλαια στη συνέχεια.

7.2 Φωνολογία και ορθογραφία

7.2.1 Το τελικό -ν

Ως προς το ληκτικό -ν, στα δύο έργα, *Μελέτη* και *Έφημερίδες*, του Κοδρικά παρατηρούμε τα εξής:

α. Το τελικό -ν στην πρώτη κατηγορία παρουσιάζεται με συνέπεια στην αιτιατική ενικού αρσενικών και θηλυκών ονομάτων της πρώτης και της δεύτερης κλίσης, καθώς και της τρίτης κλίσης στα φωνηεντόληκτα ονόματα, όπως προβλέπεται στους κανόνες της αρχαίας γραμματικής:

(1) «φυσικὸν χαρακτηῖρα»

(2) «Ἑλληνικὴν φωνήν»

(3) «κατὰ διαδοχὴν»

(4) «γλῶσσαν ἀπλῆν»

(5) «τετριμμένην»

(6) «γνησίαν»

(7) «τὴν διάλεκτον»

(8) «χρηῖσιν»

(9) «πᾶσαν πόλιν»

(10) «τὴν οποιάν»

Η τάση είναι ιδιαίτερα ισχυρή, καθώς δεν εμφανίζονται εξαιρέσεις ανάλογα με το γλωσσικό περιβάλλον, αν ακολουθηθεί δηλαδή φωνήεν ή κάποια συγκεκριμένα σύμφωνα: αντιθέτως, η κατάληξη -ν αφορά όλα τα ονόματα της κατηγορίας που προαναφέρθηκε: ουσιαστικά, επίθετα, αντωνυμίες, μετοχές. Επιπλέον, δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο λόγιο και το λαϊκό λεξιλόγιο ούτε ανάλογα με το επίπεδο ύφους, επίσημο ή οικείο.

Τα παραδείγματα που μπορεί κάποιος να ανιχνεύσει σε μία τυχαία σελίδα 300 περίπου λέξεων της *Μελέτης* είναι από 12, 13 έως 20 ή και 27, ιδιαιτέρως πολυάριθμα. Τα ποσοτικά δεδομένα βασίζονται σε δειγματοληπτική έρευνα δέκα σελίδων τυχαία επιλεγμένων από το σύνολο του έργου και είναι μόνο μια βάση για την ανάδειξη μια γλωσσικής τάσης, χωρίς να θεωρούνται σε καμία περίπτωση οριστικά αποτελέσματα. Τα συγκεκριμένα δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα πως το γλωσσικό χαρακτηριστικό θεωρείται εξαιρετικά σημαντικό από τον συγγραφέα και εφαρμόζεται με συνέπεια. Εμφανίζεται, επιπλέον, και στα δύο έργα με όμοια σταθερότητα.

β. Το τελικό -ν στη δεύτερη κατηγορία παρουσιάζεται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις στην ονομαστική και αιτιατική ενικού των ουδέτερων -ον. Οι περιπτώσεις που δεν εμφανίζουν το τελικό -ν σχολιάζονται στη συνέχεια. Τα παραδείγματα είναι πολυάριθμα και αφορούν στην πλειοψηφία τους:

- επίθετα και μετοχές:

(11) «τὸ ἔντεχρον καὶ ποιητικὸν μέρος»

(12) «τὸ βαρβαρικὸν λεγόμενον»

(13) «ἄτοπον»

(14) «παράλογον»

- λιγότερα ουσιαστικά σε σχέση με τα επίθετα, τουλάχιστον στη *Μελέτη*:

(15) «τὸ πολλοστημόριον τῶν λέξεων»

(16) «ὑποκείμενον σπουδαιολογικῆς διατριβῆς»

(17) «χαρακτηριστικὸν τῆς Κοινῆς»

(18) τὸ πρῶτον συστατικὸν»

-ουδέτερα αντωνυμιών:

(19) «τὸ ὅποῖον ἐπὶ»

(20) «τὸ ὅποῖον σύμμικτον»

(21) «ὄσον»

εκτός από τα δεικτικά

(22) «αὐτό», «τοῦτο» και «ἐκεῖνο»

που ακολουθούν τον ΑΕ σχηματισμό.

Η κατάληξη εμφανίζεται σε όλα τα περιβάλλοντα, είτε ακολουθεί φωνήεν ή οποιοδήποτε σύμφωνο, είτε σημείο στίξης. Επιπλέον, δεν παρατηρούνται

διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο λόγιο και το λαϊκό λεξιλόγιο ούτε ανάλογα με το επίπεδο ύφους, επίσημο ή οικείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τύπος

(23) «ξινὸν γάλα»

που απαντά στη *Μελέτη* δύο φορές· το επίθετο «ξινὸν» (ΑΕ ὀξύ, ὀξύγαλα) ανήκει στην ομιλουμένη, η κατάληξη, ωστόσο, -ν προστίθεται κανονικά, όπως συμβαίνει με κάθε αντίστοιχη περίπτωση.

Υπάρχει, ωστόσο, μία περίπτωση στη *Μελέτη* όπου δεν παρουσιάζεται η κατάληξη -ν, στη λέξη

(24) «κονδυλομάχερο» (sic) (σελ. 279)

Πιθανόν να πρόκειται για απλή παραδρομή η οποία ίσως συνδέεται με τη λαϊκή καταγωγή της λέξης. Αντίστοιχες περιπτώσεις ουδέτερων της ομιλουμένης με κατάληξη -ον δεν συναντάμε γενικά στη *Μελέτη*, ώστε να μπορεί να γίνει σύγκριση και να καταλήξουμε σε διαφορετικό συμπέρασμα σχετικά με την παρουσία του τελικού -ν στα ουδέτερα ουσιαστικά. Το ουδέτερα που απαντούν, όχι πολυάριθμα, όπως ήδη σημειώθηκε, ανήκουν στο λόγιο λεξιλόγιο. Στις *Εφημερίδες*, αντιθέτως, υπάρχουν πολυάριθμες περιπτώσεις ουδέτερων σε -ον που προέρχονται από τη Δ, όπου, παρά την καταγωγή τους από την ομιλουμένη, η παρουσία του -ν εμφανίζεται σταθερή:

(25) «ζεστὸν νερόν»

(26) «γράψημον» (sic)

(27) «κάστρον»

(28) «κρύψιμον»

(29) «τρακέτον»

(30) «πετρόκτιστον»

(31) «πηγαδίσιον»

Η μόνη λέξη χωρίς τελικό -ν είναι

(32) «τὸ πουρνὸ»,

που το συναντάμε αρκετές φορές, το οποίο, όπως και το «κονδυλομάχερο», είναι μια λέξη της προφορικής που πιθανόν ξέφυγε από την επιβολή του κατά τα άλλα αυστηρού φωνολογικού κανόνα.

Σχετικά με την κατηγορία ουδέτερων σε -ιον που αναφέρεται από τον Householder, υπάρχουν στις *Ἐφημερίδες* κάποιοι τύποι όπου εμφανίζεται προσθήκη της κατάληξης -ον σε ουδέτερο ουσιαστικό που στη δημοτική έχουν κατάληξη -ι:

(33) «κελλίον»

(34) «ὄσπῆτιον»

Ο συγγραφέας προτιμά μάλλον σε κάποιες περιπτώσεις εξαρχαϊσμένους ή αρχαϊζόντες τύπους της ομιλουμένης, μεικτούς δηλαδή τύπους, για το οποίο κατηγορεί τους γλωσσικούς του αντιπάλους, και κυρίως τον Κοραή. Τόσο στη *Μελέτη*, πάντως, όσο και, πολύ περισσότερο λόγω ύφους και περιεχομένου, στις *Ἐφημερίδες*, πλάι στην κατηγορία των ουδέτερων σε -ον υπάρχει η κατηγορία των ουδέτερων σε -ι, για τα οποία υπάρχει εκτενέστερη αναφορά στο κεφάλαιο της μορφολογίας. Στη *Μελέτη*:

(35) «τὸ σπῆτι»

(36) «τὸ ψωμί»

(37) «τὸ κρομμύδι»

(38) «τὸ μαχέρι» (sic)

και πολλά περισσότερα στις *Έφημερίδες*:

(39) «τὰ σπήτια» (παράλληλα με το «όσπήτιον» (34) αλλά βλ. και τύπο (35)

(40) «παξιμάδι»

(41) «τὸ σπειρὶ»

Ασφαλώς δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός πως οι λέξεις που έχουν την κατάληξη της δημοτικής ανήκουν στο καθημερινό λεξιλόγιο του οικείου λόγου· το περιβάλλον όπου τις συναντάμε είναι είτε κυρίως στις *Έφημερίδες*, ένα κείμενο περισσότερο προσανατολισμένο στο οικείο ύφος, είτε σε συγκεκριμένα μόνο χωρία της *Μελέτης* όπου το ύφος γίνεται εσκεμμένα χαμηλό (βλ. και Παράρτημα). Παραμένει, ωστόσο, ενδιαφέρουσα η παρουσία της διπλής, λόγιας και λαϊκής, μορφολογίας, ιδιαίτερα σε ένα κείμενο αρχαϊστή. Ο Κοδρικάς, τελικά, δεν δείχνει να εφαρμόζει συστηματικά την εκκαθαριστική τάση του Κοραή στη συγκεκριμένη κατηγορία ουσιαστικών, δεν εξαρχαΐζει ούτε τις καταλήξεις αλλά ούτε συστηματικά και τα θέματα της Δ (ο τύπος «τὰ σπήτια» παρουσιάζεται σε πολύ μεγαλύτερη συχνότητα στις *Έφημερίδες* από τον αρχαΐζοντα).

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να συμπεράνουμε πως ο συγγραφέας εφαρμόζει με αρκετά μεγάλη συνέπεια τον φωνολογικό κανόνα του τελικού -ν στα ουδέτερα σε -ον, ανεξάρτητα από τις επιλογές του στο ύφος, το λεξιλόγιο και τη μορφολογία· επομένως θεωρεί τον κανόνα σημαντικό παράγοντα που διαμορφώνει τη γλώσσα που επέλεξε.

γ. Το τελικό -ν στην τρίτη κατηγορία παρουσιάζεται με συνέπεια στην κατάληξη πρώτου πληθυντικού προσώπου ενεργητικής φωνής -μεν:

-στην οριστική ενεστώτα

(42) «όνομάζομεν»

-στον αόριστο

(43) «έκθέσαμεν» και

(44) «εἶπομεν»

-στην υποτακτική

(45) «παρατηρήσωμεν»

-στα ρήματα όχι μόνο της πρώτης αλλά και της δεύτερης συζυγίας:

(46) «χυδαιολογοῦμεν»

(47) «ἔρωτοῦμεν».

Επίσης σε όλα τα περιβάλλοντα: πριν από τελεία, πριν από φωνήεν αλλά και πριν από σύμφωνο

(48) «χυδαιολογοῦμεν φιλοσοφικῶς».

Εμφανίζεται με την ίδια συνέπεια και στα δύο έργα. Στις *Ἐφημερίδες* είναι ενδιαφέρον ότι εμφανίζεται ακόμα και σε ρήματα της δημοτικής εξαρχαϊσμένα

(49) «ἔξεννυκτήσαμεν»

(50) «ἐποδίσαμεν διὰ».

Αντίστοιχη παρατήρηση δεν μπορεί να γίνει για τη *Μελέτη* καθώς δεν υπάρχει δείγμα ρήματος της δημοτικής.

δ. Το τελικό -ν στην τέταρτη κατηγορία παρουσιάζεται, αντίθετα με τις τρεις πρώτες κατηγορίες, σε συγκεκριμένα γλωσσικά περιβάλλοντα στο τρίτο ενικό πρόσωπο παρελθοντικού χρόνου ενεργητικής φωνής -ε(ν). Συγκεκριμένα, εμφανίζεται στο τρίτο ενικό πρόσωπο αορίστου (αορίστου α') όταν ακολουθεί φωνήεν:

(51) «ἔξέλειπεν ὁμως»,

(52) «ἐξέπεσεν ἀπό».

Στη *Μελέτη* εμφανίζεται πάντα όταν ακολουθεί φωνήεν:

(53) «ἐνόμισεν ὅτι»

και όταν ακολουθεί τελεία:

(54) «οὔτε ὀνόμασεν.»

ενώ δεν εμφανίζεται όταν ακολουθεί οποιοδήποτε σύμφωνο:

(55) «κατήντησε διόλου»,

(56) «ἐδοκίμασε νὰ»,

(57) «ἤκουσε κανέναν»

Όταν ακολουθεί κόμμα εφαρμόζεται ο ίδιος κανόνας με τα φωνήεντα και τα σύμφωνα που προαναφέρθηκε:

(58) «διεφύλαξε, καί»,

(59) «ἐθριάμβευσε, καί»,

(60) «ἔνωσεν, ὡς εἶπεῖν»

Στις *Ἐφημερίδες* επίσης το τελικό -ν εμφανίζεται πριν από φωνήεν -ακόμα και σε ρήματα που προέρχονται από το λεξιλόγιο της δημοτικής:

(61) «ἐβάσταζεν ἕως τὸ μεσημέρι»,

(62) «ἐμπόδιζεν ἀπὸ κάθε κίνημα»,

και δεν εμφανίζεται όταν ακολουθεί σύμφωνο:

(63) «έκίνησε διά»,

(64) «έπιασε μιὰ βροχή»

Ο Κοδρικός ακολουθεί τον κανόνα της αττικής και στα δύο του έργα, παρόλο που το ένα από αυτά είναι ένα προσωπικό ανεπίσημο κείμενο, κάτι που μάλλον φανερώνει αφενός τη βαθιά εξοικείωσή του με τον αρχαίο λόγο και αφετέρου την πρόθεσή του να ακολουθήσει σταθερά στον συγκεκριμένο μορφολογικό και φωνολογικό κανόνα την αρχαία γλώσσα.

7.2.2 Συμφωνικά συμπλέγματα της καθαρεύουσας

α. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα συμπλέγματα κτ, πτ, τα οποία απαντούν και στα δύο έργα:

(65) «νυκτὸς»,

(66) «ὀκταπόδια»,

(67) «φρικτή»

(68) «κρύπτονται»

Ο Κοδρικός διατηρεί τους ΑΕ τύπους συμπλεγμάτων, και οι εξαιρέσεις είναι σπάνιες. Στη *Μελέτη* εμφανίζεται στη σελίδα 279 ο τύπος

(69) «κόφτει»

στα γλωσσικά συμφραζόμενα που έχουν περιγραφεί και προηγουμένως, όπου ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τύπους της ομιλουμένης για να αντιδιαστείλει το «οἰκιακὸν ὕφος» από το υψηλό. Στις *Ἐφημερίδες*, παρά την εκτεταμένη χρήση λεξιλογίου της ομιλουμένης, σε ό,τι αφορά τα συμπλέγματα δεν εφαρμόζονται οι φωνολογικοί

κανόνες της Δ αλλά, όπως στη *Μελέτη*, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί με συνέπεια τα συμπλέγματα της καθαρεύουσας.

Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και τα συμπλέγματα φθ, χθ, τα οποία επίσης απαντούν και στα δύο έργα. Βασικό μορφολογικό χαρακτηριστικό που εμπίπτει και στη φωνολογία αποτελούν οι καταλήξεις της παθητικής φωνής με τα συμπλέγματα - φθη/ -χθη. Στις *Εφημερίδες* υπάρχει ο τύπος

(70) «έτραβίχθηκα» (sic),

και λέξεις όπου διατηρείται το λόγιο αρχαϊκό σύμπλεγμα όπως στον τύπο

(71) «ἔφθασεν».

Στις *Εφημερίδες* παρουσιάζεται και ο τύπος

(72) «ήμερονύχθια» που υπάρχει ήδη στη μεσαιωνική γραμματεία και είναι αποτέλεσμα υπερδιόρθωσης του συμπλέγματος χτ, που είναι προφανώς μαρκαρισμένο ως σύμπλεγμα της δημοτικής (λήμμα *ήμερονύκτιον Επιτομής Μεσαιωνικού Λεξικού Κριαρά*).

β. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα συμπλέγματα μβ, νδ, σθ, σχ, τα οποία επίσης απαντούν και στα δύο έργα. Δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο λόγιο και το λαϊκό λεξιλόγιο ούτε ανάλογα με το επίπεδο ύφους, επίσημο ή οικείο. Στις *Εφημερίδες* χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα εξής:

(73) «γαμβρούς» και

(74) «νεόγαμβρον»,

(75) «έμβαρκαρίσθην» (ρήμα εξελληνισμένο και εξαρχαϊσμένο· στην *Επιτομή Μεσαιωνικού Λεξικού Κριαρά* υπάρχει το λήμμα *μπαρκάρω*· μέσ. αόρ. *εβαρκαρίστηκα*· *μπαρκαρίστηκα*, δάνειο από την ιταλική (*imbarcare*)

(76) «έμβαρίσθημεν» (*έμβαρίζομαι* = επιβιβάζομαι)

(77) «έμβηκαν»

Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν εξαρχαϊσμό των τύπων της ομιλουμένης ή προτίμηση του ΑΕ θέματος όπου μπορεί να εφαρμοστεί, ακόμη και σε σύνθετα της ομιλουμένης («νεόγαμβρον» ΑΕ *νεόγαμος*).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν στις *Έφημερίδες* οι τύποι

(78) «έγλενδίζω» (δάνειο από την τουρκική)

(79) «έγλενδίζοντας»

(80) «έγλένδησα»

όπου το <δ> γράφεται με τελεία στην κορυφή, όπως και στη λέξη

(81) «μαδάμ» (δάνειο από τη γαλλική)

Οι λέξεις αυτές είναι δάνειες και στην αρχική τους μορφή έχουν το φθόγγο [d]. Έτσι το <δ> με τελεία φαίνεται να είναι ένας τρόπος που επιλέχθηκε για να αποδοθεί το ξένο [d], το οποίο διαφοροποιείται με αυτόν τον τρόπο από το χρωματισμένο ως σύμπλεγμα της δημοτικής <ντ>. Φαίνεται πως ο Κοδρικός έχει την πρόθεση να δείξει συνέπεια σε ό,τι αφορά τη χρήση του συμφωνικού συμπλέγματος νδ, προσαρμόζοντας την ορθογραφία του συμπλέγματος στους κανόνες της Κ. Παράλληλα, όμως, με τους παραπάνω, υπάρχει στις *Έφημερίδες* και ο τύπος της ομιλουμένης

(82) «έγλεντζές»

ο οποίος γράφεται όπως προφέρεται. Αξίζει, επίσης, να σχολιαστούν και οι τύποι

(83) «κόνδιδον» και

(84) «κόντιτον»,

που παρουσιάζονται εναλλακτικά στο κείμενο και που μαρτυρούν αστάθεια στην επιλογή του συμπλέγματος ανάμεσα στο -νδ- που συμφωνεί με την Κ, και στο -ντ- που αποτελεί τη φωνητική καταγραφή σύμφωνα με την ομιλουμένη. Επιπλέον, ο τύπος (83) εμφανίζει ένα <δ> στη θέση του <τ>, προφανώς λόγω υπερδιόρθωσης, κάτι που ενισχύεται από αναζήτηση στην *Επιτομή Μεσαιωνικού Λεξικού Κριαρά* όπου εμφανίζονται οι τύποι «κόνδιτον» και «κόντιτον», χωρίς τον τύπο (83).

Στη *Μελέτη* (σελ. 278-9) υπάρχει ένας τύπος λέξης της δημοτικής που δείχνει την τάση του να επιλέγει το σύμπλεγμα της λόγιας γλώσσας, ο τύπος

(85) «κονδυλομάχερο» (sic)

στα ίδια συμφραζόμενα που αναφέρθηκαν παραπάνω για τον τύπο (69) «κόφτει», για τον οποίο, παρόλο που ανήκει στο λαϊκό λεξιλόγιο, επιλέγεται η ορθογραφία -νδ- που συμφωνεί με τους κανόνες της Κ, επιλογή που δηλώνει περισσότερη σταθερότητα από την πλευρά του Κοδρικά στις γλωσσικές του επιλογές στη συγγραφή της *Μελέτης* σε σχέση με τις *Έφημερίδες*.

7.2.3 Συμφωνικά συμπλέγματα της δημοτικής

Στις *Έφημερίδες* εμφανίζονται σε αρκετούς τύπους συμφωνικά συμπλέγματα της δημοτικής, κάτι που δεν συμβαίνει αντίστοιχα στη *Μελέτη*. Συχνή είναι η παρουσία του -τζ- σε δάνειες λέξεις από την τουρκική :

(86) «γενιτζέρος»,

(87) «τζερεμόνια»,

(88) «έτζακίσθη ή άντενα»,

(89) «κορίτζιν»,

(90) «γραμματιτζία»,

(91) «παχτζέδες»,

(92) «προύτζινος»,

- στις δυο τελευταίες αντί για το αρχικό [b-] γράφεται το <π>, κάτι που συμφωνεί με τις περιπτώσεις (73)-(77) όπου αποφεύγεται το σύμπλεγμα -μπ-, μάλλον επειδή είναι στιγματισμένο γλωσσικά ως τύπος της ομιλουμένης.

Στη *Μελέτη* το σύμπλεγμα -τζ- εμφανίζεται μία φορά (σελ. 278), στον τύπο

(93) «Κατζιβέλικη»

στα προαναφερθέντα συμφραζόμενα χαμηλού ύφους.

Υπάρχουν επίσης στις *Έφημερίδες* τα συμπλέγματα -σκ-, -φτ-:

(94) «φτηνός»,

(95) «έφούσκωσεν»,

(96) «φουσκαλίδα»,

παράλληλα με το αρχαϊκό σύμπλεγμα -σχ-:

(97) «μασχάλην»,

(98) «πεσχέσι»

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί πως στις *Έφημερίδες* ο Κοδρικάς κάνει γενικότερη προσπάθεια να αποδώσει ιδιωματικές ιδιομορφίες της φωνητικής στο κείμενό του, χρησιμοποιώντας σύμβολα που έχουν ήδη εξεταστεί, όπως τα γράμματα <δ>, <π> με τελεία στην κορυφή (παραδείγματα 78-81, 91-92), στα οποία μπορεί να προστεθεί το σύμβολο <σ> με τελεία:

(99) «σεμισγιέ»

Οι τύποι είναι δάνεια, κυρίως από την τουρκική, καθώς και ιδιοματικές λέξεις της Κωνσταντινούπολης. Ο Κοδρικάς ίσως προσπαθεί να αποδώσει, στην περίπτωση τουλάχιστον του <σ>, τη φωνητική καταγραφή ενός φθόγγου [sh] που δεν καλύπτεται με τα υπάρχοντα σύμβολα του ελληνικού αλφαβήτου.

Στις *Έφημερίδες*, επομένως, εμφανίζεται ποικιλία ως προς τα συμφωνικά συμπλέγματα, με ταυτόχρονη παρουσία τύπων λόγιων και λαϊκών τύπων. Υπάρχει, λοιπόν, διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο έργα του Κοδρικά, που σχετίζεται με τον διαφορετικό στόχο κάθε έργου. Στη *Μελέτη* η παρουσία των συμπλεγμάτων της Κ είναι σταθερή με 2 έως 4 παραδείγματα ανά σελίδα· αντίθετα, στις *Έφημερίδες* υπάρχει ταυτόχρονη παρουσία συμπλεγμάτων της Κ και της Δ σε αναλογία που παρουσιάζει μεν διακυμάνσεις, μπορεί όμως να θεωρηθεί πως κατά μέσο όρο δείχνει ισοπαλία.

7.2.4 Μετακίνηση τόνου

Στη *Μελέτη* έχουμε παραδείγματα από τις περιπτώσεις:

α. μετακίνηση τόνου στο κλιτικό παράδειγμα αρσενικών και θηλυκών ονομάτων:

-στο σχηματισμό του θηλυκού γένους των επιθέτων

(100) «γνησία»,

στον αντίστοιχο τύπο του συγκριτικού βαθμού

(101) «νεωτέρα»,

(102) «άπλουστέρα»

και του υπερθετικού

(103) «άπλουστάτη»,

(104) «μεγίστη»,

-στη γενική ενικού

(105) «όμιλουμένης»,

(106) «άπολιτεύτου»,

-τη γενική πληθυντικού

(107) «όμοφύλων»

β. τύπους χωρίς τη συνίζηση της δημοτικής:

(108) «ποία»,

(109) «ιδίαν»

Στις *Έφημερίδες* οι ασυνίζητοι τύποι είναι αρκετοί, εμφανίζονται, ωστόσο, παράλληλα με τύπους που παρουσιάζουν τις τονικές συνιζήσεις της Δ· η πιο χαρακτηριστική περίπτωση η οποία εμφανίζεται με τα πολυπληθέστερα παραδείγματα είναι τα ουδέτερα ουσιαστικά σε -ι στην ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού:

(110) «κουκιά»,

(111) «κεριά»

Η κατηγορία αυτή των ουσιαστικών περιγράφεται στο οικείο κεφάλαιο της μορφολογίας, αποτελεί, πάντως, βασικό χαρακτηριστικό φωνολογίας της Δ στις *Έφημερίδες*. Παράλληλα, στο ίδιο έργο υπάρχουν ασυνίζητοι τύποι της Κ, όπως

(112) «πουγγεῖα» (<πουγγεῖον),

(113) «μουραῖαν» (sic),

(114) «ἀρρώστῖαν»,

(115) «καρδίαν»

7.3 Φωνολογία και μορφολογία

7.3.1 Αντικατάσταση της πρόθεσης για

Στη *Μελέτη* εντοπίζουμε τη χρήση της πρόθεσης *διὰ* με αιτιατική για να δηλωθεί σκοπός:

(116) «διὰ τὴν συγκοινωνίαν τῶν ἐθνῶν»,

καθώς και την *πρὸς* και αιτιατική:

(117) «πρὸς παιδαγωγίαν τῶν νέων».

Και οι δύο χρήσεις σύμφωνα με τον Householder ανήκουν στην Κ.

Συχνότατη είναι, επίσης, η χρήση του τύπου *διὰ* νὰ ως τρόπου εισαγωγής τελικής πρότασης:

(118) «διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν»,

(119) «διὰ νὰ γίνη ἡ ἐξίσωση».

Αντίστοιχη χρήση της πρόθεσης *διὰ* με αιτιατική για να δηλωθεί σκοπός/αίτια παρουσιάζεται και στις *Ἐφημερίδες*:

(120) «διὰ τὸ δύσκολον τοῦ βαρβαρικοῦ τρόπου».

Παρουσιάζεται, επίσης, η χρήση του τύπου *διὰ* νὰ ως τρόπου εισαγωγής τελικής πρότασης:

(121) «διὰ νὰ διαφύγη»,

(122) «διὰ νὰ ἀποφύγη».

Οι αιτιολογικές προτάσεις εισάγονται με το σύνδεσμο *διατι*:

(123) «*διατι εἶναι πολλὰ ῥηχὰ τὰ νερά*»,

(124) «*διατι ἦτον γαλήνη*».

Συμπερασματικά, η γλώσσα του Κοδρικά αντικαθιστά την πρόθεση *για* της Δ με τη *διὰ* και την *πρὸς* με αιτιατική. **Για τη δοτική** βλ. οικείο κεφάλαιο. Οι τελικές προτάσεις που εισάγονται με *διὰ νὰ* κατατάσσουν τη γλώσσα του Κοδρικά στην απλή Κ.

7.3.2 Η πρόθεσης *εἰς*

Ο Κοδρικάς χρησιμοποιεί την πρόθεση *εἰς* και όχι τους τύπους της Δ. Σύμφωνα με τον *Householder*, η συγκεκριμένη επιλογή είναι καθοριστική για την κατάταξη της γλώσσας του στην Κ. Στη *Μελέτη* η πρόθεση *εἰς* εμφανίζεται 2-3 φορές κατά μέσο όρο ανά σελίδα, και χρησιμεύει για να δηλώσει σκοπό:

(125) «*χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ δώση*»,

τόπο:

(126) «*εἰς τὸ μέρος*»,

αναφορά:

(127) «*εἰς αὐτὸ τοῦτο συνίσταται ἡ διαφορὰ*»,

έμμεσο αντικείμενο:

(128) «*νὰ δώση εἰς τὸν μαθητὴν*»,

και γενικότερα για όποιον σκοπό χρησιμοποιείται η πρόθεση *σε* στη Δ. Παρουσιάζεται, επίσης, σε αρχαιοπρεπείς μόνο φράσεις, η πρόθεση *ἐς*:

(129) «ἐς ἄκρον».

Αντίστοιχη χρήση εμφανίζεται και στις *Ἐφημερίδες*, όπου δηλώνει σκοπό:

(130) «εὐγῆκα εἰς περιδιάβασιν»,

τόπο

(131) «εἰς τὸ καῖκι»

έμμεσο αντικείμενο:

(132) «ἀνταπεκρίθη εἰς τὸν χαιρετισμὸν»,

αλλά και για όποιον άλλο σκοπό χρησιμοποιείται στη Δ. Η πρόθεση *σε* συνοδεύει επίσης προσδιορισμούς τόπου:

(133) «ἐπάνω εἰς μίαν πέτραν»,

(134) «μέσα εἰς ἓνα πουρδαῖον»

και εισάγει έναρθρες βουλευτικές προτάσεις:

(135) «ἐπιμείνας εἰς τὸ νὰ κατεβάσωμεν»,

(136) «κατεγίνοντο εἰς τὸ νὰ διασφαλίσουν»

Η χρήση της επεκτείνεται πέρα από την ΑΕ της λειτουργία και αντικαθιστά την πρόθεση της Δ *σε* ολοκληρωτικά.

7.4 Μορφολογία

7.4.1 Κλίση ονομάτων

Αν εξαιρέσουμε την παρουσία του τελικού -ν, οι καταλήξεις που κατατάσσονται στην Κ και διαφοροποιούνται από τη Δ είναι οι εξής:

1. Τα ονόματα της παραδοσιακής α΄ κλίσης λήγουν στην ονομαστική σε -αι και την αιτιατική πληθυντικού σε -ας. Επιπλέον, η γενική ενικού των θηλυκών ονομάτων σχηματίζεται σε -ᾶς ή -ης και ο τόνος παρουσιάζει στο κλιτικό παράδειγμα μετακίνηση που ακολουθεί τους κανόνες τονισμού της αρχαίας γραμματικής, και στα δύο έργα:

(137) «γλώσσης»,

(138) «θαλάσσης».

2. Στη β΄ κλίση, τα αρσενικά και θηλυκά ονόματα, πέρα από την παρουσία του τελικού -ν και τη μετακίνηση του τόνου στο κλιτικό παράδειγμα, κλίνονται γενικά με παρόμοιο τρόπο στην Κ και τη Δ και δεν παρουσιάζουν κάτι άξιο λόγου. Την πιο ενδιαφέρουσα κατηγορία αποτελούν τα ουδέτερα ονόματα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί κυρίως στο κεφάλαιο σχετικά με την παρουσία του τελικού -ν, και στη *Μελέτη* και, πολύ περισσότερο, στις *Ἐφημερίδες*, παρουσιάζεται μια ενδιαφέρουσα διπλοτυπία στο κλιτικό σύστημα των ουδέτερων της δεύτερης κλίσης. Σύμφωνα με τον Householder (1962: 112), η Δ παρουσιάζει τις καταλήξεις -ί, -(ι)ού, -(ι)ά, -(ι)ών, η Κ, όμως, τις αντίστοιχες -ίον, -ίου, -ία, -ίων, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις προτιμά να αποφεύγει εντελώς τέτοια ουσιαστικά. Η απλή Κ, σύμφωνα πάντα με τον Householder, κάποιες φορές τα χρησιμοποιεί, ακόμα και με τις καταλήξεις της δημοτικής.

Στις *Ἐφημερίδες* συναντούμε πληθώρα ουδέτερων με τις καταλήξεις -ι της Δ:

(139) «σπαθί»,

(140) «τιμόνι»,

(141) «χαρτί»,

(142) «ἄρνι»,

(143) «κρασί»,

(144) «καράβι»,

(145) «ὄρδι»,

(146) «γιαγκίνι»,

(147) «μεσημέρι»,

(148) «πεσχεσάκι»,

(149) «μετάξι»,

(150) «πανι»,

(153) «παζάρι»·

πρόκειται, όπως φαίνεται, για λέξεις της ομιλουμένης, ελληνικές και δάνειες. Από τους τύπους που συναντάμε στο κείμενο, η κλίση φαίνεται να είναι η εξής: -ι/-ί, -ίου

(154) «καραβίου»,

(155) «πανίου»,

-ια (με συνίζηση)

(156) «κεριά»,

(157) «κουκιά»,

(158) «τζαμιὰ»,

(159) «ποδάρια»,

(160) «χέρια»,

-ίων

(161) «νησίων»

Πρόκειται, επομένως, για συνδυασμό των καταλήξεων της Δ με της Κ, με την ονομαστική και την αιτιατική ενικού και πληθυντικού να γράφονται με τις καταλήξεις της Δ, και τη γενική ενικού και πληθυντικού να υιοθετεί τις καταλήξεις της Κ ως προς τον τονισμό. Οι τύποι της γενικής αυτών των ουσιαστικών είναι πολύ λιγότεροι αριθμητικά στο κείμενο, κάτι που πιθανόν έχει σχέση με τη διαφοροποίηση που επισημάνθηκε. Είναι, δηλαδή πιθανόν στην ομιλούμενη οι τύποι της γενικής να είχαν πέσει σε αχρηστία, όπως συμβαίνει στη σύγχρονη ομιλούμενη στα υποκοριστικά των ουδέτερων, επομένως ο συγγραφέας υιοθέτησε, όπου αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει γενική πτώση, αρχαιοπρεπείς καταλήξεις.

Οπωσδήποτε, η ύπαρξη καταλήξεων μαρκαρισμένων ως στοιχείων που ανήκουν στη Δ αποτελεί ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της γλώσσας του Κοδρικά και μία ουσιαστική διαφορά ως προς τη γλώσσα ανάμεσα στις *Έφημερίδες* και τη *Μελέτη*.

3. α. Οι καταλήξεις των συμφωνόληκτων ουσιαστικών της γ' κλίσης ακολουθούν τους κανόνες της αρχαίας γραμματικής, δηλαδή στην ονομαστική ενικού σύμφωνο, στη γενική ενικού -ος, στην αιτιατική ενικού -α και στην αιτιατική πληθυντικού -ας:

(161) «ἄρις»,

(162) «ἄήρ»,

(163) «ἐχιόνισε χιόνα»,

(164) «τῆς νυκτός»,

(165) «ρύακος»,

(166) «τὰς ἐλπίδας»

Αξίζει να σημειωθεί η διπλοτυπία του ουσιαστικού που παρουσιάζεται στις *Έφημερίδες*

(167) «τῆς μητρὸς μου» και ταυτόχρονα

(168) «ἡ μητέρα μου», παράλληλα με «ὁ πατήρ»

όπου ίσως ο συγγραφέας εσκεμμένα αποφεύγει τον αρχαϊκό τύπο της *Κ ἡ μήτηρ*, σε αντίθεση με άλλα τρίτοκλιτα ουσιαστικά, για λόγους που πιθανόν σχετίζονται με το συγκινησιακό φορτίο της λέξης.

β. οι καταλήξεις των φωνηεντόληκτων θηλυκῶν της γ' κλίσης -ι παρουσιάζουν τις τυπικές καταλήξεις της *Κ*, οι οποίες διαφοροποιούνται από τη *Δ* στον ενικό· στην ονομαστική ενικού λήγουν σε -ις, στην αιτιατική ενικού σε -ιν (η διαφορά και πάλι είναι το τελικό -ν), στη γενική ενικού σε -εως (που εμφανίζεται σε κάποιες περιπτώσεις και στη *Δ*). όμοιες καταλήξεις εμφανίζονται και στα δυο έργα σε όλο το εύρος του λεξιλογίου και των υφολογικών επιλογών:

(169) «σύμμιξις»,

(170) «ἔκλειψις»,

(171) «μαθήσεως»,

(172) «μητροπόλεως»,

(173) «κρίσιν»,

γ. Τα επίθετα της γ' κλίσης κλίνονται σύμφωνα με το αρχαίο πρότυπο. Αξίζει, επιπλέον να σημειωθεί η παρουσία της κατάληξης -σιμο για τα ρηματικά ουσιαστικά στις *Έφημερίδες*, στοιχείο της *Δ*:

(174) «γράφημον» (sic)

7.4.2 Επίθετα

Στα επίθετα παρουσιάζονται στα δύο έργα του Κοδρικά κάποια φαινόμενα που ανήκουν κυρίως στην ΑΕ και στην Κ και δεν θεωρούνται τυπικά στοιχεία της δημοτικής. Συγκεκριμένα:

α. Παραθετικά: τα παραθετικά σχηματίζονται αποκλειστικά μονολεκτικά με την προσθήκη των καταλήξεων του συγκριτικού και του υπερθετικού βαθμού. Σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούνται τα ανώμαλα παραθετικά από τη γραμματική της αρχαίας, ενώ άλλες φορές ο συγγραφέας επιλέγει τον -μονολεκτικό πάντα- τύπο της δημοτικής:

(175) «πλατύτερον»,

(176) «κρείττον»,

(177) «μεγίστη»,

(178) «σφοδρώτατος»,

(179) «όλεθριώτατον»,

(180) «καλίστη»(sic), αλλά και

(181) «μεγαλύτερον».

β. Τριγενή και δικατάληκτα επίθετα: η κλίση και ο σχηματισμός των επιθέτων αυτής της κατηγορίας ακολουθεί και στα δύο έργα τους κανόνες της αρχαίας γραμματικής:

(182) «ἔμμετρος γλῶσσα»,

(183) «εἰς τὴν μιζοβάρβαρον χύτραν»,

(184) «μικρολογίαν ἀσήμαντον»,

(185) «διαφόρους μεταλλαγὰς»,

(186) «θανατηφόρος σιωπή».

γ. Ο σχηματισμός του θηλυκού γένους των δευτερόκλιτων επιθέτων ακολουθεί τους κανόνες της αρχαίας γραμματικής, όπου η κατάληξη είναι -α αν προηγείται φωνήεν ή ρ:

(187) «δευτέρας»,

(188) «νεαράς»,

(189) «πλουσία».

7.4.3 Το άρθρο

Το άρθρο παρουσιάζει τους αρχαίους τύπους του θηλυκού

(190) «αί» και

(191) «τάς»

Στο αόριστο άρθρο υπάρχουν οι τύποι

(192) «ἕνας»-«τὸν ἕνα»,

(193) «μία»,

(194) «ἓν»,

δηλαδή μία ανάμειξη αρχαϊστικών τύπων και τύπων της δημοτικής.

7.4.4 Αντωνυμίες

Στις προσωπικές αντωνυμίες βλέπουμε ΑΕ τύπους:

(195) «μοί»,

(196) «ἡμεῖς»,

(197) «ἡμῖν»,

(198) «ἡμᾶς»

πλάι σε μορφολογικά στοιχεία της δημοτικής, κυρίως για τους αδύναμους τύπους

(199) «μᾶς ἐρμηνεύει»

(200) «δὲν τοὺς μανθάνουν»

Στο σημείο αυτό δεν υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο έργα.

Στα κτητικά έχουμε, μαζί με τους ΑΕ και ΝΕ τύπους

(201) «σοῦ»,

(202) «μὲ τὸ καράβι τοῦ»,

ενώ στο γ' πληθυντικό χρησιμοποιεί την αντωνυμία *των*, στοιχείο της Κ:

(203) «τὴν κρίσιν των»

Άλλες αντωνυμίες είναι οι εξής, κυρίως της Δ, αλλά συχνά με ΑΕ ορθογραφία:

(204) «καθένας», και (205) «καθ' ἕνας»

(206) «κανένας»,

(207) «ὅποιανδήποτε»

Οι αναφορικές αντωνυμίες, γενικά, παρουσιάζουν περισσότερη αρχαιοπρέπεια:

(208) «ὄπερ»,

(209) «αφ' οὗ»

Συμπερασματικά, και στα δύο έργα του Κοδρικά, υπάρχει παράλληλη παρουσία αντωνυμικών τύπων που ανήκουν και στις δύο μορφές της γλώσσας.

7.4.5 Δυϊκός αριθμός

Εμφανίζει και στα δύο έργα χρήση του δυϊκού αριθμού, ένα από τα πλέον αρχαϊστικά στοιχεία του γραπτού του λόγου:

(210) «δύω»,

(211) «ἄμφω»,

το οποίο όμως φαίνεται να είναι ορθογραφικό και όχι μορφολογικό στοιχείο, καθώς τα ονόματα που προσδιορίζονται έχουν τις καταλήξεις του πληθυντικού αριθμού. Σκοπός είναι προφανώς να προσδώσει στον λόγο του αρχαιοπρέπεια.

7.4.6 Κλίση ρημάτων -Ρηματικοί τύποι

1. Συνηρημένα: Στην κατηγορία των συνηρημένων χρησιμοποιεί μεν τις αρχαιοπρεπείς καταλήξεις εκ πρώτης όψεως δύο κατηγοριών

(212) «βεβαιοῖ»,

(213) «ἔρωτοῦμεν» (ΑΕ ἔρωτῶμεν)

(214) «έκοιμοῦντο»

όχι όμως αυστηρά σύμφωνα με την κλίση του ρήματος στην αττική. Τη γ' κατηγορία συνηρημένων (212) τη θεωρεί μάλλον σημαντική για την αρχαιοπρέπεια του λόγου του και επιθυμεί να αποφύγει τους τύπους της Δ σε -ώνω. Όπως φαίνεται από τα

παραδείγματα (213-4) τα συνηρημένα -αω και -εω τα κλίνει με τον ίδιο τρόπο, επομένως η γλώσσα του τίθεται σε ό,τι αφορά της αρχαιοπρέπεια περίπου στη μέση.

Στον παρατατικό, όμως, υπάρχουν κυρίως καταλήξεις της δημοτικής. Στο α' ενικό παρατατικού υπάρχει κατάληξη -οῦσα:

(215) «έφοροῦσα»

Στο γ' ενικό -οῦσε:

(216) «ἀκολουθοῦσε»

ενώ στο γ' πληθυντικό -ουν:

(217) «έκωπηλάτουν».

Εμφανίζεται, επομένως, στην κλίση των συνηρημένων ρημάτων και στα δύο έργα μεικτή κατάσταση με τάση προς την επικράτηση των τύπων της δημοτικής.

2. Ρήμα είναι:

Το ρήμα παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς παρουσιάζει επίσης μεικτούς τύπους και στα δύο έργα:

(218) «εἶναι», (ως γ' ενικό οριστικής και υποτακτικής ενεστώτα και γ' πληθυντικό οριστικής ενεστώτα)

(219) «ἦτο(ν)», (γ' ενικό παρατατικού)

(220) «ἦσαν»

(221) «εἶμεθα»

(222) «ἦσθαι» (απαρέμφατο)

3. Αύξηση:

Στη χρονική και συλλαβική αύξηση των ρημάτων υπάρχει μεικτή κατάσταση. Ο Κοδρικάς υπερασπίζεται αυτή την επιλογή που τον διαφοροποιεί από τους αρχαϊστές, όπως δηλώνει στη *Μελέτη* (Κοδρικάς, 1998: 282). Υπάρχουν, λοιπόν, τύποι με χρονική αύξηση

(223) «έξηκριβωμένη»,

(224) «μετωνομάσθη»,

(225) «αφήρεσεν»,

αλλά και χωρίς χρονική αύξηση:

(226) «ὀμιλοῦσε»,

(227) «ὀνόμασεν»,

σύνθετοι τύποι χωρίς συλλαβική αύξηση:

(228) «συνδιελέγετο»,

(229) «ἐκθέσαμεν»,

και τύποι με αύξηση δύο ειδών, καθώς είναι φανερό πως ο συγγραφέας, παρά την αρχαιομάθειά του, επιλέγει στη χρονική να προσθέτει και συλλαβική:

(230) «ἐδιώρισεν».

Στις *Ἐφημερίδες* εμφανίζονται πολύ συχνότερα τύποι με παρασπονδίες σε σχέση με τη γραμματική της αττικής:

(231) «ἐπροσκάλεσεν»,

και τύποι που πλησιάζουν περισσότερο την ομιλουμένη της εποχής, συχνά με προσθήκη κάποιας αρχαιοπρέπειας:

(232) «έσεργιάνισα»,

(233) «άπέρασεν».

4. Κατάληξεις ρημάτων

Στο γ' πληθυντικό πρόσωπο της οριστικής ενεστώτα ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη ΝΕ κατάληξη -ουν. Πρόκειται για βασική γλωσσική επιλογή που τον διακρίνει από τους αρχαϊστές, όπως δηλώνει στη *Μελέτη* (Κοδρικάς, 1998: 282). Την ίδια κατάληξη χρησιμοποιεί και στην υποτακτική στο γ' πληθυντικό πρόσωπο:

(234) «νὰ μεταβάλουν»

(235) «νὰ δίδουν»

Στον παρατατικό στο γ' πληθυντικό πρόσωπο έχει κατάληξη -αν αντί για την αρχαιοπρεπή -ον:

(236) «είχαν»

Στα περισσότερα άλλα πρόσωπα της ενεργητικής φωνής ενεστώτα και παρατατικού και στην υποτακτική μέσης και παθητικής φωνής ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την ΑΕ ορθογραφία και/ή μορφολογία, όπως στο α' πληθυντικό -ομεν, στη μεσοπαθητική φωνή α' πληθυντικό ενεστώτα -ομεθα, β' πληθυντικό -εσθε, στο γ' ενικό και πληθυντικό παρατατικού -ετο και -οντο.

(237) «νὰ παραδίδονται»

(238) «νὰ δυσανεστηθῆ»

(239) «νὰ φανῶμεν»

Στα ρήματα που στην αρχαία σχηματίζουν αόριστο β έχουμε αστάθεια:

(240) «ἦλθαν» αλλά και

(241) «ἐγκατέλιπον»

(242) «ἔγινε» αλλά και

(243) «ἔδωκε»

Στην παθητική φωνή χρησιμοποιεί τις ΑΕ κατάληξεις -θη-.

(244) «ἐγεύθημεν»

Στις *Ἐφημερίδες* δημιουργούνται, έτσι, μεικτοί τύποι όπως

(245) «ἐμβαρκαρίσθη»

υπάρχει και ο τύπος

(246) «ἐτραβίχθηκα» (sic)

που μαρτυρά κάποια αστάθεια στην κατάληξη.

Υπάρχει, όμως, η κατάληξη -ουμουν για το α' ενικό πρόσωπο παρατατικού μεσοπαθητικής φωνής, και στα δύο έργα, στοιχείο Δ στη γλώσσα του Κοδρικά.

(247) «ὕπεκρίνουμουν»

(248) «ἐφυλάττουμουν»

(249) «κατεγίνουμουν»

5. Σχηματισμός περιφραστικών χρόνων και εγκλίσεων:

Οι περιφραστικοί ρηματικοί τύποι, όπως ο μέλλοντας, η δυνητική έγκλιση, ο

παρακείμενος και ο υπερσυντέλικος, δεν αναφέρονται ανάμεσα στα παραπάνω κριτήρια, είναι όμως εξίσου σημαντικά στην αποτίμηση της γλώσσας ενός κειμένου. Ο Κοδρικάς, λοιπόν, για τον μέλλοντα χρησιμοποιεί την περίφραση «θέλω, θέλεις, θέλει» και έναν απρόσωπο τύπο:

(250) «θέλομεν όμιλήση»,

(251) «θέλομεν τό παραστήση»,

όπου το ρήμα «θέλω» δηλώνει το πρόσωπο, ενώ ο απρόσωπος τύπος εκφράζει μόνο τη σημασία του ρήματος. Αξίζει πάντως να σημειωθεί η ορθογραφική του επιλογή στην κατάληξη του απρόσωπου τύπου, η οποία παραπέμπει στην υποτακτική και όχι στο απαρέμφατο· πλησιάζει, τουλάχιστον οπτικά και ορθογραφικά, προς την τάση της σύγχρονης δημοτικής που σχηματίζει τον μέλλοντα με την υποτακτική, ίσως για να διαφοροποιηθεί ακριβώς από τον Κοραή και τους αρχαϊστές. Ο Κοραής, προσβλέποντας στην αναβίωση του ΑΕ απαρεμφάτου, έγραφε «θέλω γράψει», προσέθετε, δηλαδή, ένα τελικό -ν στον κοινό μελλοντικό τύπο της εποχής «θέλω γράψει», προκειμένου να τον κάνει να μοιάζει περισσότερο με αρχαία απαρέμφατο, το οποίο ήλπιζε ότι με τον καιρό θα συνήθιζαν οι ομιλητές της ελληνικής (Mackridge, 2013: 158).

Για τη δυνητική έγκλιση ο Κοδρικάς χρησιμοποιεί τον παρατατικό «ήθελα, ήθελες, ήθελε» και τύπο που τον μεταγράφει ως υποτακτική, όπως στον μέλλοντα

(252) «άν...ήθελε συγγράψη»,

(253) «όταν...ήθελε τύχη».

Ο υπερσυντέλικος

(254) «είχε συμβή»

(255) «είχα πάρη» (sic)

είναι τύπος της δημοτικής, και αυτός σε συνδυασμό με τον απρόσωπο τύπο με κατάληξις υποτακτικής. Οι τύποι παρουσιάζουν σταθερότητα και στα δύο έργα.

6. Μετοχές -απαρέμφατα:

Οι μετοχές, επίσης, παράλληλα με τον αρχαϊστικό τους σχηματισμό σε όλους τους χρόνους ενεργητικής, μέσης και παθητικής φωνής, ακόμα και με αναδιπλασιασμό στον παρακείμενο:

(256) «ἔχοντες»,

(257) «πεπευγμένην»

(258) «σεσαθρωμένην»

(259) «ἐπιστραφεῖς»

(260) «περάσας»

παρουσιάζουν και τύπους μεικτούς με ΑΕ θέμα και τη ΝΕ κατάληξη -οντας ή ώντας, ή καθαρά ΝΕ:

(261) «δίδοντας»

(262) «ζητώντας»

(263) «βλέπωντας» (sic)

με χρήση της μετοχής -οντας ως γερονδίου, ενώ εμφανίζονται και διπλοτυπίες

(264) «μὴ γνωρίζοντες» και

(265) «μὴ γνωρίζωντας» (sic).

Υπάρχει στη σύνταξη και η κατηγορηματική και η επιρρηματική μετοχή, ακόμα και η γενική απόλυτη, όχι μόνο στη *Μελέτη* αλλά και στις *Έφημερίδες*:

(266) «ἐλθόντος τοῦ πας τζιφτὲ»

Οι παραπάνω επιλογές φανερώνουν κάποια αστάθεια και αναποφασιστικότητα ανάμεσα στη λόγια και τη λαϊκή γλώσσα σχετικά με το σχηματισμό, την κλίση και τη συντακτική χρήση της μετοχής.

Απαρέμφατα εμφανίζονται σχεδόν πάντα σε αρχαιοπρεπείς εκφράσεις

(267) «ὡς εἰπεῖν».

Η σύνταξη των απρόσωπων ρημάτων είναι χαρακτηριστική, καθώς ως συμπλήρωμα στο ρήμα ακολουθεί όχι απαρέμφατο, αλλά δευτερεύουσα βουλητική πρόταση:

(268) «οὐκ ἐνδέχεται ... νὰ εἶναι», -με την ταυτόχρονη παρουσία της αρχαιοπρεπούς άρνησης «οὐκ»-

ή ειδική πρόταση:

(269) «συνάγεται... ὅτι ὑπάρχει».

Το απαρέμφατο, πάντως δεν φαίνεται να έχει σημαντική συντακτική λειτουργία στη γλώσσα του Κοδρικά, κάτι που τον διαφοροποιεί από τις γλωσσικές επιλογές των αρχαϊστών αλλά και του Κοραή.

7.5 Σύνταξη

Δοτική:

Συχνά το έμμεσο αντικείμενο συντάσσεται στις *Έφημερίδες* αντί της δοτικής με αιτιατική· έχουμε δηλαδή παράλληλα

(270) «μοὶ ἐκόστισαν»,

(271) «μοι ὀμιλήσει»,

(272) «δίδωντάς μοί» αλλά και

(273) «νά μή με δώση»,

(274) «μάς δίδουν».

Ακολουθεί στα σημεία αυτά ο συγγραφέας μάλλον τη σύνταξη (βόρειου) ιδιώματος, του οποίου είναι ομιλητής, και όχι της σημερινής πρότυπης δημοτικής.

Παράλληλα, σε άλλα ρήματα που συντάσσονται στην αρχαία με δοτική, παρουσιάζει καθαρά ΝΕ σύνταξη:

(275) «με συνώδευσαν»

Παρουσιάζει ωστόσο και την ΑΕ σύνταξη της δοτικής:

(276) «τοῖς φαίνεται»

(277) «»ημέρα» δοτική του χρόνου

Στη *Μελέτη* είναι δύσκολο να συναχθεί συμπέρασμα λόγω των υφολογικών επιλογών του κειμένου. Υπάρχει, πάντως, και σε αυτό το σημείο ρευστότητα στις επιλογές του Κοδρικά, που κυμαίνονται από την αρχαιοπρέπεια μέχρι την καταγραφή ιδιωματικών φράσεων.

7.6 Λεξιλόγιο

Στον τομέα του λεξιλογίου εμφανίζεται η μεγαλύτερη διαφοροποίηση ανάμεσα στη *Μελέτη* και στις *Έφημερίδες*. Στη *Μελέτη*, καθώς πρόκειται για κείμενο επιστημονικό, προορισμένο να διαβαστεί σε όλη την ελληνόγλωσση επικράτεια, ο Κοδρικός φροντίζει να χρησιμοποιεί λόγιο λεξιλόγιο και αντίστοιχες εκφράσεις. Στις

Εφημερίδες, αντιθέτως, οι επιλογές του είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες. Συνυπάρχουν από τη μια πλευρά οι γενικότερες αρχαϊστικές επιλογές του συγγραφέα με τις λέξεις που ανήκουν στο λεξιλόγιο της Δ, όπως τα ρηματικά ουσιαστικά -σιμο (βλ. τύπο 174) ή τα σύνθετα της ΝΕ

(278) «κακόσπητα»

(279) «μεσημέρι»

(280) «πηγαδίσιον»

υποκοριστικά:

(281) «πεσχεσάκι» παράλληλα με το

(282) «χωρίδιον»,

και δάνεια, κυρίως τουρκικής προέλευσης

(283) «βοϊβοδαλίκι»

Οι λέξεις αυτού του είδους αφορούν το καθημερινό λεξιλόγιο. Η επιλογή του αυτή μπορεί να ερμηνευτεί με το δεδομένο ότι ιδιαίτερα στην Κωνσταντινούπολη η καθημερινή γλώσσα χρησιμοποιούσε πλήθος τουρκικής καταγωγής λέξεις. Στην Κωνσταντινούπολη, επιπλέον, του 19^{ου} αιώνα ένα μεγάλο μέρος των εκδόσεων ήταν δίγλωσσο, ανάμεσά τους και πατριαρχικές επιστολές και εγκύκλιοι, που γράφονταν στα ελληνικά και στα караμανλίδικα για να εξασφαλιστεί πρόσβαση στον τουρκόφωνο χριστιανικό πληθυσμό (Fedchenko, 2011: 171). Δεν ήταν ξένη, επομένως, η ύπαρξη τόσων τουρκισμών ακόμα και στον γραπτό λόγο, ακόμα και για έναν φορέα συντηρτικής ιδεολογίας στο γλωσσικό ζήτημα. Είναι μια τάση που συνυπάρχει στην Κωνσταντινούπολη με τον εξαρχαϊσμό και την εθνική υπερηφάνεια για την ΑΕ κληρονομιά.

Κεφάλαιο 8

Συμπεράσματα

8.1 Η γλώσσα του Κοδικά

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, μπορούν να εξαχθούν ορισμένα γενικότερα συμπεράσματα που αφορούν τις γλωσσικές επιλογές του Κοδικά. Συγκεκριμένα, στο ερώτημα πού εντάσσεται ο ίδιος, η απάντηση φαίνεται να είναι σαφής: είναι σίγουρα μετριοπαθής ως προς τον αρχαϊσμό του, ενώ δεν δείχνει να αποφεύγει ούτε λέξεις της καθομιλουμένης ούτε ακόμα και διαλεκτικούς τύπους όταν θεωρεί ότι αρμόζουν στο ύφος του κειμένου του. Ο παρακάτω πίνακας αποτυπώνει τις γλωσσικές επιλογές του κατατάσσοντάς τις σε α. καθαρά αρχαϊστικές, β. μεικτές επιλογές από την Κ και τη Δ, γ. επιλογές από τη Δ και ιδιοματικοί τύποι:

Αρχαϊστικές	Μεικτές επιλογές	Τύποι της Δ και ιδιοματικοί τύποι
1. Το τελικό -ν α. στην αιτιατική ενικού αρσενικών και θηλυκών ονομάτων α και β κλίσης και της γ κλίσης των φωνηεντόληκτων, σύμφωνα με τους κανόνες της ΑΕ γραμματικής	1. Το κλιτικό σύστημα των ουδέτερων (η κατηγορία σε -ι = απλή καθαρεύουσα) ιδίως στις <i>Έφημερίδες</i>	1. Η κατάληξη γ' πληθυντικό -ουν, στην οριστική και υποτακτική, βασική συνειδητή γλωσσική επιλογή

1. Το τελικό -ν β. στην ονομαστική και αιτιατική ουδέτερων δεύτερης κλίσης σε -ιον, -ον, με ελάχιστες εξαιρέσεις	2. Οι αντωνυμίες	2. Κατάληξη α ενικού παρατατικού μεσοπαθητικής φωνής - ουμων
1. Το τελικό -ν γ. α πληθυντικό πρόσωπο ενεργητικής φωνής σε -μεν	3. Τα παραθετικά των επιθέτων	3. Περιφραστικοί χρόνοι: υπερσυντέλικος
1. Το τελικό -ν δ. γ ενικό πρόσωπο παρελθοντικού χρόνου ενεργητικής φωνής σε -ε(ν), σε συγκεκριμένα γλωσσικά περιβάλλοντα, σύμφωνα με τα κείμενα της αττικής πεζογραφίας	4. Το ρήμα <i>είναι</i>	4. Τα συμπλέγματα της δημοτικής ιδίως στις <i>Έφημερίδες</i>
2. Συμφωνικά συμπλέγματα καθαρεύουσας	5. Η κλίση των συνηρημένων ρημάτων (απλή καθαρεύουσα)	5. Χρήση ειδικών γραφημάτων για φωνητική καταγραφή των φθόγγων για τα δάνεια στις <i>Έφημερίδες</i>
3. Μετακίνηση τόνου στο κλιτικό παράδειγμα αρσενικών και θηλυκών ονομάτων	6. Η ρηματική αύξηση	6. Έμμεσο αντικείμενο σε αιτιατική όπου στη Δ με εμπρόθετο (βόρειο ιδίωμα)
4. Η πρόθεση <i>είς</i> όπου η Δ χρησιμοποιεί την πρόθεση <i>σε</i>	7. Περιφραστικοί χρόνοι: μέλλοντας, δυνητική έγκλιση	

5. Η πρόθεση <i>διὰ</i> αντί της πρόθεσης <i>για</i> (<i>διὰ</i> νὰ= απλή καθαρεύουσα)	8. Οι μετοχές	
6. Η μορφολογία των ονομάτων α και γ κλίσης, και β κλίσης αρσενικών και θηλυκών.	9. Σύνταξη έμμεσου αντικειμένου ιδίως στις <i>Έφημερίδες</i>	
7. Καταλήξεις ρημάτων -ομεθα και -εσθε μεσοπαθητικής φωνής	10. Λεξιλόγιο ιδίως στις <i>Έφημερίδες</i>	
8. Ο αόριστος παθητικής φωνής		

Τα αρχαϊστικά στοιχεία της γλώσσας του αφορούν κυρίως τον τονισμό, τη μορφολογία των ονομάτων, κάποιες ρηματικές καταλήξεις και το σχηματισμό κάποιων ρηματικών τύπων, τις προθέσεις *είς* και *διὰ*, και σε κάποιες περιπτώσεις συντακτική χρήση της δοτικής και της μετοχής σύμφωνα με το ΑΕ συντακτικό. Κάποια από τα παραπάνω στοιχεία τον κατατάσσουν, όπως έχει εξηγηθεί, στη μετριοπαθή και απλή Κ. Η *Μελέτη*, ένα επιστημονικό κείμενο που φαίνεται πως υπήρξε αντικείμενο επεξεργασίας για χρόνια πριν δημοσιευτεί, το ύφος του οποίου εν γένει είναι επιστημονικό και τυπικό, χρωματίζεται κυρίως με αυτά τα στοιχεία, τα οποία είναι και οι πλέον σταθερές και συνειδητές επιλογές.

Υπάρχουν, ωστόσο, επιλογές που κανονικά ανήκουν στη Δ, εμφανίζονται όμως και στη *Μελέτη* και φαίνεται να αποτελούν σταθερά σημεία στη γλώσσα του Κοδρικά. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κατάληξη του γ' πληθυντικού -ουν, η οποία αποτελεί αιτιολογημένη επιλογή του ίδιου του Κοδρικά, και η ασταθής εφαρμογή της ρηματικής αύξησης, η οποία επίσης αναφέρεται από τον ίδιο. Εδώ θα μπορούσε να ενταχθεί και η κλίση των ουδέτερων ουσιαστικών -ι, η οποία εμφανίζεται σε συγκεκριμένο υφολογικό πλαίσιο, σποραδικά μόνο στη *Μελέτη*, και συχνότατα στις *Έφημερίδες*. Πρόκειται για συνειδητές επιλογές του συγγραφέα, ο οποίος φαίνεται να θέλει να διαφοροποιηθεί από τους αρχαϊστές. Παρόμοια θα μπορούσαμε να

χαρακτηρίσουμε το σχηματισμό των περιφραστικών χρόνων και τη χρήση της μετοχής -οντας.

Μία άλλη ενδιαφέρουσα κατηγορία είναι τα στοιχεία από τη Δ και τα ιδιωματικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται συνειδητά για την επίτευξη συγκεκριμένου ύφους. Τέτοιου είδους επιλογές δεν είναι αναμενόμενες σε ένα έργο αρχαϊστή, έστω και αν αφορούν κυρίως το αυτοβιογραφικό του κείμενο. Ένα παράδειγμα αποτελεί η κατάληξη α ενικού παρατατικού μεσοπαθητικής φωνής -ουμουν και το έμμεσο αντικείμενο σε αιτιατική όπου στη Δ με εμπρόθετο (βόρειο ιδίωμα). Την ίδια εξήγηση φαίνεται να έχει η φαινομενικά αντιφατική εμφάνιση συμφωνικών συμπλεγμάτων που προέρχονται από τη Δ καθώς και πολυάριθμες λέξεις από το ιδίωμα της Κωνσταντινούπολης. Είναι φανερό ότι πρόκειται για υφολογική και συνειδητή επιλογή που υπαγορεύεται από το διαφορετικό είδος και σκοπό του κειμένου. Ο Κοδρικάς φαίνεται να έχει πλήρη επίγνωση των ποικίλων εναλλακτικών στοιχείων που έχει στη διάθεσή του, τα οποία χρησιμοποιεί κατά βούληση. Οι συγκεκριμένες επιλογές συνδέονται πιθανότατα με τον οικείο και προσωπικό χαρακτήρα που επιθυμεί να προσδώσει στο κείμενο· πάντως, φαίνεται να είναι εξοικειωμένος και με κείμενα οπαδών της ομιλουμένης, όπως για παράδειγμα του Καταρτζή, στα οποία εμφανίζονται αντίστοιχες επιλογές.

Στο ερώτημα σχετικά με τη σταθερότητα και τη συνέπεια, επομένως, του Κοδρικά, νομίζω ότι έχει δοθεί απάντηση, χωρίς, ασφαλώς, να παραβλέπονται κάποιες εξαιρέσεις και παρασπονδίες, μερικές από τις οποίες έχουν επισημανθεί στην ανάλυση των φαινομένων. Τα περισσότερα σημεία σύγκρισης ανάμεσα στα δύο κείμενα, αν ληφθεί υπόψη και η χρονική απόσταση που τα χωρίζει, εμφανίζουν αρκετή σταθερότητα στις προσωπικές γλωσσικές επιλογές. Η αμηχανία και η ρευστότητα στη γραμματική και το συντακτικό του προέρχονται, ίσως, από τα κενά και τις ελλείψεις των προτύπων του. Σε ό,τι αφορά τις δικές του πεποιθήσεις και εξαγγελίες, εκκρεμεί η γλωσσική ανάλυση της γλώσσας του Πατριαρχείου του 19^{ου} αιώνα καθώς και της φαναριώτικης διοίκησης, ώστε να γίνει μια δίκαιη σύγκριση. Οι αντιρρήσεις του, πάντως, στις απόψεις του Καταρτζή, που αφορούν την ανεπάρκεια του προφορικού ιδιώματος της Κωνσταντινούπολης να λειτουργήσει ως εθνική γλώσσα, φαίνεται να ισχύουν και στην πράξη σε ό,τι αφορά τα επίσημα και επιστημονικά κείμενα· είναι φανερό πως για τα περισσότερο προσωπικά κείμενα κάνει διαφορετικές επιλογές.

Σχετικά με τον Κοραή, έχει ήδη αναφερθεί πως πολλοί πιστεύουν ότι οι επιλογές τους είναι παρόμοιες. Αξίζει, πάντως, να επισημανθεί πως ο Κοδρικάς δεν φαίνεται να εξαρχαΐζει συστηματικά το λεξιλόγιο της δημοτικής· αντιθέτως, το χρησιμοποιεί ως διαφορετική υφολογική ποικιλία.

8.2 Η καθαρεύουσα

Με βάση την περίπτωση του Κοδρικά, μπορούν ίσως να συναχθούν κάποια γενικότερα συμπεράσματα για την καθαρεύουσα και τη λειτουργία της, τουλάχιστον για τον 19^ο αιώνα. Πρόθεση των αρχαϊστών, είτε ακραιφνών είτε μετριοπαθών, υπήρξε η καλλιέργεια μιας επίσημης γραπτής γλώσσας με στοιχεία από το γλωσσικό παρελθόν, με πρότυπο κάποια μορφή που ήταν ήδη καταξιωμένη στη συνείδηση των μορφωμένων. Είναι φανερό και στον Κοδρικά ότι ο προορισμός που διαφαίνεται για την καθαρεύουσα είναι αυτός της γραπτής κυρίως ποικιλίας, για κείμενα επίσημα και επιστημονικά, προορισμένα προφανώς να διαβαστούν από συγκεκριμένο καλλιεργημένο κοινό. Υπάρχουν, λοιπόν, αυστηρά πλαίσια περιεχομένου και ύφους, τα οποία φαίνεται να παραμένουν διακριτά από την καθημερινή επικοινωνία και την προσωπική έκφραση. Στην πράξη, βέβαια, ακόμα και σε ένα προσωπικό κείμενο εφαρμόζονται τελικά και αρχαϊστικές γλωσσικές επιλογές· προφανώς υπήρξε δύσκολη η πλήρης προσαρμογή ενός συντάκτη στις προθέσεις του κειμένου του και η αυτόματη εναλλαγή των επιλογών του. Η καθαρεύουσα ήταν φανερό ότι θα λειτουργούσε, λίγο ή πολύ, ως βάση για οποιοδήποτε είδος γραπτού λόγου, ενώ το επίπεδο του αρχαϊσμού θα παρουσίαζε ποικιλία, ανάλογα με το ύφος και το γενικότερο πλαίσιο του κειμένου.

Στο σημείο αυτό, βέβαια, εμφανίζεται ρευστότητα, σύμφωνα με τις προσωπικές αλλά και τις υφολογικές προτιμήσεις του συντάκτη. Έχει ήδη αναφερθεί ότι η αστάθεια αποτελούσε ένα δομικό πρόβλημα. Πράγματι, υπάρχουν και στη γλώσσα του Κοδρικά στοιχεία που εμφανίζονται ως εξαιρέσεις στους κανόνες που ο ίδιος θέτει. Σε αρκετές περιπτώσεις εξηγούνται με βάση την υφολογική ποικιλία, άλλες, όμως παραμένουν ανεξήγητες. Η κλίση των ονομάτων, για παράδειγμα, θεωρήθηκε μάλλον πιο εφικτό να παραμείνει στα πρότυπα της αρχαίας· το αντίθετο συνέβη με τα ρήματα, όπου οι νεολογισμοί της Δ εμφανίζονται συντριπτικά περισσότεροι, επομένως αρχαϊστικοί ρηματικοί τύποι θα καθιστούσαν το κείμενο δυσνόητο. Αυτός φαίνεται να είναι ένας σταθερός κανόνας στον οποίο θα μπορούσαμε να βασιστούμε για να περιγράψουμε την

καθαρεύουσα. Η σύνταξη διατηρεί κάποια στοιχεία αρχαϊσμού, η ορθογραφία πολλά περισσότερα και το λεξιλόγιο εμφανίζει όλες τις τάσεις. Η κατανόηση του νοήματος του κειμένου φαίνεται, επομένως να έχει περισσότερη σημασία σε σχέση με την αρχαιοπρέπεια. Ο συντάκτης δεν έχει σκοπό να καταστήσει το κείμενό του ακατανόητο χρησιμοποιώντας ΑΕ σύνταξη, εισάγει ωστόσο στο λόγο του αρχαιοπρεπείς λέξεις και εκφράσεις, προκειμένου να πλησιάσει στο ιδανικό του.

Είναι, λοιπόν, φανερό πως η συστηματοποίηση και η κωδικοποίηση των κανόνων της καθαρεύουσας αποτελούσε μια ιδιαίτερα περίπλοκη διαδικασία. Οι σκοποί που καλούνταν να υπηρετήσει φαίνεται πως είναι πολλαπλοί· να προβλέψει βέβαια την ποικιλία διαφορετικών επιπέδων λόγου και υφολογικών διαφορών, κυρίως όμως να καλύψει τις πρακτικές ανάγκες επικοινωνίας και μετάδοσης νοήματος και ταυτόχρονα να αναλάβει την εκπλήρωση των ιδεαλιστικών επιθυμιών όλου του ελληνόφωνου κόσμου για επιστροφή στη χαμένη αίγλη της αρχαιότητας ·η αποτυχία ενός τέτοιου εγχειρήματος δεν προκαλεί τελικά ιδιαίτερη απορία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

A. Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου

1. σελ. κβ-κγ της Εισαγωγῆς

Ἡ Γλῶσσα εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ, καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ χυδαίου, καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ Εὐγενοῦς. Μὲ ἄλλας ὅμως λέξεις καὶ φράσεις ἐκφράζεται ὁ ἕνας καὶ μὲ ἄλλας ὁ ἄλλος. Εἰς μίαν φυλὴν ἐνὸς ἀγροίκου καὶ ἀπολιτεύτου λαοῦ, ὅπου μεταξὺ τῶν ὁμοφύλων δὲν εὐρίσκεται καμμία Ἠθικὴ ἢ πολιτικὴ ὑπεροχὴ, τὸ Ἐθνικὸν Ἰδίωμα τῆς Γλώσσης, φυσικῶς τῷ λόγῳ, δὲν ἔχει, οὔτε ἠμπορεῖ νὰ ἔχη καμμίαν διαφορὰν εἰς τὰς δημοτικῶς συνηθισμένους ἐκφράσεις του. Ὅλοι οἱ τῆς Φυλῆς Ὀμοεθνεῖς καὶ Ὀμόφυλοι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁμογενῶς λαμβάνοντες ἀνατροφὴν, μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοειδῶς μετέχοντες ἀγωγῆς, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Ἐθνικῶς συμπληροῦντες τάγμα, μίαν ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν αὐτὴν ἔπεται νὰ ἔχουν Συνήθειαν, καὶ ἀμοιβαίως καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀδιαφόρως ἐκφράζονται. Ὅθεν, μεταξὺ αὐτῆς τῆς Φυλῆς, ἂν ἕνας τῶν ὁμοφύλων ἤθελε συγγράψῃ εἰς τὴν Ἐθνικὴν του Διάλεκτον, ὁμολογουμένως οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως νὰ γράψῃ, εἰμὴ κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁμιλεῖ καὶ αὐτὸς, καὶ ὅλοι ἐν γένει οἱ Ὀμόφυλοί του, χωρὶς ἐξαιρέσεων, ἢ διαφορὰν. Καθ' ὅτι αἱ αὐταὶ Ἰδέαι, αἱ αὐταὶ ἔξεις, τὰς αὐτὰς ἀείποτε ἀπαιτοῦν ἐκφράσεις, καὶ ἀντιστρόφως αἱ αὐταὶ ἐκφράσεις τὰς αὐτὰς ἀείποτε παραστήθουν Ἰδέας, καὶ ἔξεις. Εἰς ἐν ὅμως Ἔθνος πολιτευμένον, τὸ ὅποῖον ἔχει μίαν ὁποιανδήποτε Ἠθικὴν Εὐταξίαν καὶ Ἱεραρχίαν πολιτικὴν, ἢ Ἐθνικὴν Διάλεκτον, καὶ τοι γενικῶς ὁμόφωνος καὶ ὁμογενὴς κατὰ τὸν γενικὸν της σχηματισμὸν, οὐκ ἐνδέχεται,

ἠθικῶ τῷ λόγῳ, νὰ εἶναι μονότροπος καὶ μονοειδῆς εἰς τὰς Συνήθεις λέξεις καὶ φράσεις τῶν διαφόρων τάξεων τοῦ Ἑθνους, καὶ μάλιστα ὅταν αὐτὴ ἢ κατ' ἐπιφάνειαν Δημοτικὴ Διάλεκτος ἤθελε τύχη, κατὰ Γενεαλογικὴν Διαδοχὴν, νὰ συνέχεται οὐσιωδῶς μὲ μίαν πολύτροπον, εὐστροφον, καὶ ἐκτεταμένην παλαιὰν Γλῶσσαν Εὐγενικὴν. Ἡ ἐν τῷ πολιτεύματι ἄφευκτος διαφορὰ τῆς ὑπαλλήλου τάξεως τῶν ὁμοεθνῶν ἀπαραιτήτως ἐπιφέρει καὶ διαφορὰν εἰς τὴν ἀνατροφὴν, καὶ διαφορὰν εἰς τὴν ἀγωγὴν, καὶ ἀκολούθως διαφορὰν εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀναλόγου ἐκφράσεως. Ἄλλαι ἕξεις· Ἄλλα ἤθη· Ἄλλαι ιδέαι, ἐξ ἀνάγκης ἀπαιτοῦν ἄλλας λέξεις, ἄλλας φράσεις, καὶ ἀναλόγως ἄλλοίαν τοῦ λόγου μορφήν. Ὁ ἐξ ἀγωγῆς Εὐγενῆς δὲν ὁμιλεῖ τὴν Διάλεκτον τοῦ χυδαίου, καὶ ἀκολούθως ὁ Σπουδαῖος δὲν ἠμπορεῖ νὰ συγγράψῃ εἰς τὴν φράσιν τοῦ Βαναύσου. Μ' ὅλον τοῦτο ἡ Γλῶσσα εἶναι ἡ αὐτή.

2. σελ. 278-279

Κανένας δὲν ἀντιλέγει ὅτι μὲ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μαχέρι ἠμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ κάμῃ ὅλην τὴν πρὸς τὸ γεῦμα ὑπηρεσίαν του, καὶ ἀκολούθως ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ μεταχειρισθῇ πολλὰ, δι' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Αὐτὴ ὅμως ἡ αὐτάρκης λιτότης ἀνήκει εἰς ἓνα χυδαῖον ἀμπελουργὸν, ὅστις μὲ τὸ αὐτὸ καμπύλον μαχέρι κλαδεύει τὸ κλίμα του, κόφτει τὸ ψωμί καὶ τὸ κρομύδι του, καὶ, χρείας τυχούσης, τὰ νύχια του. Ἐνας ὅμως εὐγενῆς χρειάζεται καὶ μαχέρι τραπέζης, καὶ μαχέρι πωρικῶν, καὶ κονδυλομάχερο. Καὶ βέβαια δὲν μεταχειρίζεται διὰ τὴν ἐπὶ τραπέζης ὑπηρεσίαν του τὸ μαχέρι τοῦ μαγείρου του. (...) Εἰ δὲ καὶ θέλωμεν νὰ υψώσωμεν τὸν νοῦν μας παράνω (sic) ἀπὸ τὰ νηπιώδη ἀθύρματα κατὰ τὴν φυσικὴν πρόδον τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, ἀνάγκη εἶναι νὰ υψώσωμεν ἀναλόγως καὶ τὴν φράσιν μας εἰς τὴν φυσικὴν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης λαμπρότητα, διὰ νὰ ἐξευγενίσωμεν τὰς ἐννοίας μας με τὸ εὐκλεές τῆς φράσεως, καὶ ἀμοιβαίως τὴν φράσιν μας μὲ τὴν εὐκλείαν τῶν ἐννοιῶν μας.

B. Ἐφημερίδες

σελ. α 13-14

25- , ἡμέρα Παρασκευῆ. Ἐγὼ ὑποτιθέμενος ὅτι ἔρχομαι ἀπὸ μέρος μολυσμένον δὲν ἔστερξα νὰ ἀνακατευθοῦν οἱ γονεῖς μου μαζί μου, ἀλλ' ἐζήτησα νὰ μείνω χωριστὰ ἕως νὰ σαραντίσω. Ἡ δουλεύτρα μας Φλωροῦ αὐτοπαρακίνητος ἔστερξε νὰ ἔλθῃ κοντὰ μου καὶ νὰ μὲ ὑπηρετήσῃ μέχρι τοῦ σαραντισμοῦ μου. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διήλθον ἡμέρας ἑννέα.

2 Ἰουνίου, ἡμέρα Σαββάτω. Περὶ τὰς ἑνδεκα ὥρας πρὸς ἐσπέραν ἐπιστραφεὶς ἀπὸ τὸ σεργιάνι εὔρον τὴν δουλεύτραν Φλωροῦ ἐπάνω εἰς μίαν μουραϊάν τρώγουσαν μούρα καὶ ἐπερώτουσαν τὸ μικρὸ κοπέλι διὰ τὴν ἀρρώστιαν τοῦ παπᾶ Μακαρίου (μεθ' οὗ ἡ ῥηθεῖσα ὑπωπτεύετο)· ἥτις ἰδοῦσα ἐμένα ἐσιώπησεν, κατέβη ἀπὸ τὴν μουραϊάν καὶ μειδιάζουσα μοι λέγει ὅτι πονεῖ τὸ μυρὶ (sic) της. Τοῦτο ἐγὼ τὸ ἐξέλαβον ὡς ἀστεῖσμον. Μετὰ μίαν ὥραν ὁμως ἄρχησε τὸ κορίτζι νὰ ἀρρώστῃ βαριά· μ' ὅλον τοῦτο τὸ ὑπέκριβε (sic) τόσον, ὥστε μᾶς ἠπάτησεν ὅλους. Ἦλθε λοιπὸν εἰς τὸν ὀ<δ>ᾶ μου, ἔστρωσε τὸ στρῶμμα, ἠτοίμασε τὰ ρούχα μου, μὲ ἄλλαξε μὲ τὰ χέρια της, ἐδίπλωσε τὰ ρούχα μου καὶ ἐπομένως ἐπῆγε νὰ κοιμηθῇ.

3 Ἰουνίου, ἡμέρα Κυριακῆ. Εὐρέθη τὸ πουρνὸ ἡ δουλεύτρα θανασήμως (sic) ἀσθενοῦσα καὶ μᾶς ἀναγγέλλει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἔχει καὶ τὸ σπειρὶ εἰς τὸ μυρὶ. Τότε ὅλοι κατεθροήθημεν. Ἐγὼ ἀπελίπισθην. Διὰ νὰ μὴν ἀπελίσιω ὁμως καὶ τοὺς γονεῖς μου ὑπεκρίνουμουν τὸν ἀφόβως ὑγιῆ.

4 Ἰουνίου, ἡμέρα Δευτέρα. Ὁ πατὴρ μου, ἀπὸ παράλογον εὐσπλαγχίαν, ὦν σκληροκάρδιος, μᾶς ἐγκατέλιπεν εἰς τὸ Μαροῦσι καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν χώραν ὑποσχεθεὶς νὰ μᾶς στείλῃ ἄνθρωπον διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀρρώστην. Ἐπειδὴ καὶ οἶκτω φιλανθρωπίας χρεωστικῶς κατὰ φύσιν διεγειρόμενοι τὴν ἐπεσκεπτόμην ἐγὼ καὶ ἡ μητέρα μου. Ἀφ' οὗ ὁ πατὴρ μου ἔφυγεν, οἱ τοῦ Μαρουσίου ἐγχώριοι Τοῦρκοι ἅμα καὶ Ἀλβανίται διηγέρθησαν κατ' ἐμοῦ μυρίοις τρόποις ἐπιχειροῦντες νὰ μὲ βιάσουν νὰ σικώσω (sic) τὴν ἀρρώστην καὶ νὰ φύγω. Μεθ' ὧν πολλαχῶς πολλακίς ἐπονοκεφάλισα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγέλου, Α., 1998. «Μια διαφωτιστική διαμάχη», (Εισαγωγή) στο Κοδρικάς 1998, σ.17*-168*.
- Alexiou, M., 1982. «Diglossia in Greece». Στο W. Haas, επιμ. *Standard languages: spoken and written*. Manchester: Mour Follick Series 5, Manchester: Manchester University Press. 156-192.
- Anderson, B., 1997. *Φαντασιακές κοινότητες*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Beaton, R., 1996. *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Belge M., 2008. «Μη-μουσουλμάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το σύστημα των μιλλέτ», *Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople*. Διαθέσιμο στο URL: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12216> [Τελευταία πρόσβαση 10 Μαΐου 2017].
- Browning, R., 2008. *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Δασκαλάκης Α.Β., (1966), Κοραΐς και Κοδρικάς. Η μεγάλη φιλολογική διαμάχη των Ελλήνων, 1815-1821, Αθήνα.
- Δημαράς, Κ.Θ., 1985. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα: Ερμής.
- Δημαράς, 1953. *Ο Κοραΐς και η εποχή του*, Αθήνα.
- Διατσέντος, Π., 2007. «Το γλωσσικό ζήτημα». [Ηλεκτρονική πηγή] *Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Πύλη για την ελληνική γλώσσα. Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_12/ [Τελευταία πρόσβαση 16 Νοεμβρίου 2015].
- Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, Εκδοτική Αθηνών 1983, τόμος 4, σελ. 411-412.
- Fedchenko, V., 2011. «Εξαρχαϊσμός στην Ελληνική γλώσσα της Κωνσταντινούπολης του ΙΘ΄ αιώνα» στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.) *Δ΄ Πανερωπαϊκό Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*. Αθήνα, τόμος Γ, 171-178.
- Ferguson, C. A., 1959. "Diglossia", *Word* 15: 325-340.
- Hamilakis, Y., 2009. "Indigenous Hellenisms/Indigenous Modernities. Classical antiquity, materiality, and modern Greek society" στο G. Boys-Stones, B. Graziosi, (επιμ.) *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*. Oxford: Oxford University Press. 19-31.
- Hobsbawm, E.J., 1994. *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Householder, F.W. Jr, 1962. "Greek diglossia", *Georgetown Monographs* 15, 109-132.

- Kedourie, E., (επιμ. και εισαγωγή) 1970. *Nationalism in Asia and Africa*. New York: Meridian.
- Κιτρομηλίδης, Π. Μ., 2007. «Συζητήσεις για τη διαμόρφωση εθνικής γλώσσας στους κόλπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», [Ηλεκτρονική πηγή] *Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Πύλη για την ελληνική γλώσσα. Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_12/ [Τελευταία πρόσβαση 16 Νοεμβρίου 2015].
- Κιτρομηλίδης, Π. 2000. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κοδρικάς, Παναγιωτάκης, 1998. *Μελέτη της Κοινής Έλληνικής Διαλέκτου*, (εισαγ. και επιμ. Άλκης Αγγέλου), Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κοδρικάς, Παναγιωτάκης, 1963. *Έφημερίδες*, (εισαγ. και επιμέλεια Άλκης Αγγέλου), Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κόκκωνας, Γ., 2004. «Συγγραμμάτακι παιγνηδιάρικον. Ιστορία ενός φυλλαδίου του Παναγιωτάκη Κοδρικά», *Μνήμων* 26: 9-62 .
- Κοτρώτσιου-Λόντου, Τ., 2004. «Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα», *Επιστημονικό Βήμα*, 3, σελ. 40-56.
- Κριαράς, Ε., 1969 κ.ε. *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη.
- Λιάκος, Α., 2007. «Γλώσσα και Έθνος στη Νεότερη Ελλάδα» ». [Ηλεκτρονική πηγή] *Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Πύλη για την ελληνική γλώσσα. Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_12/ [Τελευταία πρόσβαση 16 Νοεμβρίου 2015].
- Λιάκος, Α., 2001. «Εξ ελληνικής εις την ημών κοινήν γλώσσαν» στο Α.-Φ. Χριστίδης, (επιμ.) *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη). 963-971.
- Liddell, H. G., Scott, R., 2007 (*Επιτομή του μεγάλου λεξικού της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα.
- Loader, W. R. 1944. “Spoken Greek”, *Greece & Rome* 13: 73-80.
- Mackridge, P. 2014. “The Greek language since 1750” στο C. Carpinati-O. Tribulato (ed.) *Storia e storie della lingua greca. Antichistica* 5, *Philologia e Letteratura* 1. Venezia.

- Mackridge, P. 2013. *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα 1766-1976*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μαρωνίτης, Δ. 2009. «Αρχαία ελληνική γλώσσα: Μύθοι και μυθοποίηση» στο *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Μοσχονάς, Σπ. 2013. «Το γλωσσικό ζήτημα ως ιστορία ιδεών», *The Athens Review of Books* 40 (Μάιος 2013): 61-62.
- Μοσχονάς, Σπ. 2005. «Η γλώσσα. Γλωσσική τυποποίηση», *Cogito* 2: 57-58.
- Μπαμπινιώτης, Γ., χ.χ. «Το Γλωσσικό Ζήτημα και η εξελικτική πορεία της ελληνικής γλώσσας μέχρι και την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα», Αθήνα: *Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα*, τ. «Ελλάς».
- Παπαναστασίου, Γ. 2008. *Νεοελληνική ορθογραφία. Ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Πετρούνιας, Ε. 2009. «Ετυμολογία και προέλευση του λεξιλογίου της νέας ελληνικής» στο *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Πεχλιβάνος, Μ. 2001. «Διδασκαλία της (αρχαίας) ελληνικής γραμματικής και νεοελληνικός Διαφωτισμός» στο Α.-Φ. Χριστίδης, (επιμ.) *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη, 935-941.
- Πεχλιβάνος, Μ. 1999. «Η πολυγλωσσία των Φαναριωτών» στο Μ. Ζ. Κοπιδάκης, (επιμ.) *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα, 226-227.
- Πολίτης, Αλ. 2007. «Γλώσσα, Διαφωτισμός και εθνική συνείδηση. Αντίπαλες ιδεολογίες στις αρχές του 19ου αιώνα» στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα. Πρακτικά του Γ' Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, τόμος Α', Αθήνα, 463-474.
- Seed, D. 1987. "Review ", *Language in Society* 16: 417-21.
- Σετάτος, Μ. 1973. «Φαινομενολογία της καθαρεύουσας», ΕΕΦΣΠΘ Περίοδος Α' Τόμος ΙΑ.
- Σηφάκης, Σ. 1976. «Κλασική φιλολογία και ανθρωπιστική παιδεία: αλήθειες και παρεξηγήσεις» στο *Εισηγήσεις. Η αρχαία ελληνική γραμματεία από μετάφραση. Η νεοελληνική γλώσσα και γραμματεία*. Αθήνα: Εθνικόν τυπογραφείον.
- Σκοπετέα, Ε. 2001(α). «Αρχαία, καθομιλουμένη και καθαρεύουσα ελληνική γλώσσα» στο Α.-Φ. Χριστίδης, (επιμ.) *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη, 958-962.
- Σκοπετέα, Ε. 2001(β). «Έθνος και γλώσσα» [Ηλεκτρονική πηγή] *Θέματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, Πύλη για την ελληνική γλώσσα. Διαθέσιμο στο <http://www.greek->

language.gr/greekLang /studies/history/thema_12/ [Τελευταία πρόσβαση 16 Νοεμβρίου 2015].

-Τριανταφυλλίδης, Μ. [1962] 2002. «Δημοτικισμός- Ένα γράμμα στους δασκάλους μας». 5ος τόμ. του *Άπαντα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

-Τριανταφυλλίδης, Μ. [1938] 1993. *Νεοελληνική γραμματική: Ιστορική εισαγωγή*. 3ος τόμ. του *Άπαντα*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

-Ferguson, C. A. 1959. "Diglossia", *Word* 15: 325-40.

-Φραγκουδάκη, Α. 2001. *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980. Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

-Φραγκουδάκη, Α. 1987. *Γλώσσα και ιδεολογία*. Αθήνα: Οδυσσέας.

-Χριστίδης, Α.-Φ. 2009. «Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα: Η αυτονομία της δημοτικής» στο *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.

-Χριστίδης, Α.-Φ. 2001. «Ιστορίες της ελληνικής γλώσσας» στο Α.-Φ. Χριστίδης, (επιμ). *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη, 3-18.

-Χριστοδούλου, Γ. Α.. 1999. «Κοραής και Κοδρικάς: η "μέση οδός" και η αντίδραση» στο Μ. Ζ. Κοπιδάκης, (επιμ.) *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα, 230-231.